

şark seyahati

İSTANBUL 1911

Le Corbusier

Çeviren: Alp Tümertekin

Şark Seyahati'nin 100. Yılı

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

3 basım

LE CORBUSIER
(CHARLES-EDOUARD JEANNERET)
ŞARK SEYAHATİ

ÖZGÜN ADI
LE VOYAGE D'ORIENT

COPYRIGHT © 1996, 1987 FONDATION LE CORBUSIER

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN
ALP TÜMERTEKİN

YAYINA HAZIRLAYAN
IVAN ŽAKNIČ

TURKISH TRANSLATION COPYRIGHT © TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2009
THROUGH NURCİHAN KESİM TELİF LİSANS HAKLARI AJANSI LTD.
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
EMRE YALÇIN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKTÖR
NOE I LEVY

DÜZELTMEN
ESEN GÜRAY

DİZİNİ HAZIRLAYAN
BORA BOZATLI

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: MART 2009
3. BASIM: AĞUSTOS 2012

ISBN 978-9944-88-606-2

BASKI
KİTAP MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
(0212) 482 99 10
DAVUTPAŞA CADDESİ NO: 123 KAT: 1 TOPKAPI İSTANBUL
Sertifika No: 16053

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak gösterilmek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91 Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

şark seyahati

İSTANBUL 1911

Le Corbusier

Çeviren
Alp Tümertekin

Anı

İçindekiler

Sunuş vii
Fransızca Baskının Sunuşu ix
Şark Seyahatinde (1911) İzlenen Yol xi
Le Corbusier ve Şark Seyahati Üzerine – I. Žaknič xiii

ŞARK SEYAHATİ

Kardeşim, Müzisyen Albert Jeanneret'ye 3
Birkaç İzlenim 5
Dostlara Mektup
Chaux-de-Fonds'daki "Ateliers d'Art"a yollanmıştır 9
Viyana 19
Tuna 25
Bükreş 39
Tırnovo 46
Türk Toprağında 52
Kostantiniye 61
Camiler 76
Kabirler 86
Cins-i Latifler ve Ötekiler 81
Bir Kahvehane 97
Susam 100
İki Masal, Bir Hakikat 106
İstanbul'un Yaşadığı Felaket 113
Geri Dönüş ve Pişmanlık, Karmakarışık... 122
Aynaros 131
Parthenon 159
Garpta 175

Dizin 177

Sunuş

20. yüzyıl mimarlığına ve sanatına büyük iz bırakanların başında gelen Le Corbusier'nin (ya da resmi adıyla Charles-Edouard Jeanneret) 1911'de çıktığı ve İstanbul'a dek uzandığı yolculuğunun mimarlık anlayışının şekillenmesindeki önemi üzerinde çok durulmuştur. Ancak düşünceleri dünya çapında yankı bulan, açtığı çığırla modern mimarlığın ana hatlarını belirleyenlerin başında gelen bu mimarın ülkemizdeki izlenimleri şimdiye dek eksiksiz olarak dilimize çevrilerek kitap olarak yayımlanmamıştı.

Bu çeviri Fransızca aslından yapıldı, Le Corbusier üzerine çalışan uzman akademisyen Ivan Žaknič'in İngilizce baskı için hazırladığı notlar ve sunuşla birleştirildi. Ayrıca çevirmen ve editörün Türk okuyucular için yararlı olacağını düşündüğü notlarla daha da zenginleştirildi. Le Corbusier'nin eserin Fransızca baskısına eklediği notlar * işaretiyle belirtildi, diğerleri numaralandı. Çevirmen ile editörün notlarını Žaknič'inkilerden ayırt etmek için "ç.n." ve "e.n." ibareleri kullanıldı. Çevirmenin kimi kısa notları köşeli parantezle metnin içine eklendi.

Fransızca baskıda yazara ait bir çizim yer alınıyordu. Ancak Le Corbusier'nin ülkemizde yaptığı çizimler biliniyordu, bir bölümü Türkçe dergilerde ve kitaplarda yayımlanmıştı. Ivan Žaknič Türkçe baskı için, Paris'teki Fondation Le Corbusier'nin (Le Corbusier Vakfı) arşivine girerek –daha önce yayın hakları Türkiye'den talep görmemiş olanlara öncelik tanıyarak– desenler seçti.

Le Corbusier, şimdiki kuşakların "Eski İstanbul"unu pek çok yönüyle görebilmiş son gezginlerdendi. Onun ardından Balkan

ve Birinci Dünya Savaşı'nı atlatan İstanbul, Le Corbusier'nin gördüğü devasa yangın yerleriyle ve "sert hatlı Pera"sıyla 1950'lere kadar bir fanustaymışçasına pek de değişmeden kalmıştı. Bu tarihlerde başlayan ekonomik değişimler ve imar hamleleriyle ne eskisine benzeyen, ne de tarihi kentsel mirası dolaysıyla tümüyle modern olabilen yeni bir İstanbul doğdu. Le Corbusier'nin yarattığı ya da yaygınlaşmasında rol oynadığı kimi biçimler eski İstanbul'da kendilerine yer buldu. Camiler, minareler, kubbeler ve kemerlerin yanı başında, söz gelimi İstanbul Belediye Sarayı gibi, öncülerinden olduğu modern mimari biçeminde tasarlamış binaları görme şansı olsa neler düşüneceğini ne yazık ki bilemeyeceğiz.

Fransızca Baskının Sunuşu

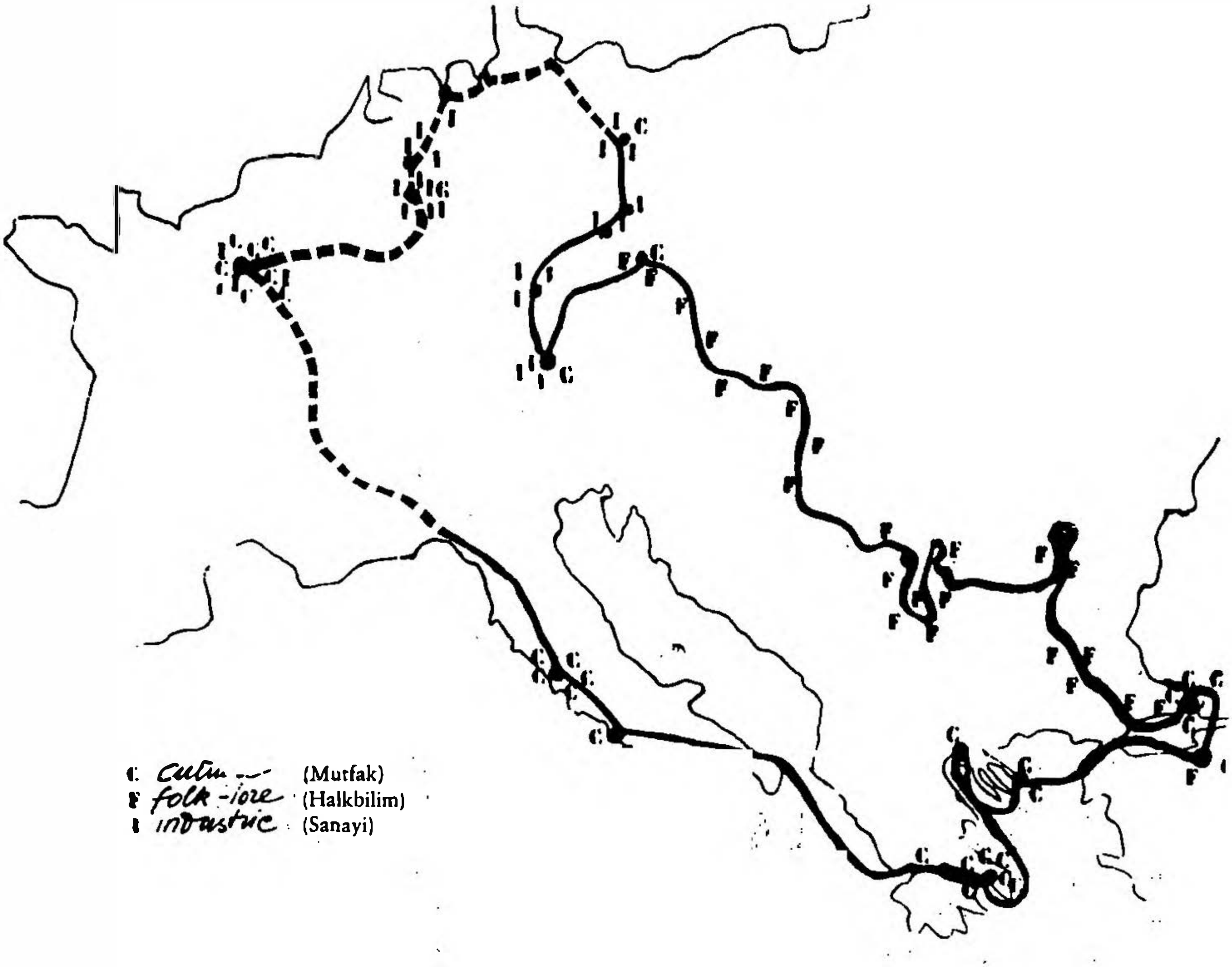
Berlin'de Peter Behrens'in atölyesinde desinatör olarak çalışan Charles-Edouard Jeanneret 1911 yılında arkadaşı Auguste Klipstein'la birlikte, İstanbul'a ulaşmayı amaçlayan bir seyahate kalkışır. Ceplerinde çok az bir para olan iki arkadaş Mayıs ile Ekim ayları arasında Bohemya, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda dolaşırlar.

Charles-Edouard Jeanneret bu seyahat sayesinde biçimlerin ışık altında oluşturduğu muhteşem bütünü, başka deyişle dayanışık zihinsel bir dizge olan mimarlığı keşfeder.

Bu seyahat boyunca, Charles-Edouard Jeanneret Dresden'den İstanbul'a, Atina'dan Pompei'ye kadar günlük tutar. İzlenimlerini not eder; bakmayı ve de görmeyi öğrenmesini sağlayan yığınla çizim yapar.

Bu notlardan yararlanarak makaleler ortaya koyar; bunların bir bölümü Chaux-de-Fonds'daki *La Feuille d'Avis* tarafından yayınlanır. Daha sonra da bütün bu yazdıklarını bir araya getirir, eksiklerini tamamlar ve bir kitap haline getirir. Mercure de France yayınevi Gaspard Valette'in çalışması sonunda bu kitabı *Şark Seyahati* başlığıyla 1914 yılında yayınlamaya karar verir. Savaş çıkınca bu tasarı suya düşer, elyazması da Le Corbusier arşivine tıkılıp kalır. Charles-Edouard Jeanneret bu seyahatten 54 yıl sonra, delikanlı olarak yaşadığı duraksamaların, yaptığı keşiflerin şahidi olan bu kitabı sonunda yayınlamaya karar verir. 1965 yılı Temmuz'unda elyazmasını düzeltir; başka hiçbir belgeye gerek duymadan titiz biçimde notlar düşer.

Le Corbusier'nin bir mimar ve sanatçı olarak yetişmesini belirleyen yıla ilişkin anlamlı ve önemli bir belge saydığı *Şark Seyahati* de böylece yayınlanmış olur.

C: Cultu ---- (Mutfak)
F: folk-lore (Halkbilim)
I: industric (Sanayi)

Şark Seyahatinde (1911) İzlenen Yol

Berlin, Dresden, Prag, Viyana, Vacz, Budapeşte, Baja, Giorgavo, Belgrad, Knajevaz, Naitscha [Negotin], [Giurgiu], Bükreş, Tirnovo, Galvoro [Ka.], Şipka, Keşanlık, [Stara Zagora], Edirne, Rodosto (Tekirdağ), Kostantiniye, Bursa, Dafni, Aynaros, Selanik, Atina, İtea, Delfi, Patras, Brindisi, Napoli, Pompei, Roma, Floransa, Lüzern, [La Chaux-de-Fonds]. [Köşeli ayraç içindeki kentler özgün metinde Jeanneret tarafından anılmış, ancak Fransızca basımda belirtilmemiştir.]

Le Corbusier ve Şark Seyahati Üzerine

Şark Seyahati'nin kaleme alınmasıyla 1966 yılında Paris'te "Forces Vives" dizisinde kitap olarak yayımlanması arasında elli beş yıl vardır. Charles-Edouard Jeanneret'nin (Le Corbusier) yazdığı ilk, ama yayımlanması için teslim ettiği son kitaptır: 27 Ağustos 1965'teki ölümünden sadece birkaç hafta önce yayıncısına teslim etmişti.

Bizim açımızdan bu kitap, Charles-Edouard Jeanneret'nin en etkili keşiflerinden bazıları yanında, izlenim ve gözlemlerini kaydetmeye yönelik ilk girişimine de tanıklık etmektedir. Bu kitap *mimar, kentbilimci*, ressam ve yazar olarak sürdürdüğü o uzun ve velut meslek yaşamı boyunca çok daha önemli meselelerle karşılaşmış olmasına rağmen, olgunluk yıllarında bile hiç yitirmediği o heyecanıyla kaleme alınmıştır.

Bu yapıtın *kaleme alınmasıyla yayımlanması* arasında uzun bir zaman dilimi olması, yazınsal bir yapıt değerine sahip olup olmadığı sorusunu gündeme getirebilir. Jeanneret'nin bu kitabı 1912 ve 1914 yıllarında iki kez yayımlamaya kalkışıp yayımlamamış olması da bu kuşkuları ayrıca pekiştirir. *Le Corbusier* bu kitabın önsözsüz bir vasiyet olmasını istemişti belki de.

İlk başta La Chaux-de-Fonds'daki arkadaşları için seyahat günlüğü olarak kaleme aldığı bu notların ilk yarısı, Jeanneret hâlâ seyahatteyken, *La Feuille d'Avis* adlı gazetede tefrika edilmişti. Jeanneret bu seyahate çıkmadan önce, o zamanlar La Chaux-de-Fonds'da yayımlanan beş yerel gazeteden bir tanesini seçmek için çok titiz davranmıştı. Bu gazetelerden hangisini seçmesi gerektiği

ve de uğraşına maddi bir karşılık alıp alamayacağı konusunda öğretmeni ve yol göstericisi Charles L'Eplattenier'ye danışmıştı. L'Eplattenier'nin etkisi sayesinde Jeanneret'nin yazıları kabul edilmekle kalmayıp, satır başına bir *sou* (para) ödeme yapılmasına da karar verildi.

Kitabın ilk yarısındaki izlenim, gözlem ve arkadaşlarına yazdığı mektuplar derlemesi, *La Feuille d'Avis* adlı gazetede tefrika edilen malzemeden oluşur. "Garpta" bölümü, bu notları Jeanneret'nin bir kitap olarak ilk yayımlama girişimi sırasında, 1912 yılında, eklenmiştir elyazmasına.

Böylece, Jeanneret'nin otuz bir daktilo sayfasından oluşan elyazması, İsviçre'nin Fransızca konuşulan kesiminde etkili bir yazar ve sanatçı olan yakın arkadaşı William Ritter aracılığıyla, Paris'teki Mercure de France yayınevine teslim edilmişti. Bu yayınevi Ritter'in pek çok kitabının da yayımcısıydı. Mercure de France elyazmasını 23 Aralık 1912 tarihinde Münih'teki Ritter'e geri gönderdi, ancak yazmanın neden reddedilip geri gönderildiği asla öğrenilemedi.

Jeanneret 1914 yılında söz konusu elyazmasını yayımlamak için ikinci bir girişimde bulundu. Bu kez biri Parthenon, biri de Aynaros Dağı'nı ele alan iki bölüm daha eklemişti. Özgün elyazmasında Aynaros Dağı bölümünün başlığı, *Le Voyage d'Orient* (1966) içindeki gibi sadece "Aynaros" değil, "Anılar-Aynaros"tu; bu da anılan bölümün yazıldığı tarih konusunda şüphelere yol açmıştı. Asıl başlık elinizde bulunan basımda düzeltilmiş bulunuyor. Parthenon bölümüyse, yayma hazırlayanın notlarında belirtilen birkaç önemsiz nokta dışında değiştirilmemişti. Parthenon ve Aynaros Dağı bölümlerinin hem otuz bir sayfalık daktilo edilmiş özgün elyazması hem de Jeanneret'nin elyazısıyla kaleme aldığı özgün metni Ritter'deydi; söz konusu özgün elyazmaları, Ritter'in ölümünden sonra, manevi oğlu Josef Ritter-Tcherv tarafından Bibliothèque de La Chaux-de-Fonds'a hibe edildi. Bu kitaplığı ziyaret ettiğimde her iki elyazmasını da inceleme fırsatı buldum.

Jeanneret'nin II. Dünya Savaşı sonlarına doğru, bu çalışmasını Amédée Ozenfant ile birlikte oluşturacakları bir dizi çerçevesinde yayımlamaya bir kez daha kalkıştığı yolunda da ipuçları var. Bu dizi "Les Commentaires sur l'Art et le Vie Moderne" (Modern sanat ve hayat üzerine yorumlar) başlığını taşıyacak ve *Le Voyage d'Orient*'ın resimli bir basımına yer verecekti; kitaba başlık olarak *Ihlamur ve Papatya* düşünülmüştü.

Bu kitabı yayına hazırlamaya başladığımda *Le Voyage d'Orient*'ın Fransızca basımı (Forces Vives, 1966) dışında, bu kitaptan bölümlerin yer aldığı tek bir kitap daha vardı: *L'Almanach d'Architecture Moderne* (Paris, 1925) "Yol Defteri, 1910" başlığıyla kitabın üç bölümünden alıntılar yayımlamıştı. Bunlar, Corbusier'nin seyahat boyunca yaptığı resimlerin serpiştirildiği "Camiler" başlıklı bölümden bazı parçalar; Frederich Boissonas'ın fotoğraflarına yer veren "Akropolis" bölümünden parçalar ve de "Garpta" başlıklı bölümün nerdeyse tamamıydı. Bu bölümde yer alan pek çok ulusal ve kültürel klişe ise 1966 yılında yapılan basıma alınmamıştı.

Elimde birçok metin vardı; kısa sürede ben de bu metinlerden kaynaklanan pek çok sorunu araştırmak, ne tür anıştırmalar yapıldığını açığa çıkartmak ve yanlış varsayımları, yanlış tarihleri ve de dizgi hatalarını düzeltmeye gerek duydum. Metinde betimlenen yerlere aşina olmak ve yapacağım çeviride kendimden daha emin olmak amacıyla, Jeanneret'nin izlediği güzergâh üzerindeki pek çok yere gittim: Viyana, Belgrad, İstanbul, Atina, Delfi, Napoli, Pompei, Roma, Floransa, Lüzern ve La Chaux-de-Fonds. Dolayısıyla *Şark Seyahati* benim için yalnızca yazmaya yönelik bir araştırma, yazma üslubu ve yöntemi deneyimi olmakla kalmayıp bir seyahat deneyimi de oldu. Yirmi dört yaşındaki Jeanneret'yi bu kadar derinden etkileyen dünyayı da keşfetmiş oldum böylece. Önemli olduğuna inandığım her defasında, yerler ve isimlere ilişkin notlar düştüm. Bunun nedeni, söz konusu yer ve isimlerin günümüz okurlarına, Jeanneret'nin 1911 yılında La Chaux-de-Fonds'daki küçük arkadaş çevresine ya da I.

Dünya Savaşı öncesinde Balkanlar–İstanbul–Aynaros ve Atina'dan geçerek aynı yolları arşınlamış kişilere geldiği kadar aşina gelmemesidir.

1966 tarihli metne ek olarak, bir de 1911 yılında yayımlanmış gazete yazılarına başvurdum. Jeanneret ile dostu ve yol göstericileri Charles L'Eplattenier ve William Ritter arasındaki kişisel yazışma da, genç Jeanneret üstünde bu kadar etkili olan iki kişinin kişilikleri konusunda çok daha içeriden bilgi edinmemi sağladı.

Jeanneret'nin bu seyahat boyunca yaptığı sayısız çizimle haşır neşir olmamın önem taşıdığını daha en baştan anladım. Jeanneret için çizimlerin, imgeleri kayda geçmek amacıyla, kaleme aldığı sözcüklere kıyasla kendini daha iyi ifade edebildiği bir mecra olduğunu söylemeye gerek bile yok. Bu çizimlerin bazıları yitip gitmiştir, birçoğu ya hatalı tarihlenmiş ya da hiç tarihlenmemiştir, bazıları daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış, bazılarıysa daha sonraki yıllarda Jeanneret ve başka yazarlar tarafından, mutlaka bu dönem ya da bu seyahatle ilgisi bulunmayan çeşitli yazı ve kitaplarda yayımlanmıştı. Elimizdeki metni hem desteklemek hem de grafik açıdan canlılık kazandırmak amacıyla, daha önce yayımlanmış olanlar yanında hiç yayımlanmamış çizimler de bu kitapta kendilerine uygun düşen yerlere konulmuş bulunuyor.

Şark Seyahati'nin bazı bölümleri, Jeanneret'nin yazılarına aşina okurlara bile bir ölçüde karışık ve kafa karıştırıcı gelecektir. Jeanneret'nin ziyaret ettiği yerleri, yaptığı göndermeleri ya da dile getirdiği görüşleri aydınlatmak, düzeltmek ve açıklamak amacıyla, yararlı gördüğüm her yerde notlar ekledim. Jeanneret seyahat günlüğünü kitap biçiminde yayımlama girişimi sırasında, bazı basit özyaşamöyküsel bölümleri atmışsa da, bazıları kalmıştı gene de. Elinizdeki metin eksiksizdir; bu metindeki bütün boşluklar özgün metinde de yer almaktadır.

Jeanneret'nin *Şark Seyahati* yıllarında asıl konusunu henüz bulmadığı doğrudur. İlk baştaki taslaklarını yeniden ele alıp bizlere daha kusursuz yazınsal bir ürün, çiziktirmelerden çok bitmiş bir ürün sunmakla ilgilenmemiştir. İlk defa daha sonra yayımla-

na bilecek metinler yazmaya girişmişti. Bütün bunu da bir kentten başka bir kente, bir yerden başka bir yere giderken, gemide, trende, at sırtında ya da arabada, yaşadığı deneyimi iliklerine kadar çekerek ve olabildiğince çabuk yapmıştı. Söylemek istediği o kadar söz, görmek istediği o kadar şey vardı ki, hiçbir şeyi kaçırmak, hiçbir şeyi atlamak istemiyordu; bu kuralı çiğnediğindeyse noktalama imlerini, tümcelerinde dolaysız nesneyi, bazen de özneyi belirtmiyordu. Bol bol sıfat kullanmıştı, keyfini çıkartmamak elde değil bunun. Jeanneret seyahati boyunca düştüğü bu notlarda, yaşadığı deneyimi tüm kapsamıyla kucaklamakta yetersiz kaldığını söylediği gibi, anadilini kullanma konusunda da beceriksiz olduğunu itiraf eder. "Bu notlarda en ufak bir yaşam kırpıntısı bile yok; gördüğüm güzellikler kalemimin ucuna düştüğünde sönüp gidiyor..." Kendini böyle aşağılamasına rağmen, Le Corbusier iyi hazırlanmış ve olgun bir öğrenci olarak gösterir kendini. Dile getirdiği görüşler bu seyahate hazırlanırken okuduğu kitapların çok etkisindeydi hâlâ. Bu kitaplardan bazılarını yanına almıştı zaten. Zaman zaman göndermelerde bulunmuştu bunlara; bazen de kendi yazdıklarına esin kaynağı olarak kullanmıştı bunları. Yazdıklarını dikkatle okuduğumuzda, örneğin Kapalıçarşı'dan bahsettiği bölümde Claude Farrére'in *L'Homme qui Assasina* adlı yapıtına, Parthenon'u dramatik biçimde sunarken de Ernest Renan'ın *La Prière sur l'Acropole* adlı yapıtına neler borçlu olduğunu da görürüz.

Jeanneret'nin seyahati, yalnız tıka basa kitapla dolu sandıklarla değil, hizmetkârlar, uşaklar, çevirmenler; yataklar, kamp malzemeleriyle, İngiliz eyer ve koşumlarıyla da seyahat eden Lord Byron gibi öteki 19. yüzyıl yazın adamlarının üne kavuşturduğu "Grand Tour"a[1] benzemiyordu. Sırtında çantası, yanında da bir yol arkadaşı olan Jeanneret gemilerde, posta trenlerinde ikinci mevkide seyahat eder, eşek ve katır sırtında dolaşır, çokluk yaya yol alır. Ona Kontes Guiccioli[2] değil, tahtakuruları eşlik eder. Jeanneret bir *cavalier servente*[3] değil, bir gâvurdur; bu gâvur, Türk kadınlarının peçelerin ardında kalan güzelliğine hayran olur; hat-

1
19. yüzyılda iyice revaçta olan ve varlıklı gençlerin eğitimlerini pekiştirmek amacıyla çıktıkları, yıllar içinde güzergâhı kesinleşen, belirli Avrupa ülkelerini kapsayan uzun seyahat (ç.n.).

2
Contessa Guiccioli, Lord Byron'ın sevgilisi, daha doğrusu Lord Byron, Kontes Guiccioli'nin *cavalier servente*'siydi (ç.n.).

3
cavalier servente: 19. yüzyılda Cenova ve Venedik başta olmak üzere, yüksek sınıftan evli bir kadının, varlığı kocası tarafından da bilinen sevgilisine verilen ad (ç.n.).

ta bir gün içlerinden biri kendisine "*Sprechen sie Deutsch?...Guten tag, mein Herr!*" diye hitap edip de dadısıyla birlikte kalabalıkta gözden yitip gittiğinde kendinden geçer.

Jeanneret, oradan geçtiğini bildirmek için herhangi bir tapınağa adını kazımaz Lord Byron gibi. Tam tersine tapınağın gizemli yanlarını çözmeye çalışır. Yanında fotoğraf makinesi taşımış, sayısız fotoğraf çekmiştir. Bu fotoğrafların pek yararlı olduklarına inanmamış olmalı ki, defterlerini çizimlerle doldurmayı tercih etmişti. İçinde yer aldığı bu süreç ve yaşadığı bu deneyim konusunda daha sonraları *Creation Is a Patient Search* (Yaratım sabırlı bir araştırmadır, çev. J. Palmes) adlı yapıtında şöyle demişti:

> Seyahat eder de mimarlık, resim ya da heykel gibi görsel şeylerle uğraşırsak, gözlerimizi kullanır ve görünenlere dair deneyimimizi iyice sabitlemek için çizeriz. İzlenim kalem tarafından kaydedildikten sonra, olduğu gibi kalır artık, kaydı düşülmüş, tescil edilmiş, yazıya geçirilmiş olur. Fotoğraf makinesi aylakların kullandığı bir araçtır, kendi görme işlerini yaptırmak için bir makine kullanırlar. Kendi kendine çizim yapmak, çizgiler çekmek, hacimleri evirip çevirmek, yüzeyi düzenlemek... bütün bunlar en başta bakmak demek, sonra gözlemlemek, son olarak da belki keşfetmek demek... esin de işte ancak o zaman gelebilir. İcat etmek, yaratmak, kişinin tüm varlığı eylem içinde çizilir ve asıl önemlisi de işte bu eylemdir. Ötekiler kayıtsız kalmış, ama siz görmüşsünüzdür!

Şark'a yaptığı seyahatler Jeanneret'nin önünde geniş ufuklar açtığı gibi, onu uçsuz bucaksız, yeni toplumsal ve görsel kültürle de karşı karşıya bırakmıştı. Jeanneret her şeyden önce görsel biriydi; anlatacaklarını hızla massedilip kaydedilmesi gereken etkileyici imgelerle aktarmakta bir an olsun duraksamazdı. O yılların Jeanneret'si şiire geniş yer vermek yanında bazı kavramları da rahatça kullanmış, böylece 20. yüzyıla en yaraşır tartışma yazılarını kaleme alanlardan biri olup çıkmıştı.

Yeni Bir Mimarlığa Doğru adlı yapıtını kaleme aldığı sıralarda Le Corbusier hem bu deneyimlere hâlâ aynı coşkuyu duyuyordu, hem de ilk deneyimlerinin romansını yüceltebilecek durumdaydı. Parthenon'u tüm sanat ve mimarlığın ölçüsü, tanrısal ide-

al ve mutlak usta saydı hep. Gözlemlemek ve eskizler çizmek için tam altı haftasını harcadığı Akropolis konusunda sonraları *Creation Is a Patient Search* (Yaratım sabırlı bir araştırmadır) adlı yapıtında şöyle demişti:

> Parthenon'un kuzey cephesindeki sütunlar ile baştaban hâlâ yerde yatıyor. İnsan bunlara parmağıyla dokunduğunda, okşadığında tasanmın oranlarını da ele geçirmiş oluyor. Hayret: gerçekliğin, kullanma kılavuzlarıyla ortak en ufak bir yanı bile yok. Buradaki her şey bir esinlenme çığlığı, günışığı altında dans etmek... bir de son ve en önemli uyarıda daha bulunalım: görmedikçe ve de ölçmedikçe... ve de kendi parmaklarınızla dokunmadıkça inanmayın.

Görüldüğü kadarıyla bir Parthenon-öncesi Jeanneret, bir de Parthenon-sonrası Le Corbusier var. Ancak Aynaros Dağı ve Parthenon deneyiminden sonra karar vermişti mimar olmaya. Bunu da şöyle itiraf etmişti: "Şarkın o tapınaklarında bizleri tutsak alan esrime nasıl da acı vermişti! Nasıl da yıkıldığını hissetmiş, utanç içinde kalmıştım. Bu sessiz tapınaklarda geçirdiğim saatler bana gençliğe özgü bir cesaret esinledi ve içimde saygın bir inşaatçı olmak isteği uyandırdı."

Ivan Žaknič

Teşekkür

Bu kitabı yayına hazırlarken çok farklı kişilerle ve pek çok kaynaktan gelen malzemeyle çalışma ayrıcalığına sahip oldum.

Öncelikle Le Corbusier'nin edebi eserlerinin yasal temsilcisi olan müteveffa Héléna Strassova'ya olan şükranımı dile getirmek isterim. Kitabı yayına hazırladığım dönemde, Ocak 1980'de Paris'te hayata gözlerini yumdu...

Paris'teki Le Corbusier Vakfı'nın (Fondation Le Corbusier) koleksiyonlarındaki çizimlerle belgeleri araştırmam ve incelemem için nazik yardımlarını gördüğüm vakıf çalışanlarına da teşekkür ederim. Özellikle de, seçtiğim bazı çizimlere verdiği yayın izni için dönemin vakıf müdürü André Wogencsky'ye; çoğu zaman Paris'e ziyaretlerim sırasındaki son dakika taleplerimi karşılamaya daima ve hevesle hazır bulunan mütevelli Evelyn Trehin'e; ve malzemenin bana ulaşmasını sağlayan Pierre Bourlier'ye.

Bu kitap için araştırmalar yaparken, La Chaux-de-Fonds Kütüphanesi'nin müdürü Fernand Donzé ile kütüphaneci Hélène Augsburger'in nazik yardımlarını gördüm. Onların sayesinde Jeanneret'nin 1911'deki seyahatine ait özgün elyazmalarıyla çizimlerini inceleme imkânım oldu –bunları L'Epplantier ve Ritter'in çocukları kütüphaneye bağışlamıştı.

Şark Seyahati'nin 1966'daki Fransızca ilk baskısının editörü olan Jean Petit'ye de şükran borçluyum. Onun öğütleri ve izni sayesinde, kaleme aldığı *Le Corbusier Lui-Même* (Le Corbusier'nin kendisi) eserinde yer alan pek çok çizimi bu kitapta kullanabildim.

Cornell Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin dekanı Henry Richardson'ın bu işimi layıkıyla tamamlayabilmem için ders yükümü hafifletmesi ve Kenneth Frampton'un tam en can alıcı zamanda gelen desteği özellikle anılmaya ve takdire değer.

Çalışmalarımı ilk okuyan kişi Güneş Gery ile can yoldaşım, dayanağım ve esin kaynağım eşim Caryl'e de şükran borçluyum.

Ivan Žaknič

Şark Seyahati

Kardeşim, Müzisyen Albert Jeanneret'ye

Haklısın! Sana çok daha iyi bir şey adamış olmayı nasıl da isterdim! Ama başka bir şeyim de yok. Bir okuyucu kitlesi için (kaldı ki yüzüne bile bakmadı bunun) kaleme aldığım bu satırların neşemi nasıl da kaçırdığıu, huzurumu nasıl da bozduğunu biliyorsun; oysa her şey huzura davet ediyordu orda beni. Bu satırları bugün sana bir şey verebilmiş olmak için veriyorum, çünkü içimden bugün sana bir şey vermek geliyor.

Karışıp kaybolduğu kâğıtlar arasında, masken de bir uçtan bir uca (Tuna, İstanbul, Atina) katıldı bu seyahate; benim dahlim olmadı. Senin maskendi bu, ama tıpatıp aynı da değildi. 1910 Noel'inde Wald-Schenke'de (Hellerau) çiziktirdim bunu, farkına varmadın: kesip kesip tereyağı sürülmüş ekmek dilimlerinin üstüne koyduğun domuz sosislerini yutuyordun (o memleketteyken paramız ancak buna yetiyordu!).[1] Bu domuz sosisleri ile tereyağından iğreniyordum, sense büyük bir iştahla, oburca yutuyordun hepsini. Günün bazı saatlerinde, ama özellikle de tam o sıra inanılmazcasına pisboğaz geliyordun bana... Çiziktirdiğim o resim bir tür itirazdı demek ki. Seni böyle hayal ediyor, böyle olduğuna inanıyordum. Doğrusu, hoşuna gitmiş de olabilir bu.

Geçen gün benim o iyice sefil, hüzünlü, yetersiz Fransızcamı (bu yaz, buradayken) nasıl da kesinkes savunduğunu anlattılar: içim titrediğinde, benim, şu desinatörün elindeki tek anlatım yoluydu bu. Anlaşılmaz bir cümleyi aktarmışlardı sana, tam anlamıyla korkunçtu, bir tek *La Feuille d'Avis*'nin dizgicisi bu cümlenin içinden çıkabilirdi; bu günlüğü de basan "aile dostumuz"

1
Hellerau Almanya'da Dresden yakınlarında kurulu bir sanat kentiydi. Jeanneret'nin kardeşi Albert, İsviçreli kompozitör Emile Jacques-Dalcroze tarafından Hellerau'da kurulmuş olan enstitüde müzik eğitimi alıyordu. Albert Jeanneret önce La Chaux-de-Fonds'da sonra da Paris'te çocuklar ile yetişkinlere *rythmiques* dersleri verdi. 1920'lerin başlarında Albert kardeşi Jeanneret ile Ozenfant'ın kurduğu *L'Esprit Nouveau* dergisine müzik ve ritim konularında düzenli olarak katkıda bulundu. Açtığı kurs için de düzenli olarak tam sayfa ilan verdi bu dergiye.

hoşgörebilirdi yalnız bu cümleyi. Sense bunun kusursuz, kusursuz, kesinlikle kusursuz olduğunu ve de bu konuda artık tek bir söz bile duymak istemediğini söylemiştin.

İşte böyle, yılların kardeşi, yıllardır yardım eli uzatıyoruz birbirimize. Bu hep böyle olacak, değil mi? En yakınlarımızın bize verdiği değer değişse bile (genelgeçer fikirlerin elinden tam anlamıyla kendilerini kurtarmaları pek zor), birbirimize beslediğimiz şefkat hep böyle sağlam, değişmez, kesinkes olsun; tıpkı oradaki, Limni ile Ege arasındaki ufuk gibi.

Birkaç İzlenim[2]

Geçenlerde Berlin'de, yurttaşım olan pek hoş iki hanım, "Böyle aylarca hep başka ülkelerde seyahat ede ede seyretme yetileriniz tembelleşmeyecek mi, coşkularınızın ateşi közleruneyecek, etrafınızdaki şeylere de biraz yılgın, biraz bıkkın bakmayacak mısınız?" diye sordular. "Son zamanlarda, ne kadar beklenmedik, ne kadar da şaşırtıcı yargılarda bulunmaya başladınız! Şimdi de Şark'a gidiyorsunuz; yolda sağınıza solunuza ne çıkarsa tekini bile kaçırmamaya niyetli olduğunuz kolayca görülüyor artık...

Ne kadar da çok, ne kadar da çeşitli izlenimler edineceksiniz! Sorduğumuz sorunun da bir nedeni var artık. Hiç kızınayın bize."

Sonuçta doğruydu dedikleri: Tiergarten'in ağır tonozları altında ya da Spree nehrinin suyu yeşile çalan kanalları boyunca geç vakit yaptığımız gezintilerde, *Germania*'nın eski ya da yeni kentlerinin taşlı dolambaçlarında yürüye yürüye canımız çıkmış geri döndüğümüzde, övüle övüle göklere çıkartılan bir kubbe hakkında kötü konuştuğum, pek romantik bir "burg"un hâkim olduğu, ovada akıp giden bir nehrin ağzına serilmiş şu ünlü kentin ismine bir soru işareti yapıştırdığım oldu; ortaçağı andıran, diş diş duvarlardan, hendeklerden ve de kulelerden yapılma bir çerçeveye yerleşmiş herhangi bir garabete verip veriştirdiğim oldu; destanlara yaraşır bir tolganın altında, şu iğrenç ve pis kokulu dumanların yol açtığı cüzamın ve de fabrikaların kara bacalarının izlerini yüzünde taşıyan şu anlaşılmaz sırıtmaya verip veriştirdiğim de oldu. Tiyatro sahnelerine layık bu manzaranın karşısına, pek tanınmadığı için bu kadar revaçta olmayan başka bir manzara çıkarttım:

2
Özgün elyazmasında bu başlığın adı "Şarkta - Birkaç İzlenim" olarak yer alıyordu.

Yontulmuş taşlar ile kırmızı çiçeklerin göz aldığı, gökyüzünün derinlere kakılmış yıldızlarla yoğunlaştığı, altın rengi başaklar üstüne özenle serpilmiş sıvayı çepeçevre saran mavi bir gök kubbe altında huzurlu bir gülümseme. Bazı modern eserlerden coşkuyla söz etmiş ve yüz ya da iki yüz yıl önceki sakin eserlerden yana olup Ortaçağ Almanya'sını yargılamıştım. Düşüncemizi pek de doğru yansıtmayan boşboğaz romantizm çileden çıkartmıştı beni. Ama sık sık kesildiği de oldu hayranlığımın: Kalkan duvarı ile kule inşa edenler o iğrenç zevklerine güvenip keskin sırtlı, sarp, kızıl kayalar arasından olanca heybetiyle akan ya da daha ilerde takdis ettiği ovaya capcanlı bir ilah gibi yayılan nehrin üstüne, arkasında canlı bırakmayan bir savaşçının artıklarını andıran eski püskü bir köprü atmışlardı. Yeşile boğulmuş büyük caddeler –otomobiller o kadar parlatmış ki asfaltını– batmakta olan güneş, ağaçların oluşturduğu binlerce kara sütunla kesilmiş, alev alev yanan sayısız çizgide seyreder kendini; işte bu koca caddeler bazen yüce yaratılar gibi görünmüştü bana. Pek yavan bir zevkle restore edilmiş kubbelerin çevresindeki o iğrenç küçük sokaklar, ihmal edilmiş cephelerden aşırı derecede öne çıkan cumbaların altına gömülmüş bütün o sefil küçük sokaklar, oralara sinmiş pis kokular, o sokaklara çöreklenmiş bir sürü ne idüğü belirsiz adam, uğultusu bir türlü kesilmeyen yaygaracı velet güruhu sık sık arkama bile bakmadan kaçınama neden olmuştu... oysa Baedeker mest oluyordu buralarda ve de neşesini göstermek için gökyüzünden birer birer yıldız toplayıp birinci derece, ikinci derece, üçüncü derece liyakat nişanı veriyordu.[3] Anlaşıldığı kadarıyla, bir zamanlar kendileriyle gurur duyan şato sahibelerine kötü davranmış, budala "geçkin yakışıkhlar"la alay etmiş, 19. yüzyıl malı sayısız sonradan görmeyi de fazla terslemiş olmalıyım. İsimleri, üstelik çok da güzel isimleri soldurup geçmiştim. Zavallı isimler, parıltılarını soldurduğum kelimelerin o zavallı büyüsü! – Bu nasıl da nafile bir fedakârlık!

Kendimi affettirmek için olup biteni açıklamam gerekti: "Bazı şöhretler yere göğe sığdırılmaz" diye başlamaya çalıştım söze.

3
Baedeker Şark seyahatine çıkarken Jeanneret'nin yanına aldığı birçok rehberden biriydi. Yunanistan'dayken bu kitabın birçok bölümünün altını çizip not düşmüştü. Bkz. Paul Venable Turner, *The Education of Le Corbusier*, (New York, 1977), s. 214.

Moda dünyasıyla sık sık dirsek teması içinde bulunan sanat dünyasında madrabazlarla "blöfçü" denen kişiler vardır. Bazıları alçakgönüllü bazıları da utangaçtır. Tantanacı "talepkârların" karşısındaysa huzurlu ama bihaber kişiler var.

Öte yandan, dediğinize bakılırsa genç hanımlar, sanata meraklı biri, kendisi böyle görünmek istemese de başkalarının gözünde biraz ters bakar her şeye; şu kadarını söyleyeyim ki amcam, benim tek niyetimin genel kanıya ters düşmek olduğuna, haklı haksız her şeyi yargılamamın da bundan kaynaklandığına iflah olmaz biçimde inanmıştır.

Son bir şey daha var ki, o da güzelliğin, büyüklükten, kaplanılan alandan, yükseklikten ya da sarf edilen meblağlardan ya da pırıltılardan değil de, her şeyden önce uyumdan kaynaklandığına inanıyorsam, bu bakış açısına şu var olma biçimini de eklemem gerekiyor: Gencim; pek kısa ömürlü bir günah bu; gencim, dolayısıyla en gözünü budaktan sakınmayan yargılarda bulunmaya yatkınım. Eklektizmi göklere çıkartıyorum, ama eklektizme gözlerim kapalı kendimi teslim etmek için saçıma ak düşmesini bekleyeceğim. Tam tersine, miyop gözlerimi gözlüklerimin (bana doktor ya da *clergyman*[4] havası veren şu gözlüklerim) ardında koca koca açıp bakarım etrafa, bir sürü aptalca şey dökülür ağzımdan. Yakınlarım hemen inkâr etse de, pek kabullenmeyip itiraz etseler de (ne yazık ki!) görüşümü değiştirdiğim de olur. Keyifsiz olduğum günler homurdanıp dururum, ama bazen de, meraklı küçük hanımlar, derinden sarsıldığım olur, bir hayal ülkesinde dolaşmaya koyulurum elimi kolumu bağlayan skerzolar eşliğinde, yüce Ahenk baştan aşağı ele geçirir beni!

— Yok, seyahat etmekten bıkıp usanmaz insan, sevgili kuşkucu küçük hanımlar. Olsa olsa biraz daha aristokratça âşık olur insan; doğrusu, her şeyin hızla toplumsallaştığı bu günlerde başlı başına bir meziyettir bu, hele bir de *La Sentinelle* okuruysanız![5] Kuzey ülkelerinin tel tel mimarlığından uzaklarda kalkıştığım bu Şark seyahati güneşin, masmavi denizlerin uzun çizgilerinin, abetlerin bembeyaz koca yüzeylerinin, Kostantiniye'nin, Anado-

4
clergyman: rahip. Özgün Fransızca metinde de İngilizcedir (ç.n.).

5
Charles L'Eplattenier ile yaptığı yazışmalarda Jeanneret, La Chaux-de-Fonds'daki beş yerel gazeteden biri olan *La Sentinelle*'i seyahati boyunca tuttuğu günlüğü tefrika edebileceği bir gazete olarak gördüğünden söz etmişti.

nu'nun, Yunanistan'ın, güney İtalya'nın... ısrarla yinelediği çağrıya verdiğim yanıttır; bu sevahat, eğrisi ideal ölçüye sahip bir testiden yüreğimizin en derin hislerinin dört bir yana yayılmasına benzeyecektir...

Gecenin ikisinde, Budapeşte ile Belgrad arasındaki devasa nehri inen beyaz gemide bunlara dalıp gidiyorum; yıldızlar dolambacında kendine bir yol bulup gökte gitgide yükselen koskoca ayı seyretmek için güverteye çıkmayı unutuyorum!

Dostlara Mektup[6]

Chaux-de-Fonds'daki "Ateliers d'Art"a[7] *yollanmıştır*

Selam, Azizim Perrin!

Octave Paris'te Sorbonne Sokağı'nda şu pek bir dostane ve saygıdeğer günlüğü okumuş olsa, sağlığı pek de iyi olmayan, hatta gün ışığı bile görmeden göçüp gitmek üzere bulunan bu çocuk için siyah çerçeveli taziyelerini, süslü bir dille kaleme alıp göndermiş olurdu zaten! Seyahat notlarımı kaleme almaya karar verdim; sonuçta ortaya bir günlük çıktı nerdeyse! Ve de benim kadar üzüntüye boğulmuş kimse olamaz artık: Hadi sen de itiraf et ki can sıkıntısının şahikası bu; doğruyu söylemek gerekirse, şekerlemeye yatmış bu kadar çok yurttaşımın keyfini kaçırmak da acı veriyor bana. Sana yönelmemin nedeni de bu zaten. Nerdeyse Georges kadar seviyorsun sen de biçimleri (plastik biçimleri elbette!), bir kürenin ne kadar güzel olduğunu da biliyorsun. Testilerden, köylülerin yaptığı testilerden, halkın yaptığı çömleklerden söz etmek istiyorum sana. Arada bir, yoluma çıkan birkaç limana uğrayacak ve de redaktörümü memnun etmiş olacağım. Bence Ateliers'deki çömlek hocamız Marius Perrenond, "keramikoloji" konulu bu mektubu fazlasıyla hak ediyor; ancak Marius'ün küreyi hâlâ yeterince sevdiği söylenemez. Bu durumda eğrileri ve de bunların bende nasıl vecdlere yol açtığını bir tek sana anlatabileceğim demek ki.

Pek iyi bilirsin sen bir testinin cömert göbeğini avuçlamaktan, narin boğazını okşamaktan, sonra da eğrisinin sunduğu ince yanları birer birer keşfetmekten doğan neşeyi. Ellerimizi cebinizin en dibine kadar sokar, gözlerimizi yarı kapar, mavilerin kadifem-

6
Özgün elyazmasında bu bölüm "Slav Çömlekleri Üstüne" başlığını taşımaktadır.

7
Le Cours Supérieur de Décoration'un eski öğrencileri 1910 yılında bir araya gelip La Chaux-de-Fonds'da kurdukları Sanat Okulu'na Ateliers d'Art Réunis (Birleşmiş Sanatlar İşliği) adını vermişlerdi. Charles-Edouard Jeanneret, Léon Perrin ve Octave Matthey okul müdürü Charles L'Eplattenier tarafından verilen bir derste sınıf arkadaşıydılar. Bu mektupta Georges Aubert ile Marius Perrenond'dan da söz ediliyor; her ikisi de Jeanneret'nin Ateliers d'Art Réunis bünyesinde edindiği arkadaşları.

siliğinin, sarıların parıltısının, sırların perili dünyasının yavaş yavaş sarhoş etmesine bırakırız kendimizi; kaba ve sert kara kütleler ile zafer kazanan beyaz öğeler arasındaki hareketli mücadeleye kaptırırız kendimizi... Aylarca seyahat edip yorulduktan sonra, sigaralardan yükselen dumanla havası mavileşen, belki de şık diyebileceğimiz stüdyomda, yıllar sonra görüp de başımdan geçenleri, çalar saatleri uyutuncaya kadar, uzun uzadıya anlatacağım, senle öteki dostlarımı, koltuklara gömülmüş ya da sedirlere uzanmış getirirsen gözünün önüne daha iyi anlarsın ne demek istediğimi! Az sonra sana anlatacağım testiler hâlâ orda olacaklar, paldır küldür yuvarlanacaklar.

Bil ki sana anlattığım bu hoş saatleri gerçekleştirmemiz için gereken yuvarlak karınlarla ince boğazları Budapeşte'den itibaren toplayıp durduk zaten. Sanatçı ruhlu köylünün çizgiyle rengi, biçimle de çizgiyi ustaca uyumlu kıldığı ülkelerden geçtik; öyle açgözlüydük ki hasta olduk! Boşu boşuna girişimde bulunduk hep! Gök delinmiş gibi yağmur yağarken ters yollara saptığımız bile oldu, benim sefil günlerimin can yoldaşı Auguste inleye inleye kabul etti, ama sonunda "Ali Baba'nınkini andıran" mağaralara inebildik. Budapeşte'de karanlık bir dükkânda ya da yoksul bir mahzende ya da kibar bir dulun tozuyla kaplı bir tavanarasmda, güneş tam tepedeyken, Macar ovasında bir köyde tarifi gayrıkabil bir âleme kaptırdık kendimizi. Hissediyorsun değil mi bunu! Neşeli parıltıları ve sağlıklı, gürbüz güçleriyle karşımızdaydı çömlekler. Güzellikleri avutuyordu bizi. Bu çömlekleri bulup ortaya çıkarmak için Avrupa'nın her yanını kaplayan, kimin nesi olduğu bilinmediği gibi, yeri yurdu da bilinmeyen o hüzünlü, üç kuruşluk malların hepsini de bir bir elden geçirmiştik. Köylülerin çok usta birer sanatçı olarak çalışmayı bildiği burada, Macaristan'da bile, tüccarların yaptığı teklifi iyice aşağılayıcı bulmuş, modanın hâlâ basit kalmış ruhları nasıl da felakete sürüklercesine avucunun içine aldığını görmüştük. Rengârenk cam işleriyle doluydu her taraf, çok fazlaydı doğrusu, altın yaldız dal budakla kaplıydı hepsi de. Son yılların sonradan görme zevkine uyarlanmış küçük

çiçekler ve deniz kabuğu biçimli XV. Louis süslemelerle bezenmiş çok fazla çanak çömlek vardı etrafta.

Olanca ışıltısını yitirmiş, kısa bir süre sonra da iyice ortadan kalkacak olan o yüce halk geleneğinin sığınıp hayatını sürdürebildiği sakin köşelere varıncaya kadar her yanı istila eden, her yanı kirleten "Avrupalılaşma"dan kaçmamız gerekmişti.

Köylünün sanatı, estetik şehvaniliğin öne çıktığı çarpıcı bir yaratımdır. Sanat bilimden yüksek bir yerdeyse, bunun nedeni, bilimin tersine sanatın şehvaniliğimizi uyandırması, fizik varlığımızda derin yankılara yol açmasıdır. Bedene, yani hayvana, hak ettiği payı verir, sonra da neşenin genişlemesine imkân veren bu sağlıklı temel üstüne en asil sütunları diker.

Dolayısıyla halk sanatı, hiç değişmeyen sıcak bir okşayış gibi sarar bütün dünyayı, yerküreyi aynı çiçeklerle kaplar, ırkları, iklimleri ve yerleri birleştirir ya da kaynaştırır. Güzel bir hayvanın gem vurulmamış yaşama sevincidir bu. Biçimler şişmeye yatkındır, özsuyla doludur. Çizgiyse doğal manzaraları kaynaştırır ya da aynı nesnenin yanı başında ya da üstünde geometrinin büyülü yanlarını sunar: En soyut kurgulamalara elverişli güdüler ile en kaba güdülerin şaşırtıcı biçimde kesişmesi. Renk de tasvir etme değil, hatırlatmadır; simgeseldir hep. Araç değil, amaçtır. Renk okşanmayı ister, gözümüzü sarhoş eder, biraz aykırı düşecek ama koca bir kahkaha patlatıp, her şey ayaklarına dolanan koca devleri itiştirir, Giotto'ları bile, Greco'ları bile, Cézanne'ları ve de Van Gogh'ları bile sarsar! Bir açıdan bakıldığında, halk sanatının en yüksek uygarlıklarını bile üstünde gezindiği görülür. Bir normdur halk sanatı, soyumuzun atalarını –dilersen vahşi insanı diyelim– kendi ayarı sayan bir tür ölçüdür.

Seni daha şimdiden sıktığımı biliyorum dostum Perrin; ancak Macaristan ile Sırbistan'da yapılma bu çömlekler, anonim ve gelenekçi sanatın kapsamlı biçimde incelenmesine imkân verdikleri için, bir konuşmaya başlasak lafın sonunu getiremeyiz. Macar ovası ile Sırbistan'daki Balkan Dağları'nda yer alan çömlekçilerde bizi şaşırtan iki şeyi anlatmama izin ver; böylece sen de dinlen-

miş olursun. Ama Tuna kıyısındaki köylerden birini tasvir ettiğimde bu kez de haset içinde kalacaksın.

Akıl yürütmeyen bu insanlar, en kullanışlı çizgiyle en genişlemeye yatkın hacmi, dolayısıyla en güzel olanı belirleyen çizginin ilintilendirilmesinden doğan *organik çizgiye* içgüdülerine dayanarak değer verirler. Paris'te M. Grasset bir gün şöyle demişti: "Güzellik, neşedir."[8] İnsan kalkıp neden güdük bir tomurcuğu kopya etsin ki? Canavarlıktan başka bir şey değil! Neşe, çiçekleriyle, olanca meyvesiyle, muazzam yapraklarıyla açılıp serpilen ağaçtır! Güzellik, gençliğin göz alıcı biçimde açılıp saçılmasıdır. İşte bu çömlekler de, ışığın patladığı çizgiye kadar kendini sergileyen eğrileriyle nasıl genç, nasıl da güleçler (izin ver de kullanayım bu nitelemeleri); inan bana o basit aklı komşusu manavın aklından bir parmak bile ileri geçmeyen köyün çömlekçisinin çarkında doğan bütün bu çömlekler nasıl da ters düşüyorlar her şeye; bu çömlekçinin parmakları, modern büyük fabrikaların bilinmezliğinde, kimin tasarladığı bilinmez, şaşkın bir aptallığı, tedirgin edici bir hayal dünyasını ele veren biçimlerle taban tabana ters düşen yüzlerce yıllık geleneklere bilincinde olmaksızın boyun eğiyor. Bütün bunlarsa, sırf önceki gün çizdiğinden değişik olsun diye bu biçimi çizen alt kademeden bir desinatörün, alığın tekinin kapıldığı hayallerden başka bir şey değildir. Mikenli ressamların siyah arapkârîlerle kapladığı bu biçimlerin tıpatıp ayınları önce Tuna boylarında sonra da Edirne'de karşımıza çıktı; normal bir güzergâh izlemekte nasıl da ısrarlı her şey! Sırf böyle açgözlüce istenen "yeni"yi yaratmak amacıyla günümüzde geçerli gelenekleri yadsımak manyaklığından daha acınası başka bir şey de bilmiyorum zaten. Yaratıcı güçlerin böyle yoldan çıktığını sanatın her alanında görüyoruz ve de ortaya ne yazık ki sadece kullanışsız çaydanlıklar, berbat fincanlar, eğrisi ters tarafa verilmiş zavallı saksılar çıkınakla kalmıyor; insanı yaralayan iskemleler ve de saçma sapan sandıklar da, şaşırtıcı, karmakarışık, saçma siluete sahip evler de çıkıyor ortaya, tümüyle münasebetsiz ve yararsız heykellerin etrafı kirletmesini –Ey Heykeltıraş dostum!– asla affettirmiyor

8
Eugene Grasset, kitabı La Chaux-de-Fonds'daki Sanat Okulu'nda kullanılan mobilya ve dekorasyon tasarımcısıydı; Jeanneret Paris'e gittiğinde Grasset'yi ziyaret etmişti. Grasset genç Jeanneret'ye çağdaş mimarlığın tam anlamıyla çöktüğünden söz etmişti; zayıf olsa da tek bir umut ışığı vardı gene de: betonarmeye dayanan yeni inşaat yöntemi katıksız biçimler ortaya çıkmasını sağlayabilecekti. Bkz. Paul Venable Turner, *The Education of Le Corbusier*, (New York, 1977), s. 27 ve Maximilien Gauthier, *Le Corbusier ou L'Architecture au service de l'Homme* (Paris, 1944), s. 27.

bu evler. Yaşanmaz, nizamı ihlal eden bir ortamda yaşıyoruz –nizamsızlaştırılmış bir ortamda...

İşin en dibine kadar inecek ve de pek şaşırtıcı, ama bir o kadar da tedirgin edici bir şeyi hemen iki kelimeyle söyleyeceğim sana: Bu çömlekçiler hiç mi hiç "iplemiyor" sanatlarını. Parmakları işliyor; zihinleriyle, yürekleriyle işliyor. Dükkânlarına girip, elimize geçeni kapıp gittiğimizde apışıp kalıyorlar. Hiçbiri birbirine benzemeyen ürünlerinin arasından en kötü, en pırıltısız olanları, insanı bazen isyan ettirecek kadar zevksiz olanları, pazarın kurulduğu gün büyük kentten gelmiş seyyar satıcılardan birinin sergisinde gözümüze çarpan değersiz malların bire bir taklidi olanları sundukları da kesin. Sanatları geçmişten birer yadigâr sadece; örneğin birkaç yıl sonra yolun Balkanlar'da Knyajevaç'a düşerse, döndüğümde sana göstereceğim parçalardan bir tane bile bulamayacaksın. Bulduklarımız da yirmi yıl önce yapılmışlardı; bu "gençlik günahlarını" toz toprak içinde yattıkları ıskartalıklardan çekip çıkarmıştık zaten... Sanat tarihi dalında doktora çalışması yapan Auguste bu durum karşısında altüst oldu ve vahyedici bir kuram dünyaya getirdi. Macar ve Sırp çömleklerinin müthiş bir bunalım içinde bulunduğunu hissetti; bütün çağları ve de bütün sanatları bir anda kucaklayarak, "XX. yüzyıl sanatlarında halk çömlekçiliğinin psikolojik uğrağı" kuramının temellerini attı. Almancası çok daha iyi oluyor bu kuramın: "der psychologische Moment...vb". Aramızda kalsın ama Auguste bir türlü kurtaramadı kendini bu kuramdan. Bu konuda ona yardım edemeyeceğim de ortada herhalde; dolayısıyla Octave'ın Auguste'e siyah kuşakla çerçevelenmiş ve *Vedalar*'a has bir dille kaleme alınmış taziye dileklerini bildirmesine neden olan, gün ışığı görmeden ölen bu ikinci çocuk konusunda, çılgınlığımızın bizi nasıl da enfes aşiyanlara sürüklediğini söyleyeceğim sana.[9]

Bu Çarşamba sabah, 7 Haziran. Beyaz renkli büyük gemi önceki gün akşam çökerken Budapeşte'yi terk etmiş, güçlü akıntının da yardımıyla, ufuktaki sonsuz kaçış noktasında birleşen iki uzak kıyının sağlı sollu birer siyah ölçü kazığıyla vurguladığı devasa su-

9
Vedaların dili denildiğinde Sanskritçenin erken biçimi akla gelir; Hinduizmin mukaddes deyişlerini, mitolojisini, dua ve neşidelerini bir araya getiren eski bir derleme eser olan *Vedalar* bu dilde kaleme alınmıştır.

yolunu inmişti. Nerdeyse herkes uyuyordu: 1. mevkiinin sigara salonundaki kırmızı kadife kaplı sıralarda imtiyazlılar uyuyordu, köylüler de kadınlı erkekli karman çorman olmuş, pek çoğu kaba saba ve şen şakrak nakışlarla kaplı, sayılamayacak kadar çok dengin arasına sıkışmış uyuyorlardı. Koskoca gökyüzünde ay yıldızları söndürüyordu. Kimse söz etmediği için geçtiğimiz ülkelere ilişkin hiçbir şey bilmiyordum. Gene de çok güzel, çok asil olmaları gerektiğini hissediyordum. Güleceksin! Colonne Konserleri'nde[10] geçirdiğimiz pazar ikindilerini heyecanla hatırlayan sen, hiçbir yanını bilmediğim, hiçbir şeyini görmediğim bu ovanın herhangi bir köşesine mıhlanmaya beni neyin ittiğini biliyor musun? Faust'un Lanetlenmesi'nin ilk ölçülerini, o ağır ve kederli ihtişamını her dinlediğimde altüst oldum... O gece bir türlü uyku tutmadı. Mantoma sarılmış, tek başınaydım üst güvertede, karşımda... kenarlarına gümüş sırma şerit geçirilmiş, üstüne çiçeklerden yapılma iki çelenk konulmuş, kocaman siyah bir peçeyle örtülmüş bir tabut vardı. Ay ışığı altında, kıpır kıpır parıldayan bu ayna üstünde gerçekleşen bu siyah ve beyaz senfonisi, göz alıcı beyaza boyalı bütün bu deniz araç gereci, havalandırma bacalarının koca koca açılmış ağızları, kapkara kıyılar, kocaman dilsiz bir leke gibi duran koyu renkli sanduka, yukarıda kendi iskelesinde bir aşağı bir yukarı dolaşan kaptanın hareketli silueti, geminin kıç tarafındaki iki kılavuz gemicinin fısıldaşması ve de birden, sertçe, usul usul rotayı işaret eden gözcünün, suyun ortasında küçücük bir ışık parladığı (nehrin kıyısındaki şu küçük değirmenlerin fenerinin ışığıdır bu, daha ilerde sana yeniden söz edeceğim bundan) her defasında çaldığı çanın boğuk sesi, gözümün önünden gitmeyen, beni tedirgin eden kara kefeni ve kapkara iki çelengi, bütün çizgilerin yataylığı ve sessizlik arasında kurulan bu fesat birliği, yüreğimi müthiş bir huzurla dolduruyordu, huzurum bazen heyecana kapılıp ürperdiğim ya da isteğimi hatırlayıp gözlerim yaşardığında bozuluyordu bir tek.

Kaptanı sorgu sual ettim biraz, sonra da banketlerin kalın kadifesi üstünde kayıtsızca uyuyanlar esnemeye ara verdiğinde, ken-

10 Édouard Colonne tarafından 1873 yılında kurulan, günümüzde de etkinliğini sürdüren Colonne Konserleri Sanat Derneği'nin (l'Association artistique des Concerts Colonne) düzenlediği konserler (ç.n.).

disine ressam olduğumu, olduğu gibi kalmış bir ülke aradığımı söyleyerek isteğimi açıkladım... Verdiği bilgiler yeterince tutarlıydı, bunun üzerine biz de, şafak vakti, küçük Baja kentine aşağı yukarı yarım saat mesafedeki lebiderya bir kıyıya ayak bastık. Yol boyunca, yarı yarıya su içinde kalmış otlaklarda külrengi koca koca öküzler tekli kol olmuş yürüyorlardı. İyiden iyiye Macar havasında barok tarzda yapılmış kilisenin yanındaki meydana vardığımızda, üstünde haç resmi bulunan sancaklar taşıyan, acınacak kadar yoksul hacılardan oluşan bir kafileyle çarpışmamıza ramak kaldı. Başları açık kadınlarla erkekler müthiş bir bezginlikle kendi ruhlarının huzuru için dualar mırıldanıyor, pek ender de olsa avuçlarına birkaç kuruş düşmesini bekliyor, üstü başı perişan halde herhangi bir mukaddes ziyaretgâha doğru ilerliyorlardı. Bu arada uğultular içindeki pazaryerinde bulduk zaten kendimizi, maldan çok köylü vardı etrafta. Hemen farkına vardığımız gibi, bütün bu ülkelerde bizim yirmi kuruşumuza denk düşecek bir meblağ için bir ya da iki kadının meyve ya da sebze dolu küçük bir sepetin başında çömelip bütün bir gün bekleşmesi gerekiyordu. Dolayısıyla, geçtiğimiz her yerde inek otlatan iki üç kadın gördüğümüz gibi, kentlerde yaşlı cadı gibi bir kadının ipinden çektiği keçiye yoldaki taşlar arasından çıkmış otları yedirdiğini de gördük. Ancak Auguste sebze ve kiraz sepetlerinin perdelediği kasabın tezgâhının arkasında sırların parıldadığını görmüştü bile; Kolomb'un gözcüsü gibi "Çömlekler!" diye haykırdı.

Mahzene dizili elmalar gibi sıra sıra sayısız çömlek konulmuştu yere. Satıcılarla anlaşmak pek kolay değildi; biz de pantomim sanatını yeni yeni öğrenmeye başlıyorduk zaten: Buraya gelinceye kadar Almanca konuşan birilerini bulmuştuk hep. Dolayısıyla sözün yerini el kol hareketleri aldı; her şey o kadar yolunda gitti ki, yarım saat kadar sonra, kavurucu güneş altında bir sürü sokaktan geçip, Binbir Gece Masalları'ndan çıkmış gibi duran ambara ulaştık. Ne mutlu ki buradaki Ali Baba, Seçkin Zevk rahibi ve imparatoru Hohenzollern sülalesinden II. Wilhelm'in dilinden en azından birkaç kelime biliyordu; kille çalışa çalışa elleri şişmiş

olan adamımız, yıpranmış ahşapların alacakaranlığında kıştan bu yana kıpırdamadan duran testilerinin kara ve sessiz yığını üstünde yavaş ve ihtirassız el kol hareketleriyle konuşuyordu.

Beğendiklerimizi seçtikten sonra merdivenden indik; evin ninesine tanıştırıldık, o da uzun uzadıya ellerimizi sıktı; daha sonra, büyük kentin üç kuruşluk eşyalarının o ucuz zevkinin sinmiş olduğu odaları gezdik. Auguste'ün kuramına göre bu ucuz zevk bir köşe taşı, bir psikoloji taşı[11] olup çıkacaktı! Son olarak da, zavallı adamın yaz aylarında tarla işleriyle uğraştığı için, yalnız kışları çalışabildiği atölyeyi gezdik. Oldukça basit, oldukça temel özelliklere sahipti bu atölye, ama her tarafı güllerle kaplı enfes bir avlunun dibine sığınmıştı; avludaki siyah renkli, verevine duran, eğri bir yelken direğini andıran harika sırık aşağı doğru eğildiğinde kuyudan su çekmeye yarıyordu. Heykeltıraş dostum ne yazık ki kuyu bileziğinin taşı işlenmiş değildi: kaba bir beyaz sıvayla sıvanmıştı yalnız. Kabına sığamayan kırmızı ve mavi hakiki çiçeklerle süslenmişti. Geniş ovada yer alan bu köylerin ne kadar hoş; nasıl da yüce bir tarza sahip olduklarını gözünde canlandırırsın herhalde. Sokaklar ovayla bir, dümdüz, çok geniş, tek biçimli, hep dik açıyla kesişiyorlar ve sayılamayacak kadar çok bodur akasyanın küçücük toplarıyla noktalanmışlar. Güneş bile altlarında ezilip yamyassı olmuş. Sokaklarda in cin top oynuyor, hayat kaçıp gider, gelip geçicidir –ama o uçsuz bucaksız ovada da böyle hayat; sokaklar hayatın merkezi, sokaklar ovaya fazla gelen suyu boşaltan kanallara benziyor. Her taraftan yüksek duvarlarla kapanmış oldukları için bir bakıma devasa birer kulis bu sokaklar. Nasıl geniş kapsamlı mimari bir kimlik ve şaşırtıcı bir birlik sunduklarını anlamaya çalış: Tek bir malzeme var, koyu sarı kaba bir sıva; tek bir üslup; tek biçimli bir gökyüzü ve de tek bir yeşil, akasyaların o tuhaf yeşili var. Dar cepheli, epey derinlemesine evler dizilmiş sıra sıra; kalkan duvarları alçak, çatılar da dışarı çıkmıyor, uçsuz bucaksız uzanan duvarda alınlık da yok, bu duvardan dışarı ağaçların tepesindeki dallar, asma çardağının dalları ve de arka taraftaki toprak avluyu dolduran, insanı büyüleyen gül

11 Felsefe taşma gönderme yapılıyor (ç.n.).

dalları çıkıyor bir tek. Evlerin hepsi de sağır cepheye hep eşit uzaklıkta bulunduğu, pencereler de, sırakemerler arkasında, tek bir cephede açıldığı için bu avluları, bir oda, yazlık oda gibi canlandırman gerekir gözünde. Böylece her evin kendine ait bir avlusu oluyor; bu avlular, hatırlıyorsun değil mi, hani içimizin daraldığı hissine kapıldığımız o Ema Manastırı'nın pederler tarafından düzenlenen bahçeleri kadar mahremdir.[12] Güzellik, neşe ve huzur burada yoğunlaşır; yeşil ve kırmızı boyalı, cilalı bir kapı yarım daire biçimindeki bir kemeri tamamlamaktadır. Kapının üstündeyse ucu bucağı görülmeyen dışarılara doğru ilerleyen bir saçak yer alır! Latalardan yapılmış olan çardak yemyeşil bir gölge verir. Hayattaki beyaz sırakemerler ile her bahârda yeniden elden geçen, beyaz kireç badanalı üç duvar Acem seramiklerinin zeminleri kadar dekoratif bir zemin oluşturuyor. Kadınlar çok güzel; erkeklerse çok temiz. Giyinip kuşanmak başlı başına bir zanaat: Şimşek gibi çakıp göz alan ipekler, rengârenk, kalemle işlenmiş deriler, siyah işlemelerle süslü bembeyaz kısa kollu gömlekler; sırım gibi bacaklar ile çıplak küçücük ayaklar ise ipince ve esmer bir ten sergiliyor. Kadınlar, kalçalarını öyle çalkalayarak yürüyor ki, ipekten yapılma çiçeklerin güneş vurduğunda altından ateşler yaktığı kısa elbiselerin binlerce pilisini Hintli bir rakkasenin eteği gibi ortaya seriyorlar. Çok hoşumuza gidiyor bu kıyafet; insanlar avlulardaki çiçek dolu sepetler ve koca beyaz duvarlarla hem uyum hem de karşıtlık içindeler. Böylesine seçkin sokakları çok kısa süreyle de olsa tuhaf bir mutlulukla tamamlıyorlar. Bütün bunları sana tasvir ederken, bir zamanlar Louvre'da kopyasını yaptığım, İsfahan'ı gösteren büyük bir panoyu hatırlayıp az önceki mukayeseye dönüyorum yeniden. Bu panoda, üstüne sarılar, mavi çizgili sarılar serpili mavi giysiler içindeki küçük hanımlar bir bahçede geziniyorlardı: Gökyüzü bembeyaz; bir ağaç sarı yapraklarını sermiş, bütün yüzey canlanıyor; gök mavisi gövdesi serpiliyor, dallarında beyaz çiçekler ve yeşil narlar var. Fazlasıyla yeşil çayırdaki çiçekler siyahlı beyazlı, yaprakları da sarılı mavili. Eşi görülmedik bu dekorun her yanından şaşırtıcı bir neşe fışkırı-

12
Jeanneret Floransa yakınlarında, Chartreux tarikatına bağlı Ema Manastırı'nı arkadaşı Léon Perrin ile birlikte 1907 yılında ziyaret etmişti. Şark seyahatinin sonlarına doğru bir kez daha ziyaret ettiği bu manastırın cemaati Jeanneret'nin gözünde topluca yaşamanın ideal örneğini oluşturmaktaydı. Daha sonraları şöyle yazmıştı: "Bu kadar neşeli bir ikametgâh yorumu göreceğim hiç aklıma gelmemişti." Le Corbusier, *Précisions sur un Etat Présent de l'Architecture et Urbanisme* (Paris, 1960), s. 91. Gene bu konuyla ilgili olarak bkz. Peter Sereyni, "Le Corbusier, Fourier, and the Monastery of Ema", *Art Bulletin*, 49 (1967), s. 277-286.

yor. Bu panonun beni nasıl heyecanlandırdığını bilirsin! Arabalar için koca yuvarlak bir kapının, insanlar için de küçücük bir kapının deldiği sakin, yüksek duvarın ardındaki Baja'lı çömlekçiyle komşularının evleri de böyleydi işte; insanlar geçsin diye yapılmış olan kapı dosdoğru revaklara açılıyordu. Bodur akasyaların yemyeşil toplarıyla noktalanmış sokakta, çardaklar ile sarmaşık güllerinin taşkınlığı arasına yüzlerini bize çevirmiş alçak kalkan duvarların sarı müsellesleri boydan boya dizilmişti.

Bizlerin, merkezde yaşayan biz uygarlaşmış kişilerin, birer vahşi olduğumuzu söylüyorum sana Perrin; ellerini sıkarım.

Viyana

Zenginler, yoksullara yardım etmek amacıyla eğlenirler. Saygı duyalım kendilerine! Onların da canlarının sıkılması gülünç olurdu –bu durumda yoksullar onların eğlenmesini seyretmekten yoksun kalırlar, dolayısıyla, insanlığın ufacık bile olsa bir parçası daha neşelenmemiş olurdu. Jean Rictus o büyük yakarışının ikinci bendinde tam da bu konuda verip veriştiriyordu zaten...[13]

"Blumen Tag", çiçek bayramı bugün demek ki, renklerin kabına sığmama ve de lüksün sergilenme günü. Prater'e açılan sokaklar terbiyesiz bir kalabalıkla dolu. Bitmek tükenmek bilmez cadde, imparatorun kente hediye ettiği parkı ucu bucağı görünmez bir çizgiyle vurguluyor. Bu caddenin, ağaçların oluşturduğu kemerlerin altında kalan, yayalara ayrılmış kenarları öyle yoksul, öyle "işsiz" bir kitleyle dolu ki, bu kitle ya kayırılmamış olmasının hıncını iyice şiddetlendirmek için ya da aylak aylak dolaşma isteğini doyurmak için gelmiş buraya; zavallı Viyana halkı (dört yıl önce tanışmıştım zaten), ah, hiç de sevimli değil, iğrenç, cansız suratlı! Tam üç saat boyunca dirsek dirseğe geldik Viyana halkıyla ama bir türlü sevemedik, çünkü Auguste de benim gibi merhamet etmekten hiç hoşlanmaz... *La Sentinelle*'deki dostlarımın şu alelacele ve yüzeysel izlenimlerim için kusuruma bakmayacağını umarım![14]

Ana caddenin ortası at arabaları ve lüks otomobillerin saldırısıyla karşı karşıya kaldı. Çiçeğe boğulmuştu her yer; bu kısa ömürlü çiçek demetleri altında, daha başka kısa ömürlü çiçek (çiçekler, derdi şair) genç kızlar, güzel kadınlar gülümsüyor, belki de

13
Jean Rictus (1867-1933), Jeanneret'nin çağdaşı bir Fransız şairdi. Gabriel Randon de Saint-Armand adıyla dünyaya gelmişti. 1894 yılında aralarında "L'Hiver" ve "Le Revenant" adlı şiirlerin de olduğu bir dizi şiir kaleme aldı. Şiirlerinde sert ve kaba bir dille yoksulların çektiği sefaleti, yoksulların şikâyetlerini işledi. Üç şiir kitabı yayımladı.

14
Jeanneret'nin seyahat notları La Chaux-de-Fonds'daki *La Sentinelle* değil *La Feuille d'Avis* adlı gazetede yayınlanmıştı.

biraz baştan çıkmışlar, içlerinde uyanan isteklerden dolayı rahatsız olmuşlar. Renklerin orkestrasında siyah giyimli beyefendiler ikinci keman görevi üstlenmişler; kendilerine fırlatılan güller, hayâsızca sunulan zambaklar sayesinde temeli atılan entrikaların kaçınılmaz konusunu oluşturuyorlar. M. William Ritter baştan aşağı güzel kokularla dolu, bencillik ve aristokratik tefessüh havası içinde boğulan bu marazi Viyana şenliklerini, *Leurs Lys et leurs Roses* adlı eserinde anlatır.[15]

Öğleden sonra sıcağıyla bunalan bizler ise ancak yüzeysel gözlemlerde bulunabiliyoruz; şık flörtlerin ağlarına düşmeden, pembe ya da mavi ya da sarı ya da yeşil ya da parlak kırmızı ya da siyahlı beyazlı ya da beyazlı duman renkli, duman renkli ya da beyaz, bembeyaz arabaların zarif renklerini saptamakla yetiniyoruz. Bu renk cümbüşü içinde, siyah tohumlu beyaz haşhaş çiçekleriyle süslü bir eyvanın altında gezinen uzun boylu şu iki kadın doğrusu pek becerikli. Kâğıttan yapma çiçeklerin, doğal çiçekleri gölgede bıraktığını saptıyoruz. Kâğıttan çiçekler çok güzel yapılmışlar ve de çok büyükler, gidip gelmelerin pırıltısı altında uzaktan bakıldığında bunlar tropikal ülkelerden gelme uzun boylu yabancı kadınlar olmalı; Avrupamızın gülleri, süsen çiçekleri ve de güzel kokuların zehrini taşıyan iri zambaklarımız kokular saçmaya başlıyor onların çevresinde.

Güzel olmak çabasıyla delice harcamaların yapıldığı bu havai alaylarda asıl amacın gözden kaçtığı görülüyor; en can alıcı ayrıntı kendini ortaya koyuyorsa da, bütünün kendisi zarar görüyor, var olmuyor bir türlü. Kimse dert etmediğine göre anlaşılır bir şey bu da. Ancak yer birliği[16] durumu kurtaracak kadar güçlü; böylece, göz alabildiğine uzayıp giden devasa beşiği taşıyan ağaç gövdelerinin oluşturduğu siyah renkli sütun dizisi arasında insanı sersemleten bir geçit resmi başlar; insanın gözü bulanır biraz, en baş döndürücü renk düzenlenişlerinin dans ettiği kaleydoskopa benzer bu sinemada şaşırmıştır. En basit biçimde söylersek, zarif Viyana eğlenmekte, yoksul Viyana da gösteriyi izlemektedir...

15
William Ritter, Jeanneret'nin çağdaşı İsviçreli bir yazar ve sanat eleştirmeniydi; Neuchâtel'de otururdu. Genç Jeanneret'nin hem dostu hem de hamisi oldu; Almanya ve İsviçre'de olduğu sırada, yani 1910 ile 1918 yılları arasında Jeanneret ile yazışmıştı. Kaleme aldığı kitaplar aracılığıyla, Jeanneret'yi şark seyahatinde izleyeceği yol ve ziyaret edeceği yerler konusunda etkilemişti. Ritter Viyana konusunda, Prater ve Viyana'daki hayat konusunda *Leurs Lys et Leurs Roses* (1903) adlı bir eser kaleme almıştı; Jeanneret bu kitabı okumakla kalmayıp gene Ritter'in kaleminden çıkan ve Slovakya'daki köylülerin hayatı ve halk sanatı konularına odaklanan *Entêtement Slovaque* (1910) adlı kitabı da okumuştu.

16
1966 tarihinde yayınlanan metinde bu söz "l'unité de bien" ("mal birliği"– ç.n.) olarak geçmekteydi, ama bu bir dizgi yanlışıydı ve doğrusu da "l'unité de lieu" ("yer birliği" – ç.n.) olmalıydı. Nitekim gerek özgün elyazması gerekse La Chaux-de-Fonds'da yayınlanan *La Feuille d'Avis* gazetesinin 18 Ağustos 1911 tarihli sayısındaki yazı da bunu doğrulamaktadır.

Güneş batıyor. Ağaçlarla dolu banliyöde, revaklarla delik deşik olmuş, alçak, küçük köşklerin çevrelediği çok geniş bir avlu uzanıyor. İki pilonun arasından giriliyor bu avluya, tam karşıdaysa koyu yeşile boyanmış, düzenli aralıklara dizili kepenklerin ortasında iyice göze batan sarı bir demir çubuk durduruyor bizi: XIV. Louis'nin o muhteşem tarzına uygun olarak düzenlenmiş büyük bir saray karşılıyor bizi.[17] Sarayın tam ortasındaki, bu hiçbir özelliği olmayan büyük alanı katetmek gerekiyor; birden, doğrusu hiç haber vermeden, Fransız tarzı düzenlenmiş, şaşırtıcı bir bahçe çıkıyor ortaya. Yoksul sayılabilecek kadar basit! Evet, ama devasa bir bahçe bu! Göz alabildiğince geniş ve derin, dört kenarı birbirine eşit gibi duran dümdüz bir çiçek tarhı geometrik biçimlerde ayrılmış, her bölüm şimşirle çevrelenmiş ve ortaya iğne işi nakışları hatırlatan pek güzel bir manzara çıkmış. Kısacık bir perspektifte, bunun nasıl güzel duracağını pekâlâ kestirebiliyor insan. Her şeyin sereserpe ortada olduğu bu yüzeyi tek bir ağaç bile bozmuyor. Baltayla budanmış, dümdüz, kusursuz yataylıkta yeşillikten yapılma harika iki duvar sağlı sollu apansız yükseliyor. İnsanı altüst eden, ölçülere sığmaz yükseklikteki bu duvarların dibinde, alacalı bulacalı renkler içinde gezinen insan kalabalığı kolayca fark ediliyor. Bakışlarınız arkalardaki bir tepeyle kesiliyor; tepedeyse pek hüzünlü bir dizi sütun göze çarpıyor. Ama arkamıza baktığımızda, gene aynı sarıya boyalı koca demir çıkıyor karşımıza, gene aynı asaletle dikilen, en tepeci bile sakin duran, sayılamayacak kadar çok, ama hepsi de kapalı kepenklerin koyu yeşiliyle kesintiye uğrayan koca bir duvar çıkıyor karşınıza.

Yaşlı "aristokrat"ın bu seçkin çerçeve içinde iyice karanlık duran Viyana'sı hayatını sürdürüyor. Kılıf geçirilmiş eşyaların yer aldığı, huzur dolu karanlık odalarda duvarları süsleyen portreler Schönbrunn'un mazide kalmış tumturaklı hatıralarını fısıldar gibi, avludaysa arabaların atları yeri eşeliyor, Fransız tarzı düzenlenmiş bahçedeki çiçek tarhları arasında, dalkavuklar ipekten yapılma birer kelebek gibi koşuşturuyor, binbir ihtimam gerektiren işleriyle uğraşıyorlardı...

17
Viyana'nın hemen dışında yer alan ve I. Leopold un mimarı olan Johann Bernard Fischer von Erlach tarafından yapılan Schönbrunn Sarayı, Habsburg hanedanının yazlık sarayıydı. Geniş bir alana yayılan bu bina Versailles ruhuna uygun olarak tasarlanmıştı; iç mekânlar son derece özenle hazırlanmıştı, sarayın bir de Fransız tarzı bir parkı vardı.

...Kısa boylu, sevimli bir resim meraklısı gelip elimizi sıkıyor. İzlenimci resme duyduğumuz tutkuyu gidermek amacıyla –bir tek bunun için– çaldık zaten kapısını. Kısa boylu beyefendinin bazı tabloları güzel; lafımızı/sözümüzü sakınmadan söylüyoruz bunu. Masallara layık yüz binlerce kuronu küçücük çerçevelere gömdüğü için soğuk terler dökmüş olmalı bizim kısa boylu koleksiyoncu. Ninelerimizin Kitab-ı Mukaddes'i kadar küçük bu beş para etmez resimlerin kimini on bin kurona, kimini de yalnızca beş bin kurona koparıp almış. Doğrusu, ressamların kalbura çevirdiği duvarlar boyunca gezdirdiği kişiler pek öyle işin keyfine varamıyor, yarım ağız methiyeler düzmekle yetiniyorlar. Aydınlatma rezil, etrafsa mezbelelik; eşyalar son derece zevksiz. Ama kısa boylu koleksiyoncunun elinde Manet'ler, Courbet'ler ve de Delacroix'lar var! Elindeki bu mücevherler, başkalarının hayranlığını, muvafakatını ve itimat etmesini beklerken kaygılı bir gurur veriyor ona; yükselen hayret nidalarını suya susamış bir toprak gibi emiyor. Kısa boylu bu adamcağızı, bu ortamı ve de ustaların elinden çıkma bu eserleri şöyle bir düşününce, ister istemez rahatsız oluyoruz. Yoksa sanata karşı akla dayalı bir sevgi duymak bir yana, sağlıklı bir sevgi de beslemeyen, patolojik tutkuyla dolu biri, snobun teki olmasın?

Sokağa çıktık; tablo koleksiyoncularından konuşuyoruz. Kısa bir süre önce Hagen'de (Westfalya'da) öncü ruha sahip ünlü bir sanat hamisine buna benzer bir ziyarette bulunmuştum;[18] Auguste'ün işte bu öyküye katlanması gerekiyordu. Bu sanat hamisinin büyük bir sanatçı olan Van de Velde tarafından yapılan villasında, modern çağların titanlarının elinde çıkma eserler yaşamaktaydı.[19] Büyük holde, esrimeler içindeki bir çocuğa esrarlı çiçekler sunan beş kadınla birlikte, şaşkınlık içinde, ev sahibini bekliyoruz. Hodler'in[20] *l'Elu* adlı eseri burada yaşayan kişinin ruhunu* [21] daha eşikteyken hissettiriyor; müzik salonunda büyük bir Vuillard, acılar içinde kıvranan Van Gogh'lar ve de sakin Gauguin'ler var; duvarlarla eşyalar

18
Auguste Klipstein o sıralar El Greco konulu doktora çalışmasını yapmaktaydı; koleksiyonlardaki El Greco resimlerini görmek için Budapeşte ile Bükreş'e gitmişti. Daha sonra Bern'da sanat eserleri tüccarı oldu. Bu konuda Bkz. Paul Venable Turner, *The Education of Le Corbusier*, (New York, 1977), s. 92, 213 ve Maximilien Gauthier, *Le Corbusier ou L'Architecture au service de l'Homme* (Paris, 1944), s. 33 ve Jeanneret'nin Köln, 8 Mayıs 1911 tarihini taşıyan, Charles L'Eplattenier'ye gönderdiği mektup (bu mektup Bibliothèque de La Chaux-de-Fonds'da bulunmaktadır).

19
Jeanneret burada Karl-Ernst Osthaus'tan söz etmektedir. Henri Van de Velde 1906 ile 1907 yılları arasında Karl-Ernst Osthaus için Hohenlot evini yapmıştı. Van de Velde 1900 ve 1902 yılları arasında Hagen'de daha sonra Osthaus Müzesi adını alacak olan Folkwang Müzesi'ni de yenilemişti.

20
Ferdinand Hodler söz konusu; Fransızca basımda yanlış olarak Hadler yazılmış (ç.n.).

*
1910 yılındayız

21
Bir önceki * işaretli dipnotta doğru tarih 1911 olmalı, ancak Jeanneret sıkça yanlışa düşüp bu seyahati 1910 yılında yaptığından söz eder. Buradan itibaren * işaretiyle yer alan notlar, aksi belirtilmedikçe, Jeanneret tarafından 1965 yılında düşülmüştür.

burada da hep birlikte belirli bir ruh hali yaratıyor.[22] Stüdyonun büyük penceresinden görülen bir Maillol'un büyütülmüş formları bahçedeki ışığın altında beyazlaşıyor. Bu konutun her köşesine bir hayal saklanmış. Derin izlenimler içindeyiz, bu çerçevenin içinde gülümseyen ve de üstün zekâsı ile iyiliğinin ışınlarını yaymaya çalışan bu genç adama kardeşçe bir şefkat, bir hayranlık duyduğumuzu hissediyoruz yavaş yavaş.

...Günümüz Viyana resmine bakalım bir de. *Sécession* (gruplardan ayrılış) çağı olan bu eşiği geçelim. Şeref salonunda Parisli Monsieur Roll'ün[23] üstüne (hem de ta yüksekten!) düşüyoruz! Parisli Monsieur Roll, "Ulusal"[24] ya da "Fransız"ın[25] "büyükler"inden biri, Viyana Sezession'unun konuğu! Darülmesai için ne tuhaf bir tabela! Coşku meleklerimiz kanatlarını kapatıyor ve şaşkınlık içinde başka yerlerde arıyor teselliyi. Beyhude çaba! Bayağılık her yanı kaplamış, vasat bir zevk dolaşıyor ortalıkta. O halde bir zamanlar Klimt ile Hodler'in şanını simgeleyen şu kubbenin altından geçip yeniden Karlspaltz'a çıkalım hemen; yirmi kuruşu havaya attığımıza pişmanız, Hagenbund'a çevirdik yolumuzu!

Hagenbund başka bir sanatçı derneğinin çabalarını seriyor gözlerimizin önüne, biraz daha iyi ama yeni hiçbir şey öğretmiyor bize. Hiç duraksamadan hemen vazgeçiyoruz ikimiz de, Auguste iyice öfkelenmiş, bense iyice hüzünlenmişim. Künstlerhaus'ta Viyana'nın gerici sanatçılarının sergisi var.

Yarabbim, insanı şöyle heyecanlandıracak bir şeyler yok mu hiç buralarda? Çok yorgunuz; Mietke'nin galerisinde sergilenen Koloman Moser'in çalışmalarını görmeye gidiyoruz... Ah ama bu defa gerçekten lanet olsun Viyana'nın modern resmine! Bu defa yerle bir olduk. Uğradığımız bu yıkımdan sonra ne Luna Park, ne de Prater'deki Klein Venedig bizi yeniden ayağa kaldırabilir!

Birkaç ünlü Fransız ressamın eserlerinin asılı olduğu Modern Galeri kapalı! İmparatorluk Galerisi'nin tumturaklı ama tiksindirici hol ve koridorları boyunca, bu koca kaba adama, bu güçlü

22
İsviçreli bir ressam olan Ferdinand Hodler (1853-1918) önde gelen dışavurumculardan biri olmanın yanı sıra simgeci hareketin de önemli kişilerindendi. Hodler'in eserinin ana izleği ölümdür. Babası genç yaşta ölmüş, annesi de yeniden evlenmişti. Böylece ailenin toplam çocuk sayısı on ikiye ulaştıysa da, bunlardan ancak altısı yetişkin yaşa gelebilmişti. 1893-1894 yılının ürünü *L'Elu* ("Seçilmiş olan") doğum konusunu işleyen en ezoterik tablolardan biri olarak kabul edilir. Bu kompozisyonda Jeanneret'nin dediği gibi beş değil de altı kadın (melekler) bir fidanın başında dizlerini yere koyup oturmuş bir çocuğun çevresine dizilmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Robert Pinctus, "Ferdinand Hodler: Expressionism Versus Symbolism", *Artform* (Mart 1973), s. 53-56.

23
Roll-Alfred Philippe (1846-1919) Jeanneret'nin çağdaşı bir Fransız ressamdı. Yaptığı portreler, manzaralar, savaş ve deniz sahneleriyle tanınmıştı.

24
Société Nationale des Beaux-Arts"-Ulusal Güzel Sanatlar Derneği (ç.n.).

25
"Société des Artistes Français"-Fransız Sanatçıları Derneği (ç.n.).

ressama, hayata tutkun bu kişiye, hayallere kapılan bu havaiye, bu yüce üslupçuya ve de Courbet'den üç yüz yıl önce doğmuş olan bu şaşırtıcı izlenimciye, *Mevsimler* ve *Düğünler* adlı eserlerinde hayatın yol açtığı neşeyi, her yanından sağlık ve güzellik fışkırdığı için kendisine güç ve neşe veren, son derece rahat ettiği şu güzelim dünyaya duyduğu aşkı ve de beslediği hayranlığı olanca ruhuyla şakıyan şu yaşlı Pieter Breughel'e doğru ilerlememizi isteyen esin göklerden mi geldi yoksa? Viyana'da resim denilince Velasquez'in parlak yüzeyselliklerinden, Münih'te öylesine güçlü duran ama Rubens'in burada insanı tiksindiren kasaplıklarından çok bunlar kalacak işte aklımızda.

Viyana'nın müziği (bir zamanlar Opera'da orkestrayı Mahler yönetirken ben de epey yararlandımdı bundan) ile barok mimarisi dışında bir şeyi yoktur.[26] Şu asil kiliseler, 17. ve 18. yüzyılların şu prens konakları her yanı istila eden modern binalar altında kalıyor, acımasızca kıyılıyor çevreye, öyle ki Fransız tarzı yapılmış eski parklara, Schönbrunn'a ya da biraz daha iyisi diyebileceğimiz Belveder bahçelerine sığınmaktan başka çare kalmıyor. Dikkatsizlik edip, Augarten'i unuttum. Genç okulda yer alan mimarların son yaratımlarının peşine düştüğümüzde, özünde Viyanalı olsa da, bulvarları tumturaklı ve sonradan görme bir mimarlıkla kaplayan zevksizlikte de bulabiliriz teselliyi. Genç mimarların verdikleri son eserler, çılgınca olsa da tümüyle aklıselim sahibi. Ne var ki, pek kalabalık olan bu kentin akıl almaz kaynaşması içinde herkes ulaşamaz bu teselliye; bu eserleri seçebilmek için nerdeyse meslek erbabına has bir duyuya sahip olmak gerekir.

Sonuçta Viyana'dan bizde kalan izlenim, son derece içten özümseme çabalarına rağmen gene de külrengi; ağırlığı üstümüze çöken, ezen, gözümüzü perdeleyen zevksiz bir mali azamet havasıyla donuklaşmış durumdayız. Ruhuna sızmayan, geçip giden bizler için günümüz Viyana'sı külrengi hep.

26 Jeanneret'nin 1907 yılında yaptığı ilk Viyana seyahati söz konusu. Bu seyahatte yanında La Chaux-de-Fonds'dan dostu ve öğrencisi Léon Perrin vardı. Jeanneret o yılın kış aylarını Viyana'da geçirdi. O dönemde, düzenli olarak operaya ve filarmoni orkestrası konserlerine gittiğini söylemek dışında ne yaptığı konusunda fazla bir şey bilinmemektedir.

Tuna

Orient-Express boşa zaman geçirmez. Büyük garların hüznünde birkaç dakikalığına soluklanıp gürüldeyerek kat eder ülkeleri; rahatsızlık veren ya da hemen yanı başına gelen doğal güzelliklere kayıtsız kahr. Orient-Express'e binen birinin, gidiş yolunda olduğu gibi dönüş yolunda da, Meriç'in aktığı vadideki Edirne'nin tepesinde, misli görülmemiş üç caminin *Gloria Deo*'sunun[27] yücel-diğini görmekten bile feragat etmesi gerekir. Orient-Express'ten vazgeçiyoruz. Haritaya baktığımızda, devasa bir nehrin Alpler'den Karadeniz'e aktığını görürüz; hemen hemen kimsenin yaşamadığı ovalarda günlerce aktığını söylüyorlar bu nehrin, hep taşıp sular altında bırakırmış bu ovaları. –Haritada demiryollarını gösteren kırmızı çizgiler ancak birkaç yerde yaklaşıyor mavi menderesle-re, o da demiryolunun nehri geçtiği yerler zaten. Tuna'da yolcu ve mal taşımak amacıyla yandan çarklı büyük beyaz gemiler yapmışlar; bu gemiler yazın her gün, kışınsa daha seyrek inip çıkıyorlar nehri. Gemide her tür rahatlık sağlanmış bulunuyor. Geminin ön tarafında bir ambar var, burası ikinci mevki; yatakhane ile yemekhane aynı hacim içinde yer alıyor; sigara içilecek bölüm de burada, şiddetli rüzgârların süpürdüğü açık güverte var bir de. Makine dairesi ise ikinci mevki ile birinci mevki arasında. İşte bütün o akıl almaz yükleriyle birlikte köylüler de makine dairesinin iğrenç yanmış yağ kokusu içinde alt alta üst üste yığılıyorlar. Atalarından devraldıkları tarzda giyinmiş kaba saba adamlar bunlar, Avrupa uygarlığının imkânlarından yararlanıyorlar; bu uygarlığın pırıltıları gözlerini alıyor, onları altüst eden

27
Sözcük anlamı ilahi ihtişam, ancak aynı zamanda bir Hıristiyan duasının da "şanım ne yücedir!" anlamındaki başlangıcıdır (ç.n.).

de bu olacak zaten. Avusturya, Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya... geçtiğimiz her sınırda süslenmelerinin değiştiğini gördük. Macar ovasının, *puszta*'nın göz alıcı işlemelerinin yerini Sırbistan'ın koyu renkli ve sımsıkı işlemelerinin, bembeyaz kürklerin yerini simsiyah kürklerin, siyah beneklerin bezediği beyaz yünlerin yerini Balkanlar'ı dolduran binlerce sürüden elde edilen doğal, esmer yünlerin aldığını gördük. Bazen de vücutlarına iplerle bağladıkları çula çaputa bürünmüş yabani insanlar çıkıyor karşımıza; her günkü soyunup giyinme işi müthiş azap vermeli onlara; külrengi *puszta* ya da kurak mı kurak Balkanlar'da, atlar ve koyunlarla birlikte geceyi açık havada geçirenlerdir onlar.

–Bizim büyük gemilerin birinci mevkii çok güzel. Her taraf kırmızı kadifeyle kaplı, zevkli döşenmiş, sigara salonundaki masalarda çiçek var. Güverteyse uçsuz bucaksız; koruyucu geniş bir tentenin altına, öbek öbek rahat sıralar, sallanır koltuklar konulmuş. Yemek içmek de pek hesaplı. Viyana'dan Belgrad'a gitmek için ikinci mevki bir öğrenci biletine on Frank veriyoruz. Medine dilencisinden halliceyiz, ama geminin pruva tarafının bu kadar rahatsız olmasını pek de kolay kabullenmiyoruz. Nitekim daha sonra her gemiye binişimizde, yolcuları karşılayan rütbeli adama şu basit hikâyeyi anlatmadan edemedik: "Affedersiniz kaptan bey, ama birinci mevki ikinci mevkiye göre pek nefis doğrusu, açıkça hakaret etmek gibi bir şey bu; öyle sanıyoruz ki öğrenci olduğumuz için biz de..." Bazısı Viyanalı, bazısı Macar bazısı da Rumen olan bu rütbeli beyefendiler de inanıyorlardı hani. Üstümüzde koruyucu bir tente, sallanır koltuklara kurulmuş, sigara salonunun kadifelerine yaslanmış, birkaç Frank vermiş Tuna'yı inmiyorduk işte.

Viyana'nın [illegible] bir kenarından akşamın [illegible] Kumpanya'nın takdim ettiği bu bedava geceder. (gemi ertesi sabah yola çıkacaktı) aynı bizim gibi yararlanmak isteyen, her taraftan çanta ve sepetlerle dolu koylulerle birlikte bindik gemiye. Bu adamların biletleri üçüncü mevki: ruzgârın esip durduğu bu açık güvertede ısınabilmek için denklerinin altında üstünde ıkış tıkış olacak, yığışıp yatacaklar. Az önce söz ettiğim kadifele-

rin keyfine varmamıştık henüz o ilk gece. Oturan kişinin hemen yayıldığı sıralar da mumlu yelken beziyle kaplanmış. Başka yolcular geliyor, gelir gelmez de önüne çıkanı itip kakmaya başlıyorlar; derin derin uyuyor herkes. Nerdeyse bütün gece boyunca da bunun öcünü alıyorlar, kartları masaya yapıştırıyor, sonra da bu oyunda âdet olduğu üzere bağırıp çağırıyor, masayı yumrukluyorlar. Işık açık bırakılmıştı, bir yandan da yoğun bir sigara dumanıyla kaplanmıştı her yer; insanın gözleri acı acı yanıyordu. Bir de nezleli yaşlı, babacan biri vardı, durmadan öksürdü, sonra her beş dakikada bir, küfrede ede hayali bir böceğin peşine düştü. –Bazı insanlar önyargılıdır; Avrupa Şark konusunda birçok efsane yaratır; aslında gayet temiz olan bu ülkede her şeyin pis olduğunu söyler. Auguste'ün de gecenin yarısında görünmeyen hayvancıklara savaş açıp delirdiği oldu. Saygın yolcular şafak vakti bindiler tekneye; bunun üzerine, Budapeşte'ye doğru esen şiddetli bir rüzgâr gibi yola çıktı gemi de. Yazmayı bilmeyen ben ne diyebilirim ki bu yolculuk için? Olsa olsa geniş ve müphem izler bıraktığını söyleyebilirim, pek de hassasiyet yok zaten hamurumda; bunlar da bu satırları yazdığım topraklarda, on binlerce yıl önce yaşayan genç halkların elinden çıkmış pişmiş toprak eşyanın çocukça biçimlerle bizlere aktardığı izlere benziyor ancak. İnsanın bir şeyleri aktarabilmesi için, ilgilendiği konuya hâkim olması gerekir. Oysa ben boyun eğdim, ezildim. İtiraf edeyim ki devasa, beklenmedik izlenimlerle karşı karşıya kaldım. Yavaş yavaş ellerine geçtim. Üç gün süren bu Bükreş seyahatini tam on dört günde tamamladık. Güvertede durup hep aynı kalmakla birlikte yavaş yavaş değişen bir manzaraya baktık; dizlerimiz üstünde duran kitapların kapağını bile açmadık. Müthiş bir mutluluğa, asude bir neşeye kapılmıştık. Şu renksiz ve beceriksiz birkaç satır için affınıza sığınırım! Büyük kentin pis suları kısa zamanda sedef gibi oldu, sonra da mavileşti: Strauss'un *Mavi Tuna*'sına uyup nefis bir valse başlanabilir pekâlâ. Çivit mavisi bir renkle karşılaşacağımı sanıyordum, akışkan bir sedef rengi oldu sular, akşama doğru da aynüşşema rengine döndü. Bu devasa nehir bizi önüne katmış,

hızla akıyordu. Hayallerimdeyse Alpler'deydim, bu nehri kaynağına doğru çıkıyordunı; Berlin'e gitmek üzere yola koyulduğum bir akşam geldi aklıma, epey kaygılıydım, gözlerimin önüne canımı yakan bir manzara geldi: Ratisbonne yakınlarında, Donaustauf dağının yamacına tünemiş bir mezarlığın bana gülümsediğini gördüm. Gecenin istila ettiği esmer ovanın düzlüğüne serilmiş kocaman kırmızı bir yılanın hareketsizliğiydi bu. Kötü gelmişti bana bu kadar sakin olması her şeyin. Gene hayallerimde, bu kez geminin pruvası yönünde iniyordum nehri. Şark'a açılan sihirli kapı Belgrad ise hemen yanı başındaydı. Yüzlerce yıllık dünyevi muharebelerin kanıyla ıslanmış Keşan Geçidi'nden yürek paralayan yankılar çalındı kulağımıza. Traianus'un piyade taburları "kartal"lı sancaklarını "Demir Kapı"da dikmişti yere.[28] Bu Mukaddes Yol'un, gürültülerin sonsuza dek kesildiği ve de gökyüzünün ışık içinde yıkılıp gittiği Romanya'nın buğday tarlalarında, altın renginde yok olduğunu gördüm. Daha aşağıdaysa bu dalgaların Şark'a bahşettikleri yatıyordu. Kafam karmakarışıktı, kısa bir süre sonra yaşamaya başlayacağım bu değişikliklerin peşine takılmıştım.

İnanılmaz bir yalnızlık bu. Saatlerce sağda da solda da, uzaklarda küçücük ve ışıkta mavi mavi duran ağaçların oluşturduğu yatay çizgiden başka hiçbir şey görülmüyor. Sular bu ağaçların boyunca yükseliyor; nefessiz bırakıyor onları. Haliçler şu azıcık karaya gökyüzü katmak için açılır gibi. Bindiğimiz gemi beyaz bir hayalet gibi yüzüyor ele gelmez bir maddenin içinde. Gökyüzünü içine çeken bu dalgalarla gökyüzünü birbirinden nasıl ayırmalı? Hayat namına tek şey gökyüzünde kalmış ancak. Suyun yineleğdi, dalgaların pençesinden süzülüp geçen bulutların dramı. Tek bir ev bile yok. Akarsuyu kaynağına doğru çıkan tek bir gemi bile yok. Bazen cüsseli bir römorkör ve peşine taktığı salapuryaları çıkıyor karşımıza; kapkara, tumturaklı biçimde ilerliyorlar. Şurada burada, üstünde bekçi kulübesi de bulunan küçük bir dubalı köprüyle karşılaştığımız da oluyor. Bir yol uzayıp gidiyor, *pusztza*'nın uçsuz bucaksızlığına doğru kaçıyor sanki. Rıhtımda araba-

28
Tuna üstündeki Demirkapı Köprüsü, Traianus (İS 53-117) zamanında imparatorun mimar-mühendisi Şamlı Apollodorus tarafından yapılmıştır; kamu mimarlığı alanında o dönemin kayda geçirilmiş en ünlü eseridir. Roma'daki Traianus Sütunu'nda Traianus'un Daçya'da kazandığı zaferleri gösteren bir ayrıntıda bu köprüye ilişkin bir alçak-kabartma da yer alır. Bu konuyla ilgili olarak Bkz. John B. Ward-Perkins, *Roman Architecture* (New York, 1974), s. 119-120. Jeanneret, Ritter'e yazdığı 1 Mart 1911 tarihli bir mektupta bu köprüden büyük bir heyecanla söz eder. Bu mektup Bern'deki İsviçre Ulusal Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

lar bekliyor, atları ateş gibi; arabacılar bir zamanlar Attila'nın yanında savaşan, gururlu ve her yanı sırmalarla donanmış Macarlar. Atların koşumlarını çıkartmışlar; onlarla birlikte hayat da bir toz bulutu girdabına kapılıp yok oluyor. Yeniden çöküyor sessizlik. Yeniden yalnızlık. Irmağın tam ortasında bir dizi değirmen görülüyor, kıyıya bağlanmış gemilerin üstüne yerleştirilmişler, küçücük, hoş değirmenler, bir köprü kemeri gibi dizilmişler; çarkları ise yüksek olmaktan çok kalın, hafif çemberlerden yapılmış, kanatları duman rengi, zaten manzara da ışıl ışıl bir külrenginde. Narin sepetlere benzeyen bu küçük, zarif değirmenler insanın aklına Çin'i getiriyor.[29]

Sabahleyin, destansı, sfenksi andıran bir kaya çıktıydı ortaya. Harika kafasında yüksek bir sütun, sütunun üstünde de bir Meryem Ana vardı; sırtı kısa, çiğ renkli çimenlerle kaplıydı; kahverengi, delik deşik, pürüzlü, kaba levhalar dikilmişti, öfkeli kuleler ve eskiçağ duvarlarının kalıntılarıydı bunlar. Pressburg kendi kalesinin mikabını bir dağın tepesine oturtmuştu.[30] Bu savaşçı görüntü ovanın mavi ve duman renklerinde yıkılıp gitti sonra. *Puszta* yeniden uzayıp gitti, uçsuz bucaksızcasına.

Kıyılar birbirinden o kadar uzak, ulu ağaçlı ormanlara girmek o kadar zor ki, Amazon'a benzer bir nehirde sandım bir an kendimi. Öğleden sonranın o küçük yusyuvarlak bulutları, belli belirsiz beyazlıktaki gözlerini açıyorlar. Yatay bir çizgiden başka bir şey yok artık; peş peşe dizili menderesler nedeniyle nehir de bir kıyıdan ötekine kadar kesintisizmiş gibi geliyor!

Bu kıyılarda yaşayan bir balıkçı ya da tüccar olsam, bu ırmağı dindar birine yaraşırcasına tahtadan bir puta oyardım, biraz Çin işi gibi olurdu, ama tapardım bu puta. Burnunun doğrultusuna dalgın dalgın bakar, gülümserken, Normanlar çağındaki gibi teknemin pruvasına dikerdim ilahımı. İnandığım din dehşete dayalı olmayacaktı; huzur verecekti, ama her şeyden önce hayranlık uyandıracaktı.

Estergon göründü, tuhaf bir silueti vardı: bir mikap ve bir kubbeydi yalnızca, sayılamayacak kadar çok sütunun üstünde

29
Metnin bu noktasında, özgün elyazmasında bulunan aşağıdaki bölüm Fransızca basımda yer almamaktadır: "...nehir boyunca bazı yerlerde birdenbire ayna gibi duran yarım ilmiklerle süslü gibi... Bunlar Dresden koleksiyonundaki mavi porselenin üstündeki çizgiler boyunca kıvrılarak akan nehirler olmalıdır."

30
Günümüzde Çekoslovakya'daki Bratislava kenti olan Pressburg, Tuna'nın kuzey kıyısında Avusturya-Macaristan sınırı yakınlarında yer almaktadır.

duruyordu.[31] Uzaktan bakıldığında, bu sütunlardan her biri harika bir şey gizliyor gibiydi. Harika bir ritme uyup hareket ediyordu bu mikap; hemen arkasında yükselen dağlar ise, onun için hazırladıkları bu mihrapta birer kurban gibi sunuyorlardı kendilerini.

Sonunda, her şeyin şiire dönüştüğü vakit geldiğinde, yemyeşil gök kubbe altında, uçuk pembe, koca dalgalar arasından, siyah ve altın yaldız rengi devasa bir yelpaze yükseldi ırmakta. Güçlü çizgilere sahip dağlarla sarıldı çevremiz. Hayalimizde canlandırdığımız bir Yunanistan, biraz mor renge batırılmışçasına canlanmıştı gözümüzde. Öngördüğümüz Yunanistan'ın bu kadar mimari kimliğe sahip olabileceğiyse hiç gelmemişti aklımıza, burada dağlar taştan yapılmış, yelpaze de deniz olmuştu. Daha sonra, akasya dallarına yerleşmiş Vacz'a ayak bastık.[32] Bu unutulmaz günü Budapeşte'de noktalamak hiç de uygun düşmezdi. Ertesi gün, öğle vakti, ovadayız, nefes alınmıyor. Bir banliyö trenine binmiş yavaş yavaş Budapeşte'ye gidiyoruz. Tren bayramlıklarını giymiş köylülerle dolu. Erkekler yakışıklı; genç, sinirli kişiler, giysileri bedenlerine yapışık kesilmiş, parlak siyah kumaştan. Ceket yakalarındaki iliğe ya da şapkalarına üç dört gül takmışlar. Kadınlarsa esmer; sert, hayat dolu bir malzemeden yapılmış gibiler. Giysileri son derece gösterişsiz. Kadınların ellerinde de et kırmızı, kan kırmızı, bembeyaz ya da amber rengi güller var. Siyah renkli önlüklerine dekoratif levha biçiminde resmedilmiş güller; müzelerde gördüklerimize benziyorlar; 18. yüzyıl zengin köylülerinin sanatı gibi.

Anlamadığıma, sevmediğime göre neden söz edeyim ki Budapeşte'den? Bir ilahenin bedenini bozan cüzam yarası gibi geldi bana. Bu başarısız kentin onarılmaz yanını görebilmek için kaleye çıkmak gerekiyor. Kıpır kıpır Baküs'ün oluşturduğu bir organizma titreşiyor çevremizde. Cömertçe yayılmış sedef rengi bir mayi yavaş yavaş yükseliyor ovada. Dağların çevresine dolanıyor Tuna; dağları ucu bucağı görülmeyen ovanın yüzüne dosdoğru bakabilen güçlü bir beden biçiminde yoğunlaştırıyor. Yavaş yavaş si-

31
Burada Estergon katedraline gönderme yapılmaktadır.

32
Bu cümle özgün elyazmasına sonradan eklendiği için bu bölümdeki fiilin zamanı da karışmış durumdadır.

yah bir duman yayılıyor ovaya; sokak şebekesi yok olup gidiyor dumanda. Elli yılda tam sekiz yüz bin kişi yerleşmiş buraya. Düzensizlik şatafatlı ama bir o kadar da aldatıcı biçimlere büründüğü için bu kentten kuşku duyulur oldu. Bazıları kamu yapılarının dev boyutlarda olmasına hayran kalır. Birbirine karşıt ve çeşit çeşit üslubun yan yana yer aldığını görür görmez dehşete kapılan bense doğrusu hiç de hayranlık duymadım. Nehrin kıyısı boyunca uzayıp gidiyorlar, ama aralarında bir biçimde anlaşıp, uyum içinde eşlik etmiyorlar nehre. Yükseklerde, muazzam bir saray, kısa bir süre önce onarılmış eski bir kilisenin yanı başında dikiliyor.[33]

Gene aynı tepede, kalenin daha yakınlarında yer alan viraneler akasyalar arasına serpilmiş çiçekleri andırıyor. Duvarları bitişik basit konutlar bunlar; aralarından ağaçlar fışkırıyor. Bu engebeli arazide doğal olarak dünyaya gelmiş gibiler. Saatlerce durduk bu asude tepede; üstüne gecenin çöktüğü Taban'da yanan ufak, sakin ışıkları seyrettik. Çok sakindi etraf. Birden hafif, hüzünlü olduğu kesin bir nağme geldi kulağımıza. Bir saksofon ya da İngiliz kornosu sesiydi. Tristan son nefesini verirken çobanın kavalıyla çaldığı eski türküden daha heyecanla, içim titreyerek kulak verdim bu sese. Uykuya dalmış doğada nasıl da tuhaf ve de muazzam bir ses uyumu bu.[34]

Okurlarım, benim şu güzelim Tuna'mın bir "tipo" [tipograf, dizgici] ve de makas tarafından sakat bırakıldığını bilir misiniz acaba? Tuna'nın kıyısındaki külrengi küçük değirmenler, Budapeşte'den Baja'ya doğru indiğimiz gece, müthiş etkiledi beni. Sessizlik, siyah, beyaz ve de değişmezlik bir araya gelip ay ışığında yüce bir komplo kurmuş gibiydiler. Çok uzaklarda, bir geminin direğine asılı fener ışığının suya düştüğü her defasında teknenin gözcüsü de, insanın içinde ağlanası bir yalnızlık uyandıran çan sesiyle bozdu sessizliği... İşte, Chaux-de-Fonds'daki *La Feuille d'Avis*'nin başyazarı bütün bunları kesip biçti ve bir sandukanın önünde, ay ışığında, tek başına, kendini rüzgâra vermiş, koca bir mantoya Napolyonvari biçimde sarınmış alığın tekini gösterdi

33
Özgün elyazmasında bu cümle şöyle devam eder: "bu da akla gelebilecek en çirkin dipliği oluşturur; nasıl da çirkin!"

34
Özgün elyazmasında bu paragraf şöyle devam eder: "[Melodiyi] bilmiyoruz gene de. Bizim bütün müzikal 'Sehnsucht'umuz [hasretiniz, arzumuz] dans salonlarının kaba ışıkları altında, soyup soğana çeviren virtüözleri eşliğinde dağılıp gider."

yalnız! Tam da böyle durumlarda kullanılabilecek "olmak ya da olmamak" deyişini atlamıştı.[35] Şu "tipo"nun işini kökünden halledeyini bari! Baja'nın kollarını anlatırken, sizler tutarsız, anlaşılmaz bir tasvir etmeyle karşı karşıya bulunduğunuz hissine kapılırsınız; bu da doğrusu iyice sevimsiz bir his. Baja'nın zavallı kolları! Adamın tekinin kafasını kesin, gövdesinin bir parçasını, bir bacağını kesip atın, sonra da kalkıp portresini yapın! Ovaya açılan koca kanalları, yani Baja'nın sokaklarını, bu ovaya "yönlendirilmiş" gibi gösterdiler, oysa bunların Baja'nın "sıvakları" olduğunu söylemek gerekirdi. Makasların, neyin nesi olduğu bilinmeyen bir üslubu iyi niyetle kesip atmak için kullanıldığını biliyorum elbette. Hayırlı bir amaç peşinde olduklarını kabul ettiğim gibi, teşekkür edip buna gerek olmadığını da söyledim. Sizleri de iyice bıktırdım, ama şunları da söylememe izin verin sevgili okurlar: Edebi bir metin sunmayacağım sizlere; öğrenmedim ki nasıl yazılacağını! Gözlerimi, bakıp gördüklerimle eğittiğim için, karşıma çıkan güzeli, içten gelen kelimelerle aktarmak istiyorum sizlere. Olup biteni kavrayışının bulanık olması gibi üslubum da bulanık. "Tipo" ilk gün yayımladığı yazıda amcalarımdan birinin öfkesine hedef olmaktan kaçınmaya çalıştı! Aramızdaki görüş farkını çıkıp sizlere anlattığım için, amcalarından biri kızacakmış! Tipo da bu konuda kaleme aldığı ilk yazıda düşüncelerimin bozulduğuna amcalarımdan birinin değil de bir arkadaşının inandığını yazdı. Ama amcalarımdan biriydi ve işin en hoş yanı da buydu zaten. Bütün ömrünü aile yakınlarını biraz çekiştirmeden geçirirse, onlara kayıtsız kaldığı için son nefesini verirken yakasına yapışacaklarına inanırdı!

Son olarak şunu da belirtmem gerekir: Halkın elinden çıkma çömlekleri ele aldığım paragraflarda, rengin hep değil de çoklukla simgesel değer taşıdığına dikkat edilmelidir. –Çömleklerden konuşmaya başladım gene! Beni hep yolumdan çıkartıyor bu eğilim; alınyazım galiba! Charybde'den kaçayım derken Scylla'nın kucağına düşüyorum![36] Bununla birlikte, Baja'dan Belgrad'a doğru inmeye devam edeceğiz Tuna'yı: Göz alabildiğine uzanan çayırlara

35
La Feuille d'Avis'nin editörü "Dostlara Mektup" başlıklı bölümün "sertçe" ile başlayıp "bütün çizgilerin yataylığı" diye biten kesimini çıkartmıştı.

36
Yunan mitolojisinde yer alan iki kahraman; akıntıdan kaçarken kayalara bindirip parçalanmak, başka deyişle, bir beladan kaçayım derken başka bir belaya denk gelmek, anlamı taşır (ç.n.).

dişlerini geçiriyor dalgalar; çayırlar su birikintileri ile delik deşik olmuş, külrengi devasa küreler serpilmiş çayıra; bunlar dev ölçülere varmış bodur söğüt ağaçları ve gövdeleri öyle kalın, öyle eciş bücüş ki insan bunların birer kaya olduğunu sanıyor. Kazların birer kar tanesi gibi durduğu çayırlar atlarla kaplı. Etraftaki her şey yatay bir çizgi üstüne yığılıyor, birbirine bitişiyor, bu yatay çizgi üstünde birbiri içinde eriyip gidiyor. Geometride bir düzlemin kesitini almaya benziyor. *Puszta* bu düzlem işte; hayatın uğultusu yükseliyor her yandan, ucu bucağı yok. Bazen birkaç balıkçıl havalanıyor, ağır ağır; Japon ahşap baskılarında o kadar gerçek biçimde resmedilen dekoratif görüntüleri gözler önüne sererek uçuyorlar. Arada sırada, pek o kadar yüksekten olmasa da bir kartal geçiyor.

Estetik konusunda işler kızışıyor birden: Önceki gün karşılaştığımız Praglı bir mimarlık öğrencisi, nehrin iki yakası arasına cesurca atılmış birkaç demir köprüye lanetler okuyor. Her defasında hep aynı tipmiş; teknik ve hafiflik gereği delik deşik edilip bir şahesere çevrilen sağlam, uzun bir putrelmiş.* Bütün bu demir ve somun-cıvata hesaplarının yapıldığı büronun genel havasını kafasında canlandırdığı için bizim zavallı öğrenci de kalkıp olanca nefretini döküyordu ortalığa. Bizler güzel, modern tekniği savunduk; yeni plastik anlatım yolları amaçlayan sanatların, gözü pek yapıların modern tekniğe neler borçlu olduğunu söyledik, klasik kölelikten kendini kurtarmış bulunan inşaatçıya nasıl da parlak bir alan sunduğunu açıkladık. Paris'teki Makine Galerisi, Paris'teki Kuzey Garı gibi Hamburg Garı da, otomobiller, uçaklar, yolcu gemileri ve de lokomotifler bizim için kesin birer kanıt. Ama adamımız bir türlü yatışmak bilmiyor; ekspres bir tren gibi uzayıp giden, ne aklınıza takılan ne de düşünmek zorunda kaldığımız bu uzun putrellerin üstüne dökme demirden Poseidon konmasından, kenger yaprağı bezemeler yerleştirilmesinden de şikâyetçi.

Geceleyin Belgrad'a geldiğimizi haber verdiler. Ve de tam iki gün sürdü hayallerimizden kurtulmamız; hem de nasıl kesin biçimde koptuk, hem de nasıl çabalayıp durduk! Budapeşte'den yüz

* Bu köprülerden biri Eiffel'in eseridir.

kat daha belirsiz bir kent bu! Şarkın kapısı olduğunu hayal etmiştik, rengârenk bir hayatı olacak, arı kovanı gibi uğuldayacak, zarif sorguçlu, çizmeleri cilalı, sırmalarla süslü, göz alıcı süvarilerle dolu olacaktı.

Alay edilesi bir başkent; daha da kötüsü, dürüstlükten uzak, pis, nizamsız bir kent.* Bütün bunlar bir yana, tıpkı Budapeşte gibi sevimli. Kuytu bir yerde, müthiş bir etnografya müzesi çıktı karşımıza; halılar, kıyafetler ve de... çömlekler: güzel mi güzel Sırp çömlekleri. Balkanlar'ın tepesinde, Knyajevaç'a kadar gidip aradığımız çömlekler. Bulgar sınırı boyunca asılı duran, hiç de tekin olmayan, insanın başını döndüren, bir Belçika kumpanyasına ait küçük bir demiryoluyla ulaştık Knyajevaç'a. Bu yolun hemen yanı başına, gene aynı çukurlukta, "stratejik" dedikleri yeni bir yol daha yapıyorlar. Doğrudan doğruya Bulgar tüfeklerinin menzilinde; bir yıl sonra Belçikalılara ait olan hat iptal edilecek, yerini bu hatta bırakacakmış. Bizlere bunu anlatan Fransız mühendis, tünel açmakla meşguldü; böyle bir saçmalık karşısında ağlayacak durumdaydı.

Yola bazen yaya bazen de kötü arabalara binerek devam ettik. Sırbistan kırlıkları ideal durumda. Yol boyları ıhlamurlarla kaplı. Buğday başakları ovaları harekete geçiriyor; yukarılarda, yüksek platolarda, uçsuz bucaksız tarlalara mısır ekilmiş; morlu siyahlı toprağın üstünde her tarafa yayılan, kaygısız ve bıkkın arapkârî biçimler çıkıyor ortaya –Negotin'deki mezarlık çok güzel bir örnek. Mezarlıklardan da söz etmemiz gerekecek ilerde, ama İstanbul'a kadar sabretmek daha doğru olur.

Keşan Geçidi şaka gibi bir şey –çın çın öten birkaç kelimenin yarattığı bir "blöf" yalnızca. Bu kış Berlin'deki bir arkadaşım şöyle yazmıştı: "Gökyüzü kararmış, şimşekler çakıp durmuş olsa da pek o kadar değmedi." Demir Kapı! Bulamadık ya da daha doğrusu yeniden hayata geçirmeyi bilemedik seni! Modern ve de iyice başarısız bir su bendi bu, ruhsuz bir teknisyenin ne kadar dar görüşlü olduğunun aleni işaretlerinden biri yalnız; Demir Kapı, sen de bize bazı şeyleri hatırlatma ayrıcalığından kesinkes

* 1910 yılına ait bir izlenim bu; o zamanlar 23 yaşındaydım. Sırbistan uzunca bir süredir Habsburglar tarafından köleleştirilmişti. Saraybosna'da isyan çıktı (Haziran 1914) ve 1914-1918 yılları arasında süren I. Dünya Harbi'ni başlattı. [y.h.n.: Gerçek tarih 1910 değil, 1911 olmalı, bu not da 1965 yılında düşülmüştür. Jeanneret daha ileriki bir tarihte ilk defa ziyaret ettiğinde Belgrad'a ilişkin ilk başta dile getirdiği olumsuz izlenimler için özür dilemişti.]

mahrum kaldın![37] Traianus biraz tırmaladı kayalarını; evet, doğrusu çok da güzel bir kitabe kazıdı kayalarına. Buradan dışarı bambaşka biçimde akıp çıktı Tuna: şiddetli, esmer, delidolu. Bulgaristan burası. Kum tepelerinin karşısı da; çıplak ve esmere çalan ya da su altında kalmış ova: Romanya burası. Dalgalarla kabaran bu feci ruhun çevresinde sessizlik ve yalnızlık ayak diriyor. Belgrad'ın bulunduğu dirsekten önce nasıl da sakin, nasıl da maviydi Tuna! Buradaysa bir tek sarı renkli topraktan yuvarlak yuvarlak tepeler var, bazıları çökmüş; çimen yer yer örtmeye çalışıyor tepeleri. Tek bir ağaç bile yok, tek bir ağaççık bile yok: Kuraklık olanca ihtişamıyla gösteriyor kendini. Tek bir ev bile yok. Etraftaki tek hayat emaresi ise, bu sabah, dilsiz ve vakur kıyıları köpüre köpüre döven nehrin dalgalarının huzursuz çatlayışı. Bir meme başı birden hareketlenip yıkılıyor. Birden çığ koptuğunu, esmer kumun akmaya başladığını sanıyor insan: Sayısız koyundan oluşan bir sürü bu, çobanın teki (gökyüzündeki siyah bir nokta) önüne katmış güdüyor koyunları.

Vahalardan birinde, eğimi birbirine ters iki üç kum tepesinin kuytusuna bir köy yerleşmiş. Mora çalan çatılar ile daha yeni boyanmış cepheler görünmez oluyor akasyaların ardında. Viyana'dan on dört gün önce ayrıldık; akşama Bükreş'te olacağız. Yeni dostumuzu, büyük nehri görmez olacağız artık. Sekiz gün sonra, Bulgaristan'a geçmek için birkaç dakikalığına yeniden yolumuza çıkacak Tuna; sonra Şıpka Geçidi'ne yönelecek, biz de Şark'a doğru inmeye başlayacağız.

Sırbistan'da Negotin'de bir hanın avlusunda mola verdik; beyaz duvarlarla çevrili, üstünde de çardak var. Masa örtülerine yeşil bir gölge düşüyor. Öğle güneşi kavuruyor ovayı. Otuz kadar konuk (küçük, ücra bir kentin burjuvaları) düğün şenliğindeler; sıkılmışlar ama sakin durmaya özen gösteriyorlar. Zaman zaman içlerinden biri günün anlam ve önemini bildirmeye kalkışıyor; en ufak bir heyecan bile uyandıramıyor. Yağlı ve çabuk öfkelenen biri ateşli ateşli bir şeyler söylüyor, gözlerini yuvarlıyor, sonunda çeşitli sesler yükseliyor da onaylandığını anlıyor. Masanın ilerisinde

37
Demirkapı Geçidi, 1972 yılında tamamlanan bir barajla su altında kalmıştır (e.n.).

on on beş çingene var. Nerdeyse hiç durmadan tuhaf bir müzik çalıp söylüyorlar. Kulaklarımız bütün bu yeni ahenklere, bütün bu yeni yarım kafiyelere alışmakta zorlanıyor. Batı'daki müzik eğitimi biraz fazla kısıtlı kalıyor bizim kendi eserlerimizle; üstelik konserler de pek azını göz önüne seriyor bu eserlerin (vasat bir şeyler ediniyoruz ancak) çok yeni hiçbir şey olmadığı gibi, eski zamanların müziğinden de pek bir şey yok. Avlu seslerle doluyor; yarım saat, kırk beş dakika sonra da müzik tümüyle avucuna alıyor beni, coşku içindeyim. "Rus Şapeli"ne ilişkin hatıralarım uyanıyor. Sesler yepyeni bir biçimde bir araya gelmişti, fevkalade dekoratiftiler –küçük çocukların söylediği koro parçaları, kafa sesleri ve son derece tiz sopranolar gibi güçlüydüler. Yepyeni tınılar dolaşıyordu havada; bizimkilere benzer enstrümanlar kullandıkları için değil, sundukları ritmik ve armonik terkipler nedeniyle yeniydi tınılar. Bir de, yaşadığımız şu bireycilik çağında mümkün olmadığı için bilmediğimiz müzikal bir simgecilik vardı. Slavianski d'Agreneff'ler sayesinde devasa nehirlerin uçsuz bucaksız bozkırlarda yavaş yavaş aktığını hissettiğimiz gibi, Negotin'de de teknemde taptığım ilahın sesini duydum: Sakin, her şeye hâkim olan koca Tuna ve de ona sarılıp öpen *puszta*'nın sesi. Belki de bunlar, sözünü ettiğim ilahın, ruhumuzda büyük bir vakar uyandıran, insanı harekete, sonsuz bir avareliğe, kıskanç, aşırı derecede, eksiksiz bir özgürlüğe iten bu uçsuz bucaksız topraklara yerleşmiş halkının iç çekişleri, yakarışları, heyecanlanışlarıdır. Bir halk ocağın külleri başına çömelmiş, pembe, yeşil ve mavi alacakaranlıkta şarkılar söylüyor; alev alev yanan bir ruha teslim ediyor kendini, hareketleniyor. Etraftaki her şeyi hissettiren, ama algılanmasına imkân vermeyen bu ova, bu bozkırlar, bu çiçekler ancak müzikle, hayal ve öznellik sanatıyla dile getirebilirdi kendini.

Güzelim Tuna'mız çingenelerin şarkıları ve oyunlarında ilahlaşıyor. Biçim açısından bir Macar *çardaş*'ı; kemanlar, çellolar ve de kontrbaslar var, o şeytani ziller yok ama. Tam anlamıyla bir halk şairi olan şef de, ayağa kalkmış halkının şarkısını söylüyor. Kapıldığı heyecana göre gruplar oluşturuyor; yüzlerce yıllık öğe-

ler kullanıyor. Önceden saptanmış hiçbir şey yok. Kendi imanını dile getiriyor, ötekiler de yakarışlar koparıyor; ya kendilerinden geçiyor ya da çığlıklar atıyorlar, onun düşüncesine sadık kaldıklarını gösteriyorlar. Hislerine teslim olan bu bir avuç insan tek bir ürpertiyle sarsılıyor.

Solo ses ince bir fikri aktarıyor –ya da çalgının "mi" teli belki de. Bu yekpare kütle sarsılıyor birdenbire, musikiyle dolu bir mikap çıkıyor ortaya; bütün sesler tek bir ses olup yükseliyor, enstrümanlar da arka planı *pizzicati*'ler[38] ya da yılankavi arapkârîlerle bezemeye koyuluyor. Şair yeni bir fikri aktarıyor, *çardaş* heyecana kapılıyor; gamlı telleri gözyaşlarıyla ıslatıyor herkes. Şair tek başına, umut dolu bir hayali dile getiriyor; güneşin şanlı ışıkları altında çelik parıltıları alıyor gözümüzü, silah sesleri duyuluyor ve neşe harika bir kule gibi yükseliyor hızla... Koca nehir taşıyor birdenbire; kalın bir ses kontrbasların şişman tellerini ürpertti; solo bir ses ise mersiye gibi yükseldi, gece masmavi bir örtüyle kapladı her yanı; kırılması imkânsız yatay çizgi, yıldızlarla aydınlanan gökyüzü ile uğuldayan toprağı, çok uzaklarda, birleştirerek ayırdı birbirinden... Şair tek başına ayakta. Yüce bir geometriyle son buluyor her şey. Bach ile Haendel aynı doruklara ulaşmışlardı; 18. yüzyıl İtalyanları da öyle. İlahiler yerlere serilmiş büyük murabbalar gibiydi, kuleler gibiydi. Arapkârî bir biçimin çizildiği diş diş duvarlarla bağlanmışlardı birbirlerine. Zaten tam da önceki gün, sabahleyin, nehrin kıyısında ağırbaşlı koca bir duvarın birleştirdiği yirmi dört kule görmüştük. özel kitap grubu

Hanın avlusunda boşalttığımız şişelerin yakutu pek leziz doğrusu; Fransız uzmanların tepede özenle yetiştirdiği Bordeaux üzümlerinden yapılmış bu şaraplar. İnsanoğlunun bu cennet köşelerini olduğu gibi mideye indirmesini mümkün kılan bağcılar aynı zamanda birer sanatçı da; insanın biraz sapıtıp yoldan çıktığı da doğru, ama bir de şu var ki, hep burnunun dikine gidip de yolundan hiç çıkmayanlar hayvanlardır bir tek! Zaten bu ikisi bir araya geldiğinde, kalkıp da Moulin-Rouge'daki parçalardan birini çalmayız herhalde. Bravo! –Çevrelerindeki, rahatsız edici ya da

38
pizzicati: yaylı çalgılarda enstrümanın telinin parmakla çekilerek çalınması (ç.n.).

münasebetsiz kişiler (ana babaları, dostları) ise, bence, orada bulunmalarının hiçbir şeye yaramadığını biliyor olmalılar. Yaşadıkları sıkıntıyı atmak için de şişelerdeki yakut rengi şaraptan medet umuyorlar. Adına "bayram" denilmiş bir günde neşeli hissetmek istiyorlar kendilerini; belki de kendilerini güvende hissettirecek bir uyuşukluğa gömülmek istiyorlar. Negotin'in o güzel şarabından payıma düşeni içtim ben de. Hayallere dalıp gitmişken, çingenelerin yüzlerce yıllık şarkılarla soydan, ölülerden oluşan yüce halktan söz ettikleri bu avluda şu altı kişinin (bir erkek, bir kadın, iki anne, iki baba) psişik bir dramla birbirlerine bağlandıklarını hissettim gene de. Çingeneler evlenen şu iki insan için düşünceler-
le yüklü seslerini yükseltiyorlar; çaldıkları müzik de, gülünç âdetler gereği masanın çevresine yerleşmiş bu rahatsız edici kişilerin önünde derin bir çukur açıyor. Can sıkıcı bu adamların yüzünü şeytan görsün diyorum içimden! Birinin erkek birinin de kız çocuğu elinden alınan bu iki anne ile ilk resuller zamanındaki gibi ittifak kurup cedlerini birleştiren bu iki babanın ve de en yüce ihsanla ödüllendirilecek olan eşlerin, çıplak duvarlı beyaz bir odada oturduklarını, konuşmadan hafif yemekler yediklerini, sinsi şarabın kurduğu pusulara düşmediklerini görmek istiyorum. Değişmeyeceğini ilan eden uçsuz bucaksız ovanın şarkısı ile nehrin dur durak bilmez hareketini dile getiren sesi, işte orada yükselecek. Yüce şiirin kıtaları çıplak ve beyaz odayı dolduracak; soyun özsuyu sızacak yüreklerin duyarlığına. Ezgilerin çizdiği resim kesinleştiğinde, iki annenin gözlerinden dökülen neşe ve pişmanlık yaşlarını birleştirdiklerini, iki babanın da geçmişi yadedip, gelecekten dem vurduklarını, işte böyle yola koyulduklarını görmek isterdim. Gerek arkada bıraktıkları gerekse önlerinde uzanan günlerde buna eşdeğer başka tek bir dakika bile yaşamayacak olan bu iki varlığın beyaz ve çıplak odada yalnız kalmalarını isterdim!

Auguste küçük şişelerdeki yakutu çekip çıkartmaktaydı hâlâ. Tuhaf ama pek kaldıramadı galiba, akşamleyin yataklık oldu!

Bükreş

(Bir gün bana Romanya Kraliçesi Carmen Sylva'ya hayran olduğunu söyleyen bir hanımefendiye mektup)

Ne nerde, ne de ne zaman olduğunu hatırlıyorum! Carmen Sylva zarif bir kitap yayımlamış olmalıydı. *Les Annales* şair-kraliçenin resmini yayımlamış olmalı; siz de davranışlarının basitliği, külrengi saçlarının inceliği ve de cana yakın, iyilik dolu gözlerinden etkilenmiş olmalıydınız. Üstelik *Les Annales* bu alçakgönüllü çerçevenin ardında nasıl bir sanatçı ruhunun yandığını da bağıra bağıra duyurmuştu!

Ne yazık ki taptığınız bu putu paramparça etmek üzereyim hanımefendi; hangi sarayda parladığını gördüm bu ilahenin. Bir konutun, duvarlarının içinde yaşayan kişinin ruhunu yansıttığını kabul edersiniz, değil mi? Yazdıklarımı okuduktan sonra bir tek gördüklerime dayanarak yargılarda bulunduğum için beni affedersiniz, değil mi?

Greco'yu tanıdığınızı biliyorum! Evet, doğru: Domenikos Theotokopulos. Üç dört yıl önce canlandı yeniden. 1908 yılındaki Güz Salonu'nda gerçekleşti bu mucize.[39] Sanatla ilgili kişiler, itibar iade etmeye yönelik bu retrospektif sergiye çok sevindiler. Murillo, Zurbaran ve de Velasquez'lere saplanıp kalmış sanat tarihçilerinin gözünde Greco, nerdeyse adı bile anılmayan kronolojik bir olaydı yalnızca. Adını saydığımız bütün bu uşaklar, efendilerinin karşısında tam üç yüz yıl boyunca edepsizlik edip gözlerini yerden kaldırmışlardı. Cézanne öldü ama! Greco'yu sevenlerin başında geliyordu Cézanne; öncü Greco'nun üç yüz yıldır tuval-

39
Paris'te her yıl düzenlenen bir sergi olan Güz Salonu, ilk başta Auguste Rodin ve Çiğrenkçilerden oluşan bir sanatçı topluluğu tarafından 1903 yılında Paris'te kurulmuştu. Louvre bünyesinde Salon d'Apollon'da açılan resmi salonun akademizmine tepki olarak ortaya çıkmıştı. Güz Salonu sergileri Grand Palais'de yer alırdı; jüri tarafından seçilen eserlere ödül verilirdi. 1903 yılında açılan ilk Güz Salonu'nda Paul Gauguin anısına bir sergi açıldı. Bunun ardından peş peşe başka önemli sergiler daha düzenlendi: Paul Cézanne, Çiğrenkçiler, Kübistler, Maurice Utrillo, Francis Picabia, Amedeo Modigliani ve de elbette ki El Greco. Jeanneret ise kendi eserlerini ilk defa 1913'te sergiledi Güz Salonu'nda. Sergiye on üç suluboya ile katıldı; bunların sekiz tanesini Şark seyahati sırasında yapmıştı.

lerine kaydettiği modernizmden beslenmişti Cézanne. 19. yüzyılın ikinci yarısında büyük resim salonlarının her yıl gayet kararlı biçimde dâhi Cézanne'a kapılarını kapattıkları gerçektir. Bu "dürüst" adam kitlelerin alay etmesine katlana katlana aramızdan ayrıldı. Courbet ile Manet sayesinde gün ışığı gören müminlerin toplaştığı mabedin başrahibidir Cézanne.

Yarabbim! Paris'in sanata meraklı kitlesi de tıpkı başka kentlerin sanat kitlesi gibi davrandı! Paris'in sanat meraklıları da, çoğu kez olduğu gibi, vasat zevki onaylayan ve de yeniye yönelen her türlü çabaya içgüdüsel biçimde karşı çıkan şu pek sağlam sağduyunun sözcüsü olup çıktı. Paris'in şu sanatsever kitlesi, nankörlüğün tam ortasında, sanatın o yüce ocağını yeniden alevlendiren bu müzisyenleri, bu şairleri, bu ressam ve heykeltıraşları yasaklasa kimbilir nasıl da mutlu olurdu! Bağrında nasıl bir güç barındığını açıklamak ve sanatsever kitleyi "evlere" sokabilmek için kalkıp kitap bile yazmıştı Romain Rolland. Ne var ki, evin önünde "yabancıların lüks içinde yaşadığı bulvarda" söz konusu kitle, kahramanlarını kalkan üstünde taşıyor,[40] sonra da varolan iki resmî salona gidip resim konusunda edebiyat parçalıyordu. Bayağılığın esin perileri daha boyası kurumamış on bin tuval arasında her yıl serbestçe kanat çırpıyor, kalabalık da hayretlere kapılıyordu. Bu insanlar Güz Salonu'nu, Bağımsızlar Salonu'nu (bir zamanlar destanlara ilham veren savaş alanlarıydı bunlar) ziyaret eder, genel havaya uyar, kahkahalar atmaktan başka bir şey dü-

40
Galya geleneklerine göre itibarlı kişiler, kahramanlar –ki kabile şefleri bu kişilerin en başında gelirdi– kalkan üstünde taşınırdı (ç.n.).

şünmezler;[41] sirkte sanırlar kendilerini. Kahkahalar atarlar... çünkü oğullarının hayran kaldığı şeylerin katlanılmayacak kadar salakça olduğunu görürler! Hiç de alçakgönüllü davranmayıp bütün bunları söyledikten sonra, konutunun eşiğinden içeri adım atıp da, odalarının ve müzik salonunun duvarlarında sekiz tane Greco'yu asılı gördüğümde Carmen Sylva'nın mümtaz birisi olduğuna nasıl da inandığımı anlamanız gerekir hanımefendi.

41
Bağımsızlar Salonu, Kraliyet Akademisi Salonu'na kabul edilmeyen yaratıcı sanatçılara özel bir salon olarak III. Napoléon döneminde 1863 yılında açılmıştı. İlk başta Kabul Edilmeyenler Salonu adıyla anılıyordu, ancak 1884 yılında Bağımsız Sanatçılar Salonu adını aldı. Yılda iki eseri geçmemek koşuluyla isteyen her sanatçı bu salonda yer alabiliyordu.

Bu tabloları tasvir etmeye girişip yormayacağım sizi, ancak konu dışına düşmemek için bu tabloların çerçevelerinden söz edeceğim yalnızca. Cézanne'ın dünyaya getirdiklerine benzer renkler,

hareketli bir düzenleniş ve şu tuhaf desen, insanın yolunu şaşırtan bu leke ve biçimler, Helen kanından süzülüp geçmiş aşkın İspanyol aristokratizmi, alev alev yanan etlere sinmiş Katolik mistisizminin yüce şehvaniliği fışkırıyor bu çerçevelerden. Katolik Felipe zamanındayız zaten, bu çerçeveler de Toledo ve Escorial'dan.[42] Bu çağ ve bu mimariler olmadan kafamızda canlandıramayız Greco'yu. O çağ geçip gitti; geriye Toledo kaldı. Taşlarından evler yapılan kırmızı renkli moren; siyahlı-mavili ya da külrengi dağlarla çevrili pas rengi bir platonun üstüne dikili bir kayanın dibine şelale gibi dökülen evler. Duvarların hemen önündeki derin bir boğaz, gölge vermeyen bir kıvrım oluşturuyor. Ağır bir gök, deniz aşırı örtüsünü seriyor bu kurak diyara. Fazla sıcaktan dolayı patlayan pişmiş toprak gibi sert yüzeyi. Bu sert kabuk altında, beyaz şapellerin dondurucu esrarında Greco'ya kucak açan duvarlar kesintisiz devam ediyor; beyaz kireçle badanalanmışlar. Beyaz, çiğ, sakin duvarlar ise bu parlak kırmızı boyaya gereken muhteşem ortamı sunuyorlar: Carmen Sylva'nın sarayının şeref merdivenini çıkıyorduk; gerçek hayatta olduğumuza inanmakta güçlük çekiyorduk. Çok çirkindi. Kaç odaya girip çıktık kimbilir; karman çorman bu odalarda bulduk peşine düştüğümüz Greco'ları.

Görmemiz gereken sekiz tablodan dört tanesi, ne yazık ki, yazlık ikametgâhın bulunduğu Sinaia'daydı. Girdiğimiz odalar dar ve dağınıktı. Yerden tavana kadar sayılamayacak kadar çok biblo, "Homais tarzı" vecde kapılışların temelinde yatan bütün o üç kuruşluk sanat nesneleri yığılıydı.[43] Gözlerimize inanamadık. Hizmetkârlar karanlık ve kimsenin uğramadığı şu ya da bu köşede şu St. George'u, şu İsa'nın Doğumu'nu, şu Meryem Ana'nın Evlenmesi'ni gösteriyorlardı durmadan; zaten Auguste de bunları görmeye gelmişti bu kadar yolu. Bir sürü pisliği alıp tablo diye şeref köşesine oturtmuşlar, alçaklık; mobilyaların üstünde de, tıpkı Paris'teki kapıcının evinde olduğu gibi, portre fotoğraflar duruyor. Bana inanmanız için, Meryem Ana'nın Evlenmesi'nin bulunduğu odayı not aldım hanımefendi. Bu oda üç metre genişliği, altı metre derinliğinde. Odanın yarısı bir basamak kadar yüksel-

42
1556 ile 1598 yılları arasında İspanya'da hüküm süren II. Felipe (1527-1598), ateşli bir Katolik olduğu için bu unvanla anılırdı.

43
Homais tarzı, Flaubert'in *Madam Bovary* adlı romanındaki eczacı M. Homais'den gelmektedir. M. Homais'nin evi yerden tavana kadar çıkan bir kapan koleksiyonunu barındırır. Bu da gerek Flaubert gerekse Jeanneret'nin gözünde İkinci İmparatorluk döneminin, yani III. Napoléon döneminin en berbat burjuva zevkine denk düşmektedir. Le Corbusier'nin Homais'den söz ettiği başka bir kaynak için bkz. *L'Art Décoratif d'Aujourd'hui* (Paris, 1925; yeni basımı 1959), s. 218.

tilmiş ve perdelerin asılı olduğu ahşap bir sütun dizisi ile yalıtılmış. Tablo işte bu perdelerin ardında, ama aydınlık duvarda değil, bu duvara gene aynı büyüklükte bir tablo yerleştirmek daha iyi olurdu; Fransız-Alman savaşının bir anı, dumanlar, toplar, ölüler ve de tepesi sivri miğferlerle resmedilmiş olabilirdi. Fransızların gerisin geri kaçtığı da resmedilebilirdi! İki tablo arasında bir metrelik mesafe vardı. Odayı fırdolayı dönen bir etajerin üstüneyse, farklı farklı teçhizat kuşanmış, ahşaptan yapılma, altmış kadar küçük asker yerleştirilmişti. Greco'nun tam karşısında, sırf göz doldursun diye, ahşaptan yapılma... çok büyük bir şömine vardı. Kraliçenin beyaz mermerden yapılma bir büstü Greco'nun tam önüne yerleştirilmişti; tabloyu biraz da gizliyordu. Birkaç masanın üstüne ise bir almanak ile deri ya da peluş kaplı çerçevelere konulmuş toplu fotoğraflar serpiştirilmişti. Duvardaki silmenin genişliği yeterli genişlikte olduğunda, hemen çanak çömlek, şu iğrenç cam işleri çıkıyor ortaya; XV. Louis tarzı deniz kabukları Rönesans'a uyup hayvan kafalı maskaronlara dönüşüyor. Bütün bunların hemen yanı başındaysa, Eflak köylülerinin elinden çıkma harika birkaç çömlek yer almaktaydı. Bir de sahte ahşaptan yapılma ağır konsollarla desteklenen tavanı gözünüzde canlandırın; sonra da iki düzeye ayrılmış bu üç metreye on metrelik mekânda hep birlikte saymaya başlayalım: yedi tane masa ve sehpa, devasa bir çalışma masası, üç tane sandık, yedi tane koltuk. Koltuklardan bazıları, ayakları ve sırtlıkları da dahil olmak üzere, kıpkırmızı pelüşle kaplı. Saçaklarla püsküller evsahibinin ne kadar zengin olduğunu gösteriyor herkese. Sanat ve sanatçı dostu kraliçenin Avrupa'nın her yanından toplayıp himayesine aldığı genç müzisyenlerin bir mabetteymiş gibi hünerlerini sergiledikleri müzik salonu ise, yemin ederim, daha da berbat: inanılacak gibi değil! Üstelik gözümüzün önünde solup giden dördüncü Greco da...sahte!

İşte, *Les Annales*'e de, Carmen Sylva'ya da bunun için inanmıyorum artık, hanımefendi! Kaldı ki, söz konusu hanım çok iyi bir Alman aileden geliyor –bence en ufak bir sanat zevkinden bi-

le yoksun; kocası ile sarayı ise, Bükreş'in insana pek çok şey anlatan alev alev kaldırım taşlarıyla pek uyumsuz bir bütün oluşturuyorlar. Kocası ile sarayı etin her şeye hâkim olduğunu dile getiriyor; mükemmel bir şehvaniliğe bürünmüşler. Bükreş'in her yanı Paris kokuyor; hatta daha da fazlası var Bükreş'in. Müthiş bir ışıkta saçlarını tarıyor kadınlar, güzeller ve de pek zarif tuvaletlerle süslüyorlar güzelliklerini. Yabancı kadınların bir tek kıyafetleri bile aramıza engel koyar, oysa Bükreşli kadınlar böyle değil: Atlı arabalarına binmiş, Via Victorii'de uzun bir geçit resmine katılmışçasına Yarışlar'dan dönerken, gevşek biçimde yayılmışlardı; Parisli terzilerin elinden çıkma, harika ama ağırbaşlı kumaşlardan yapılma tuvaletleri, üstünde bir tüyün uçuştuğu siyah ya da kül rengi ya da mavi renkli koca şapkaları ya da bol saçlarına yerleştirdikleri kenarsız, küçük şapkaları, dinginliğini hiç bozmayan bir zeminde göze çarpan göz ve dudak boyaları, kumaşların okşadığı güzel bedenlerin asil biçimleri, işte bütün bunlar kendilerini kabul etmeye, kendilerine hayranlık duymaya sürüklüyordu bizleri... Paris'in şık dünyasının göz alıcı görüntülerini de işte böyle bir özlemle hatırlıyorduk. Bükreş'teki her şeyin insanı kaçınılmazcasına kadına tapmaya sürüklediği hissediliyor; bu kentin taptığı putun, en büyük ilahenin, güzelliği nedeniyle, yalnızca kadın olduğu da ortaya çıkıyor.

Gözlerim kamaştığı için alay etmeyin benimle, hanımefendi. Üstelik etrafı yoğun bir zambak kokusu sarmıştı; çingeneler zambak satıyorlardı. Sonra şu harika kadınlar çıktı gene ortaya. Sarı benizleri kapkara saçlarla çevrelenmiş; güzelim gözlerin altından efsunlayıcı sözler dökülüyor. Açık renkli ve basit giyecekler var üstlerinde, zambakların fildişi renginden kesin biçimde ayrılan mercan rengine boyalı tırnakları. Çingeneler bizim gözümüzde birer simge, işkence gördüğümüz bu kenti dile getirebilen biricik simge olup çıkacak.

At arabaları caka satıyor; sayılamayacak kadar çoklar. Hepsi de hadım edilmiş, son derece şişman arabacılar, incecik bir sesle konuşuyor, karmakarışık *kalei*'lere salıyorlar göz alıcı ve atılgan

atlarını. Arabacıların hemen hemen hepsi de ayakta sürüyor atları; bir tür koyu mavi kadifeden togaya sarınmışlar. Binlerce ahşap kunduranın sert kaldırım taşlarında çıkardığı tıkırtılar ise bütün gece nerdeyse hiç susmayan bir müzik ya da ritim sanki. Göz alabildiğine uzanmakla birlikte gene de "küçük beyler"in yaşadığı mahallelerden biri gibi kendi içine kapalı olan, her yanı ağaçlık bu kent konusunda ne söyleyebilirim ki? En yüksek ev bile iki katlı, sokaklar da hemen daralıyor. Mimari de buradaki hayat gibi hafif ve değersiz: Paris Güzel Sanatlar Okulu tarzı kaplamış her yanı; bir tek Paris'ten diplomalı mimarlara iş veriyorlar burada. Bayağı ama tek bir kaynaktan beslendiği için çirkin değil; Bükreş, Alman kentleri gibi çirkin ve karman çorman değil. İnsanın gözüne ne bildik profiller, ne de ezbere bilinen gırlantlar takılıyor. Gözlerimiz tam anlamıyla özgür ve de tek yöneldikleri şey de gelip geçen ilaheler; Bükreş bütün hafta boyunca hep Pazar günü gibi süslü yaşıyor...

Hanımefendi, izin verin de, ağırbaşlı gönüllerin acılar içinde kıvrandığı bu kentin ruhunu, bir "resim öğrencisi"nin sözlerine başvurup renkler ve lekelerle, iki üç satırda aktarayım size. Ünlü bir café'nin terasında Romanya'nın önde gelen yazar ve ressamlarıyla tanıştık. Fransız olduğumuz için de hatırşinaslıkla karşılandık.[44] Tanıştığımız ressamlar "Rumen Gençliği" adlı topluluktandı; ta buralara kadar ulaşmış bir "Sezession"[45] bu. Kendi ülkelerinin sanatından ateşli ateşli söz ettikleri için çok sevdik onları; halkın elinden çıkma işlemeler ve seramik eşyalar söz konusu olduğunda da hep birlikte ürperdik.

Daha sonra, yalnız kaldığınızda, Rotunda'ya gidip bu genç ressamların, verdikleri devrimci eserler aracılığıyla, alışıldık yoldan gitmeyi saplantı haline getirmiş kişilere nasıl meydan okuduklarına baktık. İşte bu salaklar var ya, bunlar Avrupa'nın canlarına kıymasına kendileri izin verdiler! Münih kökenli akademizmin yüksek duvarlarına, Quai Voltaire'den[46] kaynaklanan gevşeklikle kaplı sütun başlıklarına katlanmamız gerekti. Başkaldırmaya karar vermeden önce, Dobruca kıyılarında dünyaya gel-

44
Ne Jeanneret ne de arkadaşı Klipstein Fransız'dı; bununla "Fransızca biliyoruz" demek istemiş olmalılar. Jeanneret kökenleri yanında kendini Akdeniz kültürüne yakın hissetmesi nedeniyle hep Fransız olduğunu söylemişse de ancak on yedi yıl sonra (Eylül 1930'da) resmen Fransız yurttaşı olmuştu.

45
sezession: mevcut gruplardan ve geleneklerden kopuş akımı (ç.n.).

46
Burada Paris'te Seine nehrinin sol yakasındaki Voltaire Rıhtımı'nda yer alan Güzel Sanatlar Okulu'na gönderme yapılıyor.

me ve *kalei* ve *via*'larda güle oynaya dolaşma mutluluğuna sahip olan bu gençler, bütün renklerin birbirine karıştığı paletlerini ellerine alıp kendi "benliklerini" dile getirmek amacıyla, bir tuvalin karşısına geçtiklerinde, Bizans'ta yaşanan âlemlere duydukları açlığı da, etlerindeki morartıları da unuttular. Çingene güzellerinin sattığı zambakların ahlaksız kokusu da kaplamadı yüreklerini. Tuvalleri tam anlamıyla birer "pislik" (izin verin de bu zengin kelimeyi kullanayım). Neden kalkıp da "pislik" resimler yapmadılar? Bunu çingenece bir plastikle yapabilirlerdi pekâlâ; kirli yeşillere boğulmuş limon sarılarının çürük morları uyardığı korkunç bir renkle yapabilirlerdi pekâlâ. Zambakların beyazı ile tırnakların parlak kırmızısı birer çığlık olurdu. Sert, buyurgan, yüce siyah da her şeyi istila eder ve bu baygın renkleri "sınırlandırmış" olurdu. Bütün ilkel ve sağlıklı halkların taptığı (hakiki et rengi budur) ve bol keseden harcadığı, hiçbir renkle karşılaştırılamayacak pembe de gelip yayılırdı bunun içine. Çingene kadınların sarı tebessümüne benzeyen bu resmin ahengini gene onların basit bedenleri yaratacaktı. Bu resme baktığımızda oralarda havanın çok sıcak olduğunu, kentin çağrısının, insanın damarlarını patlatacak kadar güçlü olduğunu, beynimizin çatlayacağını, geceleyin gözümüzü kırpamayacağımızı anlayacaktık!

Tırnovo[47]

Boylu boyunca bütün Bulgaristan'da bir bahçede gibiyiz. Yol kenarı gülhatmiler, sarı goncalar, mavi renkli kenevirler, hindibalar, gelincikler ve kum otlarıyla dolu. Koca dikenlerse, beyaz çiçek tarhları ve öbek öbek çiçekler arasında şarabi lekeler oluşturuyor. Buğday başakları yolun hemen kıyısına kadar gelmiş. Meyve ağaçları nokta nokta uzayıp gidiyor uzaklara kadar; sıcak rüzgârların yaladığı sarı göllere benziyorlar. Tren yüksek platolara vardığında, her şey yeniden iyice sertleşti.

Günbatımında, kentin tırmanarak istila ettiği devasa kayaya (aralarına yollar serpili evlerin yığıldığı bir buzul taş bu) çıktım. Rüzgâr esiyordu; uçsuz bucaksız kumluklara yerleşmiş çok dar taş dizilerinden oluşan dimdik tepeler yükselip, bu sabah trenin Tuna'yı dik keserek aştığı yüksek platoların sınırını çiziyordu. Yatay kayalar diş diş olmuş, akıp giden sarı nehire yol veriyordu; derin bir yarıktı, nerdeyse bir "*cañon*"du.[48] Bir tek papatyaların yetişip kokular yaydığı bu kuraklıkta, dik kayalardan oluşan bu büyük kapıdan ova görülüyordu. Daha yeni batmıştı güneş; orada, en dipte, uçsuz bucaksız bir yatay çizgi kanıyordu sanki: İşte orda olmalıydı Tuna. Yarım dairenin tam karşısındaysa sıra sıra uzanan Balkan Dağları, etrafın harika bir maviye büründüğü bu saatte gökyüzüne doğru yükseliyordu. Uzaklardaki uçuk mavi bir çizgi Şıpka Geçidi'nin kıvrıla kıvrıla yol aldığı en yüksek dağ sırasına işaret ediyor; birkaç gün sonra at sırtında Şıpka'dan geçip Türklerin ülkesine ayak basacağız.[49] Geceyi geçirdiğim bu tepenin eteğinde, nehir sekiz rakamına benzer sarı bir kuşak gibi sıkı-

47
Günümüzde Veliko Tırnovo.

48
İsp. kanyon (ç.n.).

49
Şıpka denildiğinde orta Bulgaristan'daki Balkan Dağları üstünde kuzeyde Gabrovo Palanka ile güneyde Keşanlık arasında yer alan Şıpka Geçidi kastedilmektedir.

Şıpka Geçidi'nde bir köy evi

yor kenti; sular hemen şurda yayılı kum adacıkları oluşturuyor, öteki taraftaysa daracık yatakta deli gibi hızlı akıyor. İri öküzlerden oluşan sürüler nehre dalıyor. Öküzler külrengi, karınları nerdeyse beyaz, sırtları simsiyah ama böğürlerinin rengine doğru açılıyor hafiften. Gözleri çok güzel, ceylanlar gibi yumuşak bakıyorlar. Mısır alçak-kabartmalarındaki gibi muhteşem birer tacı andırıyor boynuzları. Öğle vakti nehrin taşan sularının kapladığı alanlarda yüzlerce simsiyah mandanın yattığını gördük. Mille karışık suya batmış uyuyorlardı; beklemediğimiz bir manzaraydı bu. Kafalarını yatay tutuyorlar; alınlarına karanlık çökmüş, gözleri bembeyaz, kara düşüncelere dalmış gibiler. Çok iriler, renkleri de göz alıcı; matem örtüsü gibi kapkaralar, dökülmüş bir mürekkep gibi yarı şeffaflar; arkaya doğru kıvrık boynuzları, salyalı ağızlarıyla korku salıyorlar. Siena Akademisi'nde hayran kaldığımız ünlü panoları yapan 15. yüzyıl ressamının *Ölüm Arabası*, *Kibir Arabası* ve *Fazilet Arabası*'na neden bu acınası hayvanları koştuğunu da anladık şimdi.[50] Bütün bunları bir ressamın ilhama kapılıp yaptığını sanmıştık. "*Cañon*"un dibinde çobanlar suya girip, sıcaktan bunalmış öküzleri kovalamaya başladılar. Kayalarda açılmış bu büyük kapıdan son bir kez daha bakıyorum; gecenin çöktüğü ufki çizgide dolaşıyor bakışlarım, Avrupa orası; sonra da evlerin çağlayandan dökülen sular gibi yerleştiği yamaçlardan iniyorum.

Büyük ulaşım yolları dışında kalmış, yitip gitmiş, kimsenin söz etmediği nasıl da olağandışı bir kent! Auguste bu kentin İspanya'daki Avila ile rahatlıkla boy ölçüşebileceğini söylüyor. Ortaçağ'da Bulgar çarları bu kentte otururmuş. Köy değil artık Tırnovo. Binlerce evden oluşuyor; tepeleri sivri kayalara asılılar; kule gibi duran bu dağın en tepesine kadar birbirinin omuzlarına basarak üst üste yığışmışlar. Duvarlar bembeyaz, iskeletin ahşap kesimleri kapkara, çatılar da ağaç kabuğunu andırıyor. Uzaktan bakıldığında, kurak bir katmanlaşma göze çarpıyor. Biraz daha büyük beyaz lekelerin olduğu yerlerde kiliseler var; Bizans değil barok üslubunda yapılmışlar; Bavyera ve Tirol Dağları'ndaki seçkin mimarlık örneklerine daha yakınlar. Tırnovo sokaklarında uzun

50 Jeanneret 1907 yılında Léon Perrin ile yaptığı İtalya seyahatini kastediyor. Söz ettiği levhalar Siena'da Pinacoteca Nazionale'de sergilenmektedir. 15. yüzyılda adı bilinmeyen bir sanatçı tarafından yapılan bu dört levha *Ölüm'ün Zaferi*, *İffet'in Zaferi*, *Aşkın Zaferi* ve *Şöhretin Zaferi* adlarını taşımaktadır.

uzun dolaştık; her taraf son derece temiz olduğu için, pitoresk manzaralar daha da çekici geliyor insana. Birçok ressamın "edebiyarçılık" ve hassasiyetinin rahatça kurulup yerleşebildiği köyler kadar nefret ettiğim bir şey yok: Daracık yollarda her tarafa gübre yığılmış, evler çatılarına kadar çamur içinde. Bütün bu pisliğin asıl nedeni baştan aşağı ihmalkârlık, ancak bu köylerde sürünüp giden insanların yoksul oldukları, hiçbir zanaatla uğraşmadıkları da kesin. İnsan genç, akıl sağlığı da yerindeyse, normal bir şehvanilik de haklı olarak kendini gösterir.[51] İnsanlar daha az çalışır ve rahatları peşinde koşarlar. Bizlere aşırı gelebilecek bir özen gösterirler evlerine. Evlerinin temiz, neşeli ve rahat olmasını isterler; çiçeklerle süslerler evlerini. Hayat karşısında içlerinde uyanan neşeyi göz alıcı renklerle dile getirdikleri işlemeli giysilere bürünürler. Mutfakta kullandıkları çanak çömlek de çiçekler içindedir, sanatla yüklüdür; yüzlerce yıllık bir gelenek uyarınca kadınlar tarafından dokunan halılarla kaplıdır evlerin tabanı; yerdöşemelerinin bakımı özenle yapılır. Sevgiyle bakılan ev, her yıl bahar ayında yeni kıyafetlere bürünür: Bembeyaz boyanıp dikkat çeker; bütün yaz boyunca da ağaç dalları ve çiçekler arasından gülümseyerek bakar. Hatta ağaçlar da çiçekler de göz kamaştıran parıltılarını eve borçlu gibidirler.

Tırnovo'daki evlerin duvarları beyaz kireç badanalı; o kadar güzel duruyorlar ki doğrusu çok etkilendim. Geçen yıl da Bavyera Alpleri'nde Mittenwald'da eşyalar ile insanların, köy evlerinin beyaz duvarları önünde dekoratif açıdan nasıl da güç kazandıklarını görüp heyecanlanmıştım. Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Kostantiniye ve de kısa bir süre önce ziyaret ettiğim Aynaros, kapıldığım bu izlenimin doğruluğunu onayladı.[52] Tırnovo'da Paskalya ve Noel arifesinde her oda yeniden badanalanıyor; böylece ev de göz kamaştırıyor hep. Her evde bir baş oda var; camı dört dilimli, yüksek olmaktan çok enine büyük, çok geniş bir pencere bahçedeki ağaç ve çiçeklere bakıyor. Bu kentin sahip olduğu benzersiz konum nedeniyle, dağın sert ve gözü pek manzarası ile deli gibi akan sarı bir nehir manzarası pencere tarafından çerçevele-

51
Özgün elyazmasının bu noktasında Jeanneret şu sözleri ekler: "zaten hastalıklı bir ırkın can çekişmekte olduğu pek çok Valais köyünde gibi..."

52
Jeanneret bu bölümü Tırnovo'ya gittikten nerdeyse iki ay sonra kaleme almıştı. Nitekim bu bölümü, Yunanistan'da Elefsina yakınlarındaki Salamis Körfezi'nde yer alan çorak bir adada, Ayios Yeorgios adasında karantinada tutulduğu sırada yazdığını açıklamıştı daha sonra. İstanbul ve Aynaros'u ziyaret ettikten sonra gelmişti buraya.

niyor. Bu odalar o kadar küçük ki, pencere duvarın tekini tümüyle kaplıyor. Ön tarafta da yamaçtan kopup düşen çığ gibi dizili evlere hâkim bir cumba asılı bulunuyor. Bu cumbalar usta birinin elinden çıkma, ince marangozluk işi; saçakların dayandığı sütunlar ise Müslüman ülkelerde görülen zarif nişleri andırıyor. Bu hoş ve daracık evlerde, erkekler sedirlere çöküp sakin sakin sigara içiyorlar. Mağrib tarzı bir çerçeveye yerleştirilmiş bir İran resminden çıkmış gibiler. Bahçe kapısı pembe ve yeşile boyalı; çitle çevrili alan bir oda büyüklüğünde, ancak hasırla örtülü üstü. Güller ve laleler var her yanda, hain kokularını yayan zambaklar, karanfiller ve sümbüllerle dolu etraf. Çiçeklerin istila etmedikleri yerlere ise beyaz taşlar döşeli. Duvarların bembeyaz olduğunu söyledim, ama bazen de en derin denizler gibi mavi.* Akşama doğru, saçağı tatlı bir maviye boyalı şu küçük kiliselerden birine girdik. İkonosta, ancak bir Hindu'nun ya da bir Çinli'nin yapmış olabileceği altın yaldızlı yuvalara yirmi dokuz tane ikona yerleştirilmişti; altından yapılma gök kubbeleri içinde, azizlerin başlarındaki haleler ile göz alıyorlardı. Çok güzel bir üslupta yapılmışlardı; Bizans'tan çok İtalyan üslubundaydılar. Doğrusu, Cimabue ile Duccio'yu birbirine bağlayabilirlerdi.[53] Bu hayırlı saatte bir mabedin dinginliğinde böyle bir bütünle karşı karşıya kalıp da şaşırmamak olmaz. Louvre'da İtalyan Primitifleri'ne ayrılmış küçük galeride, ormandaki kuşlara ve küçük hayvanlara vaaz verdikten sonra stigmatalara layık görülen, huşu içinde kıvranan Aziz Françesko karşısında ya da imanımızı belgeleyen Büyük Madonna karşısında ya da sarhoş olduğum gibi başım döndü burada da.

Ertesi gün bizi çok sevindiren bir olay yaşadık. Zamanında çok kanın döküldüğü Şıpka'nın eteklerinde bir köyde yoksul bir rahipten eski birkaç ikona satın alabildik; gökyüzü alevler içindeydi, altından yapılmış haleler parıltılar saçıyordu. Balkanlar'ı kıpkırmızı ve acımasız olarak canlandırmıştık akhmızda; bu kadar kan içtiği için kırmızıydı bu topraklar, haydut saldırılarının resmedilmeyi hak edeceği kadar kırmızıydı Balkanlar. Hayal kırıklığına uğradık: yeşil ve maviydi Balkanlar'ın rengi, ormanlarla,

* O zamandan bu yana, büyük dini bayramlarda evlerin kireçle badanalanmasının âdetten olduğunu öğrendim. Ne kadar da faydalı bir dini kural. Kapı ve pencereleri çepeçevre dönen mavi boya sinekleri kovuyormuş.

53 Giovanni Cimabue (yaklaşık 1240-1320) eserleri günümüze kadar gelen adı bilinen en eski Floransalı ressamdır. Eserleri, Bizans sanatı geleneği içinde yer almakla birlikte, 13. yüzyıl sonlarında ortaya çıkıp Rönesans'ta doruk noktasına ulaşan daha geniş kapsamlı bir doğalcılık hareketi başlatmıştı. Duccio de Buoninsegna (1278 ile 1319 yılları arasında çalıştı) 14. yüzyıl başlarında Siena'nın önde gelen ressamıydı.

yapraklarla kaplıydı. Çok yazık, ama haydut namına da bir şey yoktu! Geceleyin atlarımızın dizginlerine yapışıp engebeli yamaçlardan indik; çevredeki tek hana sığındık. Son derece pis bir sürü adam sekilere uzanmış uykuya dalmıştı bile. Bu ücra köşelere hiçbir yabancının yolu düşmediği için, pek de hoş karşılanmadık. Doğrusu, pek uzun sürmedi verdiğimiz rahatsızlık; en ufak bir merasime gerek bile duymadan iki yatak konulmuş bir odaya tıktılar bizi. Şilteler delik deşikti, üstlerindeki tahtakurulu çarşaf mide bulandırıyordu. İki saat sonra ısırılınadık yerim kalmamıştı, havlayan köpeklerin sesi geliyordu uzaktan; pencereden atlayıp dağa kaçtım, bir ağacın altına uzanıp derin bir uykuya daldım... Balkanlar'ın tam ortasında! Annem ne derdi acaba!

Salakça bir karantina nedeniyle, talihsiz birkaç arkadaşımla birlikte birkaç günlüğüne tıkılıp kaldığımız ıssız bir adada yazıyorum bunları. Bizi buralara getiren gemilerin sert güvertelerinde, açık havada, yıldızlara baka baka geçirdiğimiz geceleri de, korkunç bir güneş altında akkor derecesine varıncaya kadar ısınıp yanan bu adanın kumsalında geçirdiğimiz geceleri de saymıyorum artık. Henüz göremediğim Parthenon'un güzelim mermerleri yalnızca birkaç kilometre uzağımızda!

Keşanlık'tan (yani Güller Vadisi'nin tam on beş gün boyunca o güzel kokulu hazinelerini önümüze serdiği yerden) Stara-Zagora'ya [Eski Zağra] giderken tam on tane menzilde konaklamak gerekti. Sabahın üçünde kalktık yataktan. Küçücük, üstü açık ve pis mi pis bir arabada ısınmaya çalışıyoruz; altı kişiyiz, uykusuzluktan ölüyoruz. Arabayı üç at çekiyor, deli gibi koşuyorlar; çoğu yerde akarsuyla birbirine karışan içler acısı yollara sokuyorlar bizi.

Göç eden Türk çingeneleri arkamızda bırakıyoruz. Kocaman adamlar, başlarına sarık dolamışlar, gömlekleri alacalı bulacalı; kadınların üstünde çivit mavisi bir örtü var, kenarları koyu kırmızı. Genç kızlar çok güzel; biraz daha büyük olanlar çabucak sararıp solmuş, genç kızlar kadar güzel değil bunlar. Hepsi de şalvarlı; o basit, plastik değere sahip, son derece alımlı şalvardan söz ediyorum. Çocuklarsa nerdeyse çırılçıplak; cıvıldaşıyorlar doğal olarak. Herkes yaya; eşeklere koskoca denkler yüklemişler. Platonun ucundaki Balkan Dağları mavili siyahlı; güneş yüzünü göstermeyecek bugün. Daracık yoldan küçücük (öyle küçük ki, kafasındaki sarıkla "taçlanmış" yaşlı adam dev kalıyor yanında) bir eşeğe biruniş yaşlı Türkler geçiyor sık sık. Eşek sık adımlarla gittiği ve de kafasıyla öne doğru dalmak istediği için, yaşlı adamın ayakları yerden on beş santim yüksekte, dakikada altmış defadan daha hızlı sallanıyor. Doğrusu şu sevimli eşek hem mert hem de vicdanlı. Yaşlı Türk ise özünde pek sevimli.

İşte ilk Türk mezarlığını gördük. Kasabanın ucunda yer alıyor. Bu kasabada geçtiğimiz her bahçede gül reçelleri verdiler, gayet içten gülümseyerek, üstümüze birkaç damla gülsuyu (Güller Vadisi'nin gülsuyundan!) serptikten sonra yeniden yola koyulmamıza izin verdiler. Bu ufacık avluda mermer bir çeşmeden su akıyordu. Bakımlı çalılardan bordürler yapılmış, arası da çiçekle doldurulmuştu, dar patikalar bembeyaz kumla kaplıydı, çok geniş bir asma çardağının altındaydı her şey. Duvarlar parlak beyaz boyalıydı; bazıları koyu mavi kireç badanalıydı –mezarlık, kenti ovaya bağladığı gibi, hayallere açılan bir kapı da demek ki. Dikenli çalılardan oluşan bir örtü içinde birer dikilitaş gibi duruyor mezartaşları; pek çoğu iyice küçük. Hiçbir tutarlılık yok, belirli bir düzen, bir boy ölçüsü yok, hiçbir belirti yok, hiçbir yazı yok, hiçbir simge yok –bir kaya parçası boylu boyunca yere yatırılmış.[54] Koca koca sığırkuyrukları bu uçsuz bucaksız platonun düşeylik kazanmasına yardımcı oluyor; limon sarısı çiçekleri var, dikenlerin kuru mavisi ile sert taşların zengin külrengi dışındaki tek renk de bu. Tek başına dolaşan inekler ile koyun sürüleri, bu huzurlu ölüler kentinin her tarafını kaplamış olan otları yiyorlar.

Trenlerin saati pek belli değil. Auguste gene de Edirne'ye varabildiğimizi belirtiyor. On yedi saat geciktik. Birden fırtına patladı, etrafı sel bastı, üstüne üstlük bir de istasyon şefleri var! Ne olduğunu anlamadan kapıda eşkıyalar belirdi! Vagona tırmandılar, sonuçta on kişilik yerde tam on iki kişi olduk! Bu eşkıyalar biraz bizim Decamps tarzı resimlere benziyor; mert çiftçiler temelde, hatta binlerce altın başağın nehrin sarı ve azgın sularına kapılıp sürüklendiğini görünce başlarını salladılar. Öyle sarımsak kokuyorlar ki, burnumuzun direği kırılacak nerdeyse. Siemen'de bana bir gül vermişlerdi; burnumu içine tıkadım; ben şikâyet ediyorum, Auguste de katlanıyor; piposunu tüttürürken felsefe yapıyor, yaparken de piposuna yükleniyor. Manzara gerçekten de Decamps'ın[55] elinden çıkmış gibi. Doğruya doğru, adamımız tam da gerekeni yapmış: Açık bir toprak boyası rengindeki dağ, fırtınadan kararmış gökyüzüne doğru yükseliyor; ağaçlar yarı şeffaf ve

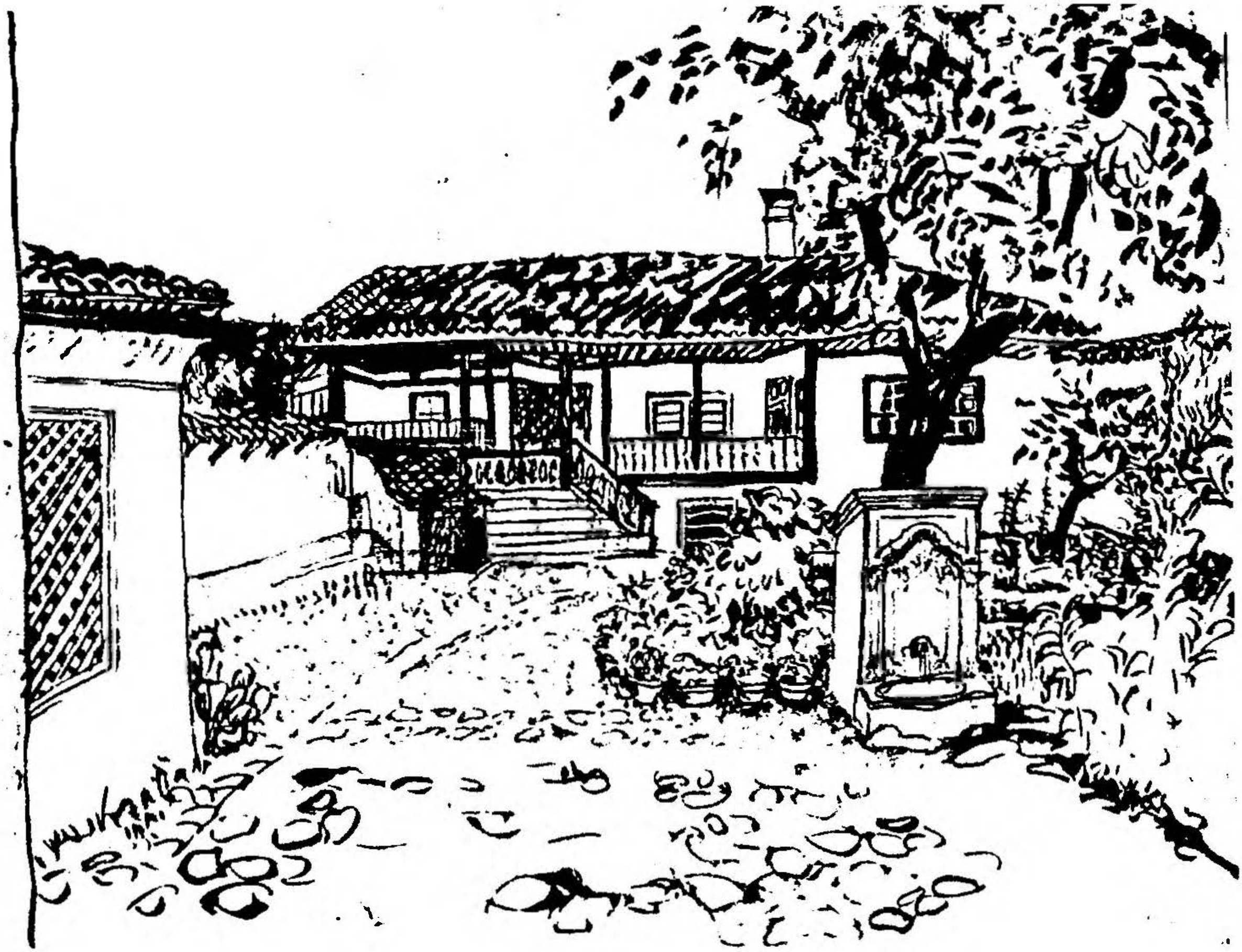
54
Osmanlı Müslüman mezarlıklarında genelde mezarlar ayak ve baş taşlarıyla düzenlenirdi; ancak bazen burada bahsedilen tarzda işlenmemiş kaya parçaları da mezartaşı olarak kullanılırdı (e.n.)

55
Alexandre Gabriel Decamps (1803-1860): Yakın Şark'tan seçtiği konuları, Fransız okulunun gecikmiş romantizmi çerçevesinde işleyen Fransız ressam. Kostantiniye ile Anadolu'yu ziyaret etti; *Türk Devriyeler* adlı resmi başta olmak üzere eserlerinde keşfettiği Şark'ı yansıtır; eserlerinde masmavi gökyüzü, güneş ışığıyla yıkanan duvarlar, malzemelerin ayrıntıları ve dokusu hep birlikte ışıltılar saçan bir ahenk içinde ele alınmıştır. Jeanneret gibi Decamps da güneş ışınlarının oynaşmasından çok hoşlanırdı.

sert bir gölge oluşturuyor, bulutlar da toprakta iç buran lekeler yaratıyor. Tam bir muharebe ortamı. Meriç dün akşamdan beri çığrından çıkmış; kapkara mandalar ile külrengi öküz sürülerini hiç ummadıkları biçimde suya boğuyor; onlar da rahat rahat tadını çıkartıyorlar bu durumun. Boyunlarına kadar sarı renkli suya gömülmüş mandalar kederli kafalarını kaldırıp geviş getiriyor.

Birden, öğleden sonranın muhteşem ışığında olanca parlaklığıyla göründü Edirne. Bu uçsuz bucaksız platonun yükselip muhteşem bir kubbe halini alması Edirne. Uzaktan bakıldığında bataklıklardaki zemberek otları gibi ince görünen harika minareler yükseklere yönelen bu müthiş itkiyi hem doruğa çıkartıyor hem de yönlendiriyorlar. Başka üç muazzam ve yüce cami de, neşeyle girişilen bu çabaya omuz veriyor. "Sultan Selim" Camii kente takılmış son derece muhteşem bir taca benziyor. Türklerin yaşlı başkenti asaletinden hiçbir şey yitirmemiş. Bu kentte katıksız şark âdetlerini sürdürerek yaşayan yaşlı, iyi yürekli Türkler bize birer azizmiş gibi geliyor. El üstünde tutulduk, yani herkes selam verdi bize, herkes hüsnükabul gösterdi. Kahvelerde (Türk usulü bunlar elbette ki) patron (*kahveci*) sedirde oturuyor dizlerinin üstüne; yerinden kalkıyor ve kor halindeki bir kömür parçasını maşayla ocaktan alıp sigaralarımızı yakmamız için getiriyor. Çardağın altında sokakta oturmaktayız. İyi niyetli Türkler meraklanıyor ve çevremizde çember oluyorlar. Bir kurabiye satıcısı sattıklarından veriyor bize, parasını istemiyor. İki su bardağını deviriyorum, yere düşüp kırılıyorlar. Tazmin etmek isteyince kahveci sinirleniyor; bir sedire tünemiş, penceresini ardına kadar açmış, nargilesini içiyor, gülümsüyor, teşekkür ediyor, selam veriyor, kahvelere para bile almıyor.

Sokakta peş peşe yaşadığımız sahneler karşısında gözlerimiz yuvalarından fırlayacak gibi oluyor. Tam karşımızda, babacan biri evinin önüne bir hasır serip oturmuş. Önünde iki saksı içinde pembe ıtır çiçeği var. Kafasının tepesini tıraş etmiş, çember biçiminde saç bırakmış bir tek, ama saçları alnına kadar iniyor. Türklerin yazlık tıraşı budur işte; doğrusu tuhaf ama çok güçlü bir gö-

Mermer çeşmeli avlu

rüntü bu. Elinde kocaman bir bahçıvan kovasıyla bir arkadaşı çıkıyor ortaya. Bizimki dizlerini yere koyuyor ve kafasını ıtır çiçeklerine doğru eğip secde ediyor; sadık dostu bolca suluyor kafasını; devasa bahçıvan kovasından sonu gelmeyecekmiş gibi akıyor su; bu işlemin uygulandığı kişi zevkten boğuk boğuk sesler çıkartırken, bir yandan da parmağıyla kafasının neresinin sulanması gerektiğini gösteriyor. Sonra kalkıyor, yeniden çömeliyor, ellerini dizlerine koyup, iki ıtır çiçeğinin arkasında akşamın gelip etrafın serinlemesini bekliyor. Bu sokakta dolaşırken o kadar kahve içtik ki sayısını unuttuk (şu küçük güzel şeylerin tanesi bir para!); Sultan Selim Camii'ne doğru çıkan bu sokağın üstü hep çardaklarla örtülü, dolayısıyla gölge de neşe de eksik olmuyor hiç. Bir de şurada burada karşımıza çıkan yapay fildişini andıran mermerden çeşmeleri ya da masmavi gökyüzünün yumuşaklığında beyaz bir parıltı gibi duran sivri minareleri düşünün.

Ufacık eşekler inip inip çıkıyor sokakta; sırtlarında aşırı yüklerle ortalarda dolanıyor; mümkün değil anlatmak. Bu küçücük zavallı hayvanlar çok ciddi çalışır, bütün ruhlarıyla çalışır hep. Bazı kaygısız şakacıların ortasından bağladıkları, koca bir taze ot balyasını kalkıp da bu zavallıların sırtına yüklediğini, otların yerlere süründüğünü görmek eğlenceli; şu kadarcık ot bile çayırların güzelim kokusunu taşıyor buralara. Bazılarının sırtına da içi domates, soğan ve sarımsak dolu kocaman sepetler konulmuş. İşte bütün bu paket, yani eşek, Türk, saman ya da domatesler, o kadar kocaman oluyor ki çoğu zaman bütün yolu kaplıyorlar. İşte bu itiş kakıştan rahatsız olmamak içindir ki Edirne Kapalıçarşısı'nda bir ütücü, dükkân olarak altına sığındığı saçağa asılı bir dolap kullanmaktaydı. Dolabın kapaklarını çıkartıp yerlerine cam takmıştı. Böylece bizim ütücü, pek rastlanmadık bir dükkânda çalışsa da, en azından hem eşeklerden... hem de soğuktan korunmuş oluyordu! Keşanlık'ta başka biri ise büyük bir köpek kulübesine rahatça yerleşmiş deri tabakasını dövüyordu; o da aynı lükse sahipti: cam taktırmıştı. Yaşlı adam kambur ve dazlaktı, kalın gözlükleri vardı. Kulübesi meydanın tam ortasındaydı; hem

yanında hem de karşısında sıra sıra sarımsak, soğan ve pırasa istiflemiş satıyorlardı.

Mahalli bir lokantada yemeğe oturuyoruz. Bir tek Türkler geliyor bu lokantaya; beyaz ya da yeşil sarık dolamışlar; ciddiler, uzun, siyah elbiseleri var, sakinler. Mermer bir kurnada, ibrik kullanıp sabunla ellerini ve ağızlarını yıkıyorlar; patron da ocaktaki işini bırakıp peşkir getiriyor. Tencereleri dolaşıyor, ne yiyeceklerine karar veriyor sonra da gidip ciddi ciddi oturuyorlar. Konuşmuyorlar. Dörder kişilik beş masanın olduğu bu küçücük lokantada görülmedik bir sükûnet var. Çok seçkin bir işletmede bulunduğumuz izlenimine kapılıyoruz. Murabba biçimindeki dükkânın bir cephesinde sokağa bakan pencereler var; ocaklar bu cepheye yapıştırılmış, koca pencerelerden, bu dükkânın ününe ün katan müthiş kokular yayılıyor sokağa. Ocakların yanında kalın mermerden geniş bir tezgâh var; yiyecekler konulmuş üstüne, domatesler, salatalıklar, fasulyeler, kavun karpuzlar, kısacası Türklerin deli gibi sevdiği bir sürü kabağımsı yiyecek. Önce iyice kıvamlı, limonlu bir hamur çorbası veriyorlar bize; peşinden de içi doldurulmuş küçük kabaklar[56] ile yağda hafifçe çevrilmiş pirinçten yapılma bir yemek veriyorlar.

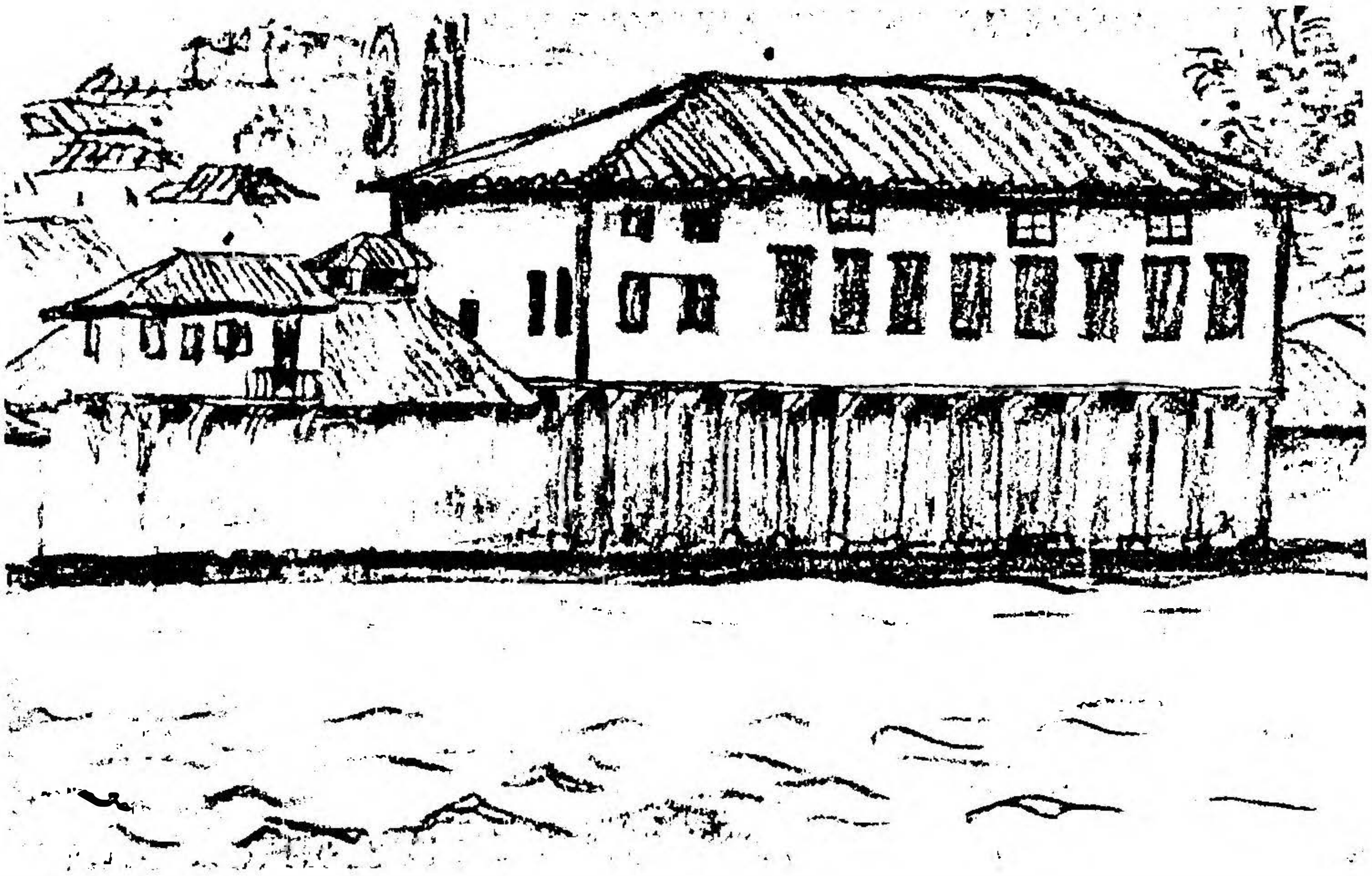
Nerdeyse hiç et yemiyor Türkler. Et yemedikleri için de bıçağa gerek duymuyorlar; dolayısıyla, masaya bıçak konulmuyor. İyice sağlam bu yemeğe çanağa konulmuş meyve suları, vişne suyu, armut suyu, elma ya da üzüm suyu eşlik ediyor hep. Kaşıkla içiliyor. Muhammed şarabı yasaklamış. Eski adaba uyan asil Türkler bir tek parmakları ve bir parça ekmeği kullanarak yemek yiyorlar; çok da becerikliler bu konuda. Kafasında bir fes, belinde de kendisini olduğundan kısa ve geniş gösteren yün bir kuşak sarılı bulunan bir çocuk, üstüne beyaz kâğıtlardan yapılma koskoca bir yele iliştirilmiş uzun bir sopayı bir müşteriden ötekine koşturuyor. Hem patırtı yarattığı hem de elindeki sopayla havayı harekete geçirdiği için, binlerce sinek kaçışıyor... ama sinekler hemencecik korkularını yenip, insanın kulağını sağır ederek dönüp dolanmaya koyuluyorlar yeniden.

56
Jeanneret burada "karpuz" anlamına gelen Fr. *pastèques* sözcüğünü kullanıyor, ama "kabak" demek istediği açık.

Bizans toprağına ayak basmadan önce, Marmara Denizi kıyısında bir tepenin yamacına yerleşmiş küçük, nefis bir liman olan Tekirdağ'da Türk adabına ama yeni Türk adabına uygun bir olay yaşamıştım.

Bir şekilde karşılaşıp tanıştığım tacirler beni evlerine akşam yemeğine davet etmişlerdi. Evlerinin bahçesinde oturmuştuk akşam vakti. Büyük bir ağacın karanlık dalları arasından, filamanlı devasa bir gaz lambası indirmek gibi müthiş bir iş başardı bu beyler. Bu gaz lambası Branderburg Kapısı'ndaki, Potsdamer Platz'daki arklı lambalar kadardı nerdeyse. "Sekizyüz mumluk!" denildi ve de yakıldı! Masanın bir metre üstünde, burnumuzun dibindeydi bu koca şey. Terakkiden, meşrutiyetten, medeniyetten konuştuk.

Gece müzikle sona erdi; misafirperverliklerinden hiçbir şey yitirmemiş olan beyefendiler bir gitar ile bir mandolinden oluşan enstrümanlarını almaya gittiler. Küçük bir uşak masanın üstünü notalarla doldurdu. Sonra da beni ciddi müziği mi yoksa harcıâlem müziği mi, valsi mi yoksa madrigali mi tercih ettiğimi söylemek zorunda bıraktılar. Her tür müziği sevdiğimi, bu kadar kesin ayrımlar yapmadığımı söyleyince de pek memnun olmadılar sanki. Enstrümanları akort etmeleri bir saatten fazla sürdü; sayısız nota defterini karıştırdıktan sonra, kışlaya dönüşü canlandıran iki dakikalık bir parça çaldılar: Borazan sesine yavaş yavaş uzaklaşarak duyulmaz olan davul sesleri eşlik ediyordu. Daha sonra "Club"e ("Klöb" deyin lütfen!), şu bildik Kulüp'e götürdüler. Denize yukardan bakan çok güzel bir terasta yer alıyordu kulüp. Mehtap nemli ovaları maviye boğuyordu; muzafferane, şaşaalı bir bandonun kulak patlatırcasına çaldığı parçalar kulübün açık ve ışıl ışıl pencerelerinden havaya karışıyordu. Basamakları çıktık. Meşrutiyet'in ilan edildiği yılda ticarethane müstahdemleri tarafından kurulmuş bir bandóydu bu. Ahşap ya da pirinç bir boruya cin çarpmış gibi üfleyen bu gencecik adamlar yanında iyice yaşlı adamların coşkusu da çok etkileyiciydi! İman sayesinde kanat açan, insanın içini iyilikle dolduran ahenk giderek yükseliyor-

Tekirdağ'da bir yalı

du... Duvardaki büyük bir yağlıboya tabloda, gerçek boyutunda bir Orfeus, klasik biçimde yarı çıplak oturmuş, liri elinde, gözyaşı dökerken resmedilmişti. Hemen önünde, ormandan çıkıp gelmiş bir arslan ile iki keçi vardı, ayağının dibinde bir horozla bir saksağan ve de bir tavuk duruyordu. Bütün bunlar Puvis de Chavanne[57] tarzı yapılmıştı. Bahçede de pek çoğu çok güzel antik alçak-kabartmalar vardı ki bunlar aslında bir müzede olmalıydılar; 3. yüzyıldan kalma göz alıcı bir lahit ise gazoz şişelerini serin tutmaya yarıyordu....

Oteldeyse, çarşaflardaki siyah tahtakurusu izleri, kirli çamaşırın beyazlığını ancak dengeler gibiydi.

57
Pierre-Cécile Puvis de Chavanne (1824'te Lyon'da doğdu, 1898'de Paris'te öldü), 19. yüzyıl ikinci yarısının önde gelen Fransız duvar ressamı olarak tanınmıştır. En tanınmış eserlerinin başında Paris'teki Pantheon Kilisesi duvarlarına 1877 yılında yaptığı ve Aziz Geneviève'in hayatını anlatan resim gelir. Önce, Paris'te 1904 Güz Salonu, sonra da New York'ta 1913 yılında Armory Show çerçevesinde Puvis de Chavanne'ın anısına birer retrospektif düzenlendi. *Orfeus* 1883, *Orfeus'un Ölümü* ise 1894 yılında yapılmıştı.

Kostantiniye

Pera, İstanbul, Üsküdar: bir teslis. Bu kelimeyi seviyorum, mukaddes bir yanı var.[58]

Aynalıçeşme'deki balkonumuzda Peder Bonnal ile mastikamızı yudumluyorduk yavaş yavaş; yemek öncesiydi, zaten Peder Bonnal'in yemek vakti de geçmişti, bense İstanbul'da bir şeyler yemiş, sonra da yeniden köprüyü geçip gelmiştim.[59] Güzel manzaralı balkonumuzdan, Küçük Kabristan'daki[60] servilerin üstünden Haliç gözüküyordu. İstanbul bütün bunların altına, ışığı sönmüş gökyüzüne büyük camilerin siluetini yansıtan geniş bir gölgenin çizgisini çekiyordu. Mehtapta (iki defa gördük mehtabı) uzaklarda göze çarpan deniz, tepelerin karanlık sırtı boyunca, damlacıkların oluşturduğu bir iplikle minareleri birbirine bağlar.

Gece çökmüştü. Duyularımın farkında değildim tam anlamıyla. Hülyalara mı dalmıştım, yoksa bana hikâyeler anlatan kişi mi hayallere kapılmıştı? Boğuk sesi peltekleşiyordu. Külrengi müthiş kaşların altındaki absent müptelası koca gözleri ıslanmış, parıldıyordu.[61] Sapsarıydı ve altın gibi akıyordu. Bizans'taki bütün konakların bütün mermerleri, sultanların bütün hazineleri ve de sarayların bütün mücevheri buradaydı! İustinianus'un sarayında, Haliç'in sularına doğru inen merdivenin başında bir Ceres heykeli ile som altından yapılma bir Venüs heykeli duruyordu. Altın zırhlarla kaplı tunç toplar Sarayburnu'nda kumun içinde yatıyor; insanın aklını çelen, ilahlara layık odalıkların çıplak ayak bileklerine ve de yılan gibi yuvarlak kollarına taktıkları som altından yapılma iri halkalar ile taçlar da burada. Denizi tam karşısına alıp

58
Bu dönemde İstanbul'a gelen Batılı gezginlerin çoğu gibi Jeanneret de İstanbul terimiyle günümüzdeki Suriçi İstanbul'unu, Kostantiniye terimiyle ise İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar'dan oluşan metropoliten alanı kastetmiştir (e.n.).

59
Jeanneret ve Klipstein'in Bonnal ailesinin Tarlabaşı'ndan Kasımpaşa'ya inen Aynalıçeşme Caddesi'nde bulunan ancak kesin yeri bilinmeyen evlerinde kaldığı anlaşılıyor. Sayfa 85'teki çizimin bu evden yapıldığı kesindir.

60
Günümüzdeki Tepebaşı'ndan Şişhane'ye uzanan ve kaba bir tarifle, bugünkü anayoldan Kasımpaşa'ya inen yamacı kaplayan mezarlık. Jeanneret'nin ziyaretini izleyen dönemlerde kademeli olarak ortadan kaldırılmıştır (e.n.).

61
Özgün elyazmasında yer alan "Reçine şarabı şişesi nerdeyse hep boş" cümlesi Fransızca basımda bulunmamaktadır.

İstanbul'un önünde suları yaran bu tepenin doruğundaki muhteşem kafeslerinde tırnakları zincifreli, her yanları altınla kaplı, uzun uzun bekleyip sıkıldılar. Bir defa bile olsa, hoşa gitmemişlerse eğer, bir çuvala koyup aşağı kadar götürdüler, sonra da suya attılar, bedenlerinden geriye et namına ne kaldıysa artık onun da küçük balıklar tadına bakmıştır. Peder Bonnal takılarının hepsinin, birer şahit gibi, orda olduğunu ileri sürüyor. Mermerin yarattığı ahenkler sulardan çıkıp kıyılar boyunca yinelenerek devam ediyor. Ebedi güneş nedeniyle mermerler de altın gibi duruyor. Her yana sayılamayacak kadar çok zambak dikilmiş; bütün kokuları bastıran güzel kokularını, somakiler, bakırtaşları, antik yeşiller ve yeşimlerden yapılmış, parlatılmış döşeme taşlarına, taşların arasına hâkkedilmiş sedeflerin parıltısı üstüne yayıyorlar. BİR KADIN –kim olduğunu bilmiyorum, herhangi bir Theodora, (pek önemli değil kim olduğu, yeter ki Ravenna tarzı küpe ve gerdanlığını taksın ve de çevresine karalar sürülmüş, iyice büyümüş gözleri yanaklarına kadar kaplasın yüzünü) eksedralardan birinde durup, mehtabın maviliğinin günün ateşini içine çekmesini bekliyor.[62] Dalgaların yaladığı basamağın kenarından eğildiğinde, takılarının sayısı artıyor sularda, mücevherleri sert bir pırıltı kazanıyor sanki; gururlu dalgalar da bu pırıltıları yüzüne yansıtıyor gerisin geri. Revakların hayalini kuran güneşler, salkımçiçeklerinin üstünde gülümsüyor; dalgalara doğru eğiliyor güneşler, güzel kokular geçip gidiyor. Gökyüzü ikonalarda olduğu gibi bir ateş lekesi oluşturuyor; böylece bu saatin çılgınlığı da tümüyle takdis edilmiş oluyor. Dalgalar "Avrupa'nın Tatlı Suları"ndan[63] kopup geliyor enfes bir eğriyle; evet, bu bir hayal değil: Suları yönlendiren kıyılar bir bereket boynuzu gibi kıvrımlı; bu boynuz, bir mabedin gölgesinde, üstüne sarı altın pırıltıları düşen bir Buda'nın yatay gülümsemesiyle gülen Asya'nın karşısında denize boşaltacak içindekileri...

Bu kötü kalpli sarı çok oluyor ama. Dikkafalılık edip, bunun bu kadarla kalmayacağına yemin ediyorum Peder Bonnal'e. Şu Haliç'in de İstanbul'un olmasını, İstanbul'un da tebeşir gibi çiğ

62
Theodora (527-548): Bizans imparatoriçesi ve I. Iustinianus'un karısı.

63
Kâğıthane ve Alibeyköy derelerinin içinden aktığı Kâğıthane mesiresine, Lâle Devri'nin Saadabad'ına batılıların verdiği isim (e.n.).

bir beyazlıkta olmasını, üstüne düşen ışığın gıcırdamasını, kubbelerin üst üste yığılan sütbeyaz mikyapları şişirmesini, minarelerin gökyüzüne doğru yükselmesini ve de gökyüzünün masmavi olmasını istiyorum. Böylece bütün bu lanetli altının, bütün bu sapkın sarının köküne kibrit suyu dökmüş olacağım. Beyaz ışığın kapladığı bembeyaz bir kent istiyorum; ama servilerin yeşil yeşil noktalar oluşturmasını da istiyorum. Ve de denizin mavisi gökyüzünün maviliğine karşılık verecek.

Oysa biz, klasik yolu kullanıp denizden geldik; her şeyin nasıl olup bittiğini görmek istedik. Tekirdağ'daki tahtakurularının da, küçücük bir gemide berbat bir denizde tam on üç saat geçirmemizin de nedeni tuhaf bir düşünceye kapılıp bildik yoldan sapmamızdı. Geçtiğimiz günlerden birinde, Mukaddes Dağ'ın* kendini ne zaman göstereceğini dört gözle bekleşen Rus hacılar gibi, biz de güverteye çıkmış bekleşiyorduk ki birden ortaya çıktı Yedikule. Peşinden küçük camileri, sonra daha büyükleri ve de Bizans saraylarının yıkıntıları ortaya çıktı; son olarak da Ayasofya ile Saray çıktı ortaya. Minarelerin dikildiği İstanbul ile Ceneviz kulesinin hâkimiyetindeki Pera (karşılıklı iki tepedeydiler) arasında kalan Haliç'e girdik; ne kadar güzel olduklarını bildiğim için tapmaya geldiğim bu şeyler karşısında şiddetli bir şaşkınlık yaşıyordum.

Gök kubbenin kurşunundan sızan sular denizi külrengine döndürüyordu. Haliç çamur doluydu; kıyılarının nerde başlayıp nerde bittiği de belirsizdi, tıpkı bir bataklık gibi. Yüzleri eski bir duvar gibi leke leke camiler, ağaçlarla çevrili, birkaç katlı, koyu renkli evler arasında eski bir duvar gibi kendini gösteriyordu. Üsküdar'ı görmedim bile; arkamızda kalmıştı, bakmayı unuttum.

Hamallarla gemiciler böğürüyor, deli gibi oynaşan şalupalarından tırmanıyorlardı küçük gemimize. Hayvan indirir gibi indirildik gemiden, aynı özensizlikle, sonra da kendimizi Yunanlılar, Almanlar, Fransızlardan, yani Levant'ın[64] şu kuşku dolu karışımından oluşan kalabalığın uğuldadığı bir sokağın tam ortasında bulduk; neye uğradığımızı şaşırmıştık. Omnibüsler vardı. Ve de yağmur yağıyordu. Dört gün yağmur yağdı; külrengi bir cüzam-

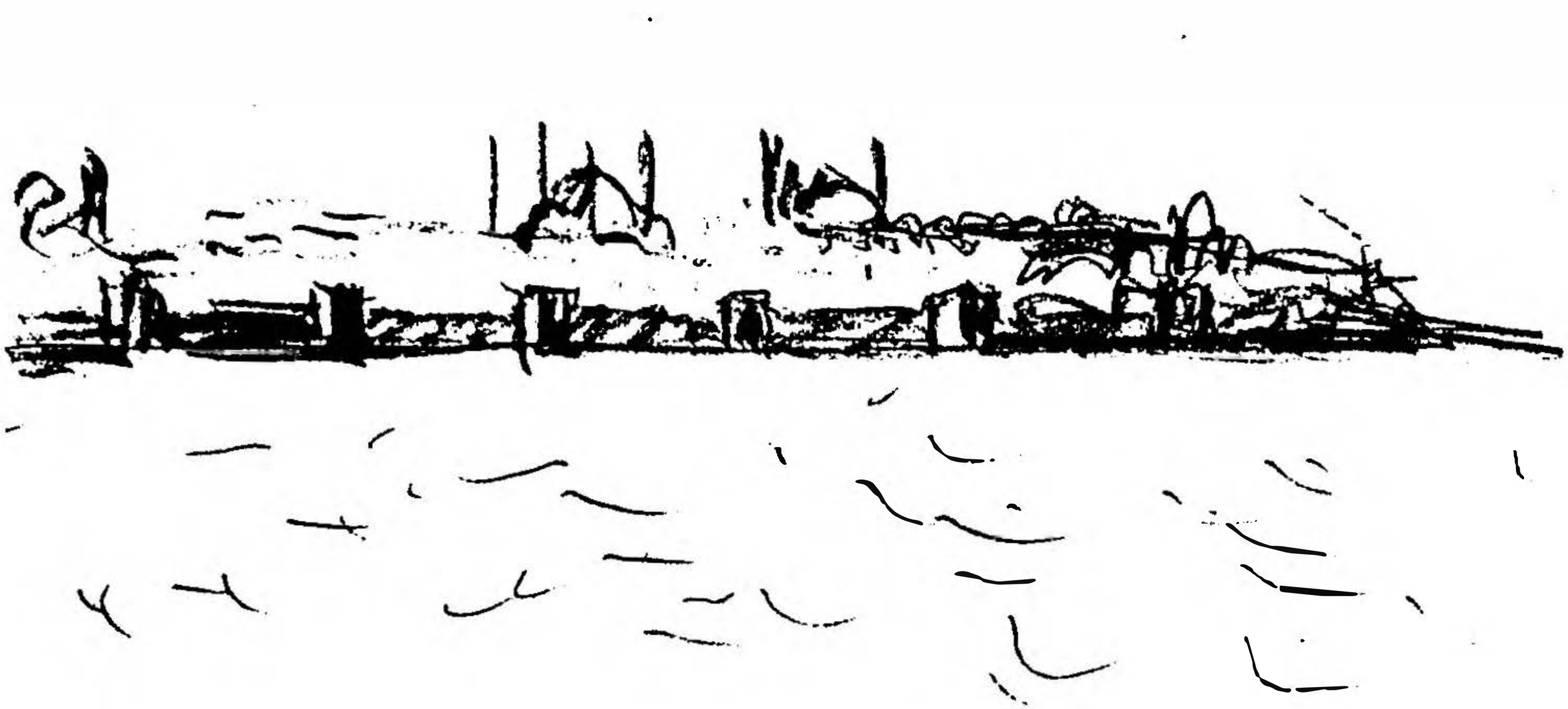
* Aynaros Dağı.

64 Avrupa'da Doğu Akdeniz için kullanılan terim.

la kaplandı her şey... Yüreğimin üstüne çöken bu ağırlığın hafiflemesi için tam üç hafta bekledim. Bu yolda çabalamam gerekti, ama en önemlisi, burayı sevmek istememdi.

İmparatorluk olarak ortadan kalkmış olan Bizans'ın yeniden hayata döndürülemeyeceği kanısındayım. Ardından kalan birkaç taşı da terk etmiş ruhu. Kendi keyiflerince üstüme üstüme gelen bütün bunlara duyduğum hıncı (sabrımı taşırmışlardı!) tam üç hafta bastırdım. Auguste de kuduruyordu. Sonunda, İstanbul'un karşısında, Pera'nın karşısında, Üsküdar'ın karşısında bu kadar aksilenecek kadar aptal olup olmadığımı sormaya başladım kaygıyla. En sonunda Şam'a doğru yola koyuldum; bu yüce vahdetin anlamını kavradım ve de söz konusu teslisin her bir terimini gün gün yaşadım. Birbirlerinden vazgeçemeyecekleri düşüncesindeyim, kimlikleri hiç mi hiç benzemiyor birbirine, ama gene de birbirlerini tamamlıyorlar. Pera, İstanbul, Üsküdar, bir teslis! Evet, tam bir teslis, çünkü ölüme adanmış sunaklarla dolu her taraf ve de bu teslis gönülleri aynı sükûnette, aynı ümitte birleştiriyor. Ancak Üsküdar gövdesi yosun kaplı servilerinin, binlerce ama binlerce mezarın esrarına sığınıp kimseye fark ettirmeden geriye çekiyor kendini; böylece Boğaziçi'nin ötesinde, Avrupa toprağında, Pera ile İstanbul'u karşı karşıya bırakıyor. Kendi tepesine yerleşen Pera İstanbul'a bakıyor, tepelerine bakıyor ve şiddetle arzuluyor. Aralarında kalan Haliç ise biçimden yoksun ve ruhsuz bir durgunluk içinde.

Pera ile İstanbul, biri nerdeyse metruk ötekiyse yıkıldı yıkılacak iki köprüyle bağlı. İki yakayı bağlamak için, köprülerden başka bir de atik ve çevik yüzlerce *kayık* var. Rüzgârla dolup şişen yelkenler, koca koca buharlı gemilerin ağır gövdeleri arasından kolayca süzülüp geçiyor; buharlı gemilerin boğuk soluğu ağır, kara dumanlara karışıp –Boğaziçi yüzünden– İstanbul'a doğru sürükleniyor, saf yürekli beyazlıkları içinde bekleşen zavallı camileri yalıyor pis pis. Tekneleri duba olarak kullanarak yapılmış olan bu köprüler geceleri açılıp, gün içinde kurulan küçük donanmaların denize açılmasını sağlıyor. Öte yandan, Odis-

Ahırkapı açıklarından
deniz surları, Sultanahmet,
Ayasofya ve Saray

seus'un gemisi kadar büyük yelkenliler bağırış çağırış ve her tür lanet arasında, yelkenlerini toplar, direklerini indirir, köprülerin dubaları arasından birer birer kayıp geçerler; sonra da yelken direklerinden oluşan sağlı sollu birer orman yaratırlar. Bu ormanın ağaçları ise, ya denizin çalkantısına uyup sallanır ya da insanın tepesine binen öğlen güneşi altında birer minare gibi kıpırdamadan dururlar.

Levantenler ise heybetli kulesinin civarında üst üste yığılmış, hem New York'u andıran hem de tufana uğramış gibi duran kendi kentleri Pera'dan, çömelmiş duran ve sonu gelmez bir *keyfe* dalmış Türkleri seyreder. Büyük, iyice büyük birer cami olan bu tepelerin çevresinde toplaşan ahşap evler, koca çatılarını iyice yayıp, mora çalan renklerini, esrarına hayran kaldığım, kuytuları süsleyen yeşilliklerin tazeliğinde ısıtır.[65] Öte yanda, Pera'da acımasız bir ışıkta zehirli bir hava doldurur her yanı. Pera'da taş evler birbirinin üstüne tırmanır, üstlerinden aşar, dikine konulmuş domino taşları gibi dururlar. Pencerelerin delik deşik ettiği düz beyaz iki duvar parçası ile kurumuş kana benzeyen, bitişik iki duvar görülür. Bütün bu sert karşıtlıkları yumuşatacak hiçbir şey de yok. Fazladan yer kaplar diye tek bir ağaç bile yok. Sokaklar deli gibi dik. Kâr peşinde koşarken zaten soluk soluğa kalmış bu adamların iyice soluğunu keser bu sokaklar. Dapdaracık sokaklar hiç de az değil, bu sokaklar o kadar dar ki, evlerin üst katları birleşiyor gibi. Bütün bu hummalı koşuşturmada öyle bir bütünlük, öyle bir uyum, hatta öyle bir gayret vardı ki, bundan apayrı bir güzellik doğuyordu. Korkunç, kurak, kuru ve kalpsiz Pera, yıkılmış bir Messina gibi kimin nesi olduğu bilinmeyen acımasız bir taş yığını olan Pera, bir *condottiere*[66] gibi kibirli, cengâver bir nöbetçiyi, bir savaş kulesini andıran muazzam yuvarlak kulesinin[67] çevresinde güzel ve yüce Pera. Sipsivri yükselen tek bir çan kulesi bile yok, hiçbir çan da çalmıyor; hem kimin için çalacak ki zaten? Sofu kadınlar zevke tapıyor bir tek; güzelleşmenin peşindeler, bazen zarif de olabiliyorlar. Evet, ama Bükreşli kadınlarla asla yarışamazlar!

65
Özgün elyazmasında "zevkler" yerine "acılar (tortures)" sözcüğü kullanılmıştır.

66
İt. *condotta*: kira sözleşmesi; *condottiere*: Ortaçağ İtalya'sında paralı asker güruhu komutanı (ç.n.).

67
Jeanneret burada Galata Kulesi'nden söz ediyor. Galata'daki Cenevizli kolonicilerin inşa ettiği bu yapı, bir dönem yangın gözetleme kulesi olarak kullanılmıştı. 1950'lerden bu yana lokanta ve gece kulübü olarak işletilmektedir.

Sarayburnu açıklarında yelkenli tekneler. Bu çizim Le Corbusier'nin 1911'de Münih'te, 1912'de İsviçre-Neuchâtel'de, 1913'te Zürih'te ve Paris'te sergilenen 13 suluboya resminden biridir

Haliç'teki iskeleler harap, Yeni Köprü[68] de pek iğreti duruyor; bütün sokaklar, huninin ağzına saldıran su gibi Yeni Köprü'ye yöneliyor. Her tarafta itiş kakış, her tarafta bağırış çağırış var. İnsan ister istemez çarpıyor birine, ama başka biri de sana çarpıyor; sonra yoğun, kaba bir kütle olarak tıkışılıyor köprüye. İki ellerini uzatıp torbalarını dolduran, yüzlerine kaba bir maske takmış gibi duran, beyaz ceketli biletçi ordusu[69] da zorlanıyor bu kütleyi yönlendirmekte. Biletçiler bağırıp çağırıyor, yüzlerini buruşturuyor ve yüreklerini katılaştırıp[70] madeni paranın kiriyle kocaman ellerini yağ içinde bırakan bu çirkin meslek için kendilerini heder ediyorlar. Suyun bu daracık kıyısındaki bu eziklik Galata işte; evlerini, pis kokular içinde bir araya getirip denize doğru dalışa geçiyor. Denizcilerle gemi hamallarından[71] oluşan bir yığın adam mastika içiyor, tuttukları balıkları satıyor ve sarımsaklı yemekler yiyorlar. Bankalar oteller dikiyor Galata'ya, deniz kumpanyaları acentalarını kuruyor, gümrükler de kendi dairelerini[72] açıyor.

İstanbul'a doğru itiliyoruz, ama on beş dakika kadar daha bu pis cereyanı hissediyoruz. Sokaklar fahişeleşiyor, Türk olarak geçirdikleri yüzyılları inkâr edip muhabbet tellallarına satıyorlar kendilerini; Allah'ın evine bile sıçrıyor bu pislik.[73] Sonra yokuş yukarı çıkıp uzaklaşıyoruz; *türbe*ler ve hazirelerle dolu sokaklara dalıyoruz; bir mabet gibi güzel, bazen yanı başında bir servinin de nöbet tuttuğu güzel bir çeşmenin başında hızur buluyoruz. Buradan, komşusuyla iyice yüksek ve kapalı bir duvarla ayrılan, büyük bir ahşap evle, bir konakla ya da sıradan bir evle dikkat çeken küçük sokaklara ayrılınıyor. Sonra sokak kıvrılıyor, sombalığı etine benzer ve pembe yüksek iki duvardan başka hiçbir şey görülmez oluyor. Şu elli santimlik taş ya da tuğlanın ötesinde hayat karşısında hissedilen neşe baştan aşağı heyecanlandırıyor bizi, son derece mutluyuz –kıskançlıkla kapatılmış bahçelerde sürdürülen hayal mahsulü hayatlar. Bunlar birer hapishane, doğru, ama odalıkların kapatıldığı hapishaneler. Doğru, ama o anda bize biraz acı veren, kederli, lütuf dolu bir şiir gibi geliyorlar. İstanbul dediğimiz tepeyi oluşturan tepelerin üstünde, "büyük cami-

68
Eminönü'nü Karaköy'e bağlayan köprülerin üçüncüsü. 1875'te yapılan bu köprü harap hale gelmesine rağmen, 1912'de sökülünceye dek "Yeni Köprü" olarak anılmıştı (e.n.).

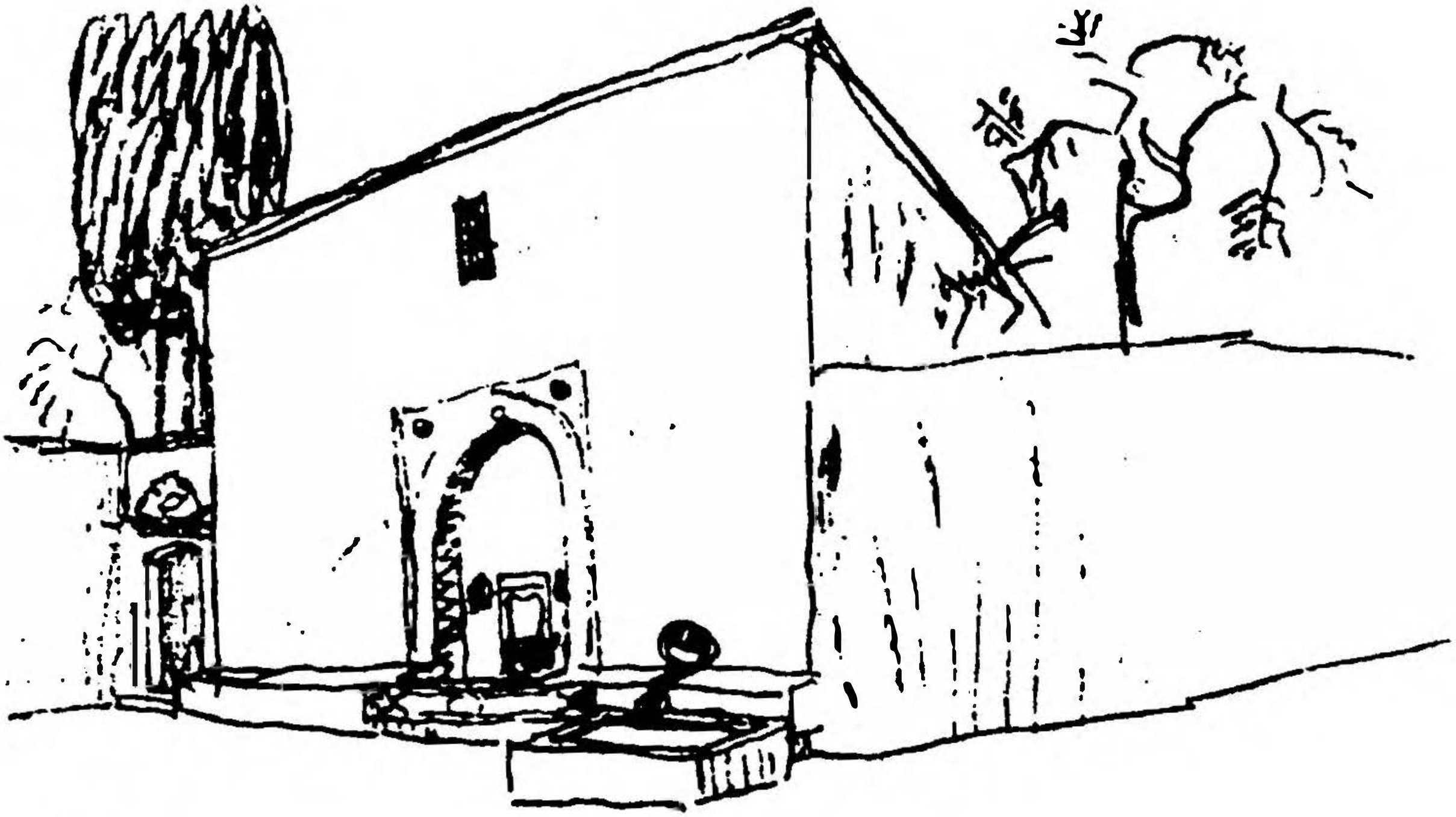
69
Köprü geçişleri 1930'a dek yayalar için ücretliydi. Bu ücreti köprübaşlarını tutan ve beyaz kıyafetleriyle tanınan biletçiler zorla da olsa tahsil ederdi (e.n.).

70
Özgün elyazmasında "yüreklerini katılaştırıp" yerine "hayvanca" sözcüğü kullanılmıştır.

71
Özgün elyazmasında "korsan" [Fr. corsaire; İng. coarse-: yabancı ticaret gemilerini yağmalama, korsanlık etme yetkisine sahip tacirler söz konusu -ç.n.] sözcüğü silinerek yerine "denizciler" sözcüğü konulmuştur.

72
Özgün elyazmasında "daireler"i nitelemek için "müsrif" sözcüğü kullanılmıştır.

73
Özgün elyazmasında "muhabbet tellalı" yerine "Rum" sözcüğü kullanılmıştır. Elindeki metne 1965 yılında bazı değişiklikler getiren Le Corbusier, ulusal kalıplar konusundaki tavrını gözden geçirmişe benziyor.

Eğrikapı'da bulunduğu yere adını
veren "bir mabet gibi güzel" Savaklar,
yani su dağıtım binası

ler" şişinip beyazlıklarıyla parıldıyor, neşeli kabristanlarında toplanmış güzel mezarların çevrelediği ferah avlularıyla yayılıyorlar. Hanlar, küçük kubbelerle bir ordu oluşturuyor; ıssız avlulardaki serviler ise katı ve acı çeken cüsselerinin siyah vakarını minarelerin neşesine katıyorlar; gövdelerindeki kırışıklıklar ne denli saygıdeğer olduklarını gösteriyor. Türk ruhu konusunda bir şeyler söylemeyi isterdim, ama beceremem! Ucu bucağı olmayan bir sükûnet var bunda. Aşağılamak için kadercilik diyoruz buna --gelin şimdi "iman" diyelim. Pembe, pembeli mavili bir iman; denizin yatay çizgisi mavi olduğu ve de gökyüzü mavi olduğu için mavi. Oysa burada birinin nerde bitip ötekinin nerde başladığı asla görülmüyor. Sınırsız ve güler yüzlü bir iman bu öyleyse. İnsana işkence eden bir imandan başkasını tanımadım ben ne yazık ki; ordakilere ("orda" diyorum çünkü onları arkada bırakmak gerekti, hastayım ve de geminin başını Brindisi'ye çevirdik; dönüşe geçtik!) beslediğim bu dostluğu işte bundan anlıyorum zaten. Ya keskin gözleri ve de kartal gagasını andıran burunlarına ne demeli? Siklon gibi en beklenmedik anda patlayan kasırgaların işareti bunlar. Önüne geçilmez öfkelerini, taşkınlıklarını seyretmek müthiş olmalı! Pembe renkli ruhlarının derinlerinde tehlikeli ve acılı bir canavar yatıyor. Sükûnetin fazlası önce tasalara sonra da acılara sürükler insanı. Demek istediğim bu işte. Kaderin alevleri arasında tek kelime etmediklerini gördüm; şeytana kurban ediliyormuş gibi yandığını gördüm İstanbul'un. Allah'ın karşısında, yürek paralayan mistisizmleri içinde gördüm onları, umut! Her şeylerine, bu dilsizliklerine ve katı maskelerine, Bilinmez'e yakarışlarına ve güzel dualarındaki dokunaklı amentüye hayran kaldım. İstanbul'un mehtaplı geceleri kadar simsiyah gecelerinde de ruhlarının kendinden geçmesiyle doldu kulaklarım. Müezzinlerin minarelere çıkıp ibadete çağırır, ezan okurkenki inişli çıkışlı nağmelerine ne demeli peki! Devasa kubbeler, kapalı kapıların esrarının üstüne kapanıyor; gökyüzünün şanına doğru yükseliyor minareler; büyük duvarların kireç badanası üstünde siyahlı-yeşilli duran serviler, yüzyıllardır yaptıkları gibi, kararlılıkla, ağırbaşlı-

Galata, İstanbul ve Beyoğlu'nun
Boğaz'dan görünüşü

lıkla, belirli bir ahenge uyarak sallıyor başlarını. Hep bir parça deniz görülüyor. Kartallar süzülüyor havada, camilerin geometrisi üstünde kusursuz bir daire çiziyorlar, uzayda uçsuz bucaksız, yatay, hayali daireler çiziyorlar. Bu parlak ve kuvvetli vakitte, Sultan Ahmet Çeşmesi'nin karşısında, Hipodrom'daki örme dikilitaşın üstünde, taşların arasında bir kuytuda bir kartal duruyor hep; kara omzunun üstünden, çevredeki on tane minarenin müezzinlerine değil de, ötelerdeki Asya'ya bakıyor; insanı baştan çıkaran sonsuz dağlarıyla Asya kızıl renkli olsa da uzakta olduğu için masmavi gözüküyor.

Her camide dua edilip ilahiler okunuyor.[74] Ağzımızı, yüzümüzü, el ve ayaklarımızı yıkadık; Allah'ın huzurunda secde ediyoruz, alınlarımız yerdeki yaygılara vuruyor; hoş bir ayin usulü uyarınca inişli çıkışlı, boğuk yakarışlar yükseliyor. Ova gibi geniş sahına yüksekten bakan kürsüsüne yerleşen imam, diz çöker, ayakta durur, secde eder, ibadet eder biçimde açar ellerini, mihraptan ibadeti yöneten imama karşılık verir.[75] Yabancıları gözünün yaşına bakmadan kapıya koydular. Duvardaki bir kovuğa yerleştim, gölgede diz çöküp, defalarca izleyebildim bunu, belki de ne kadar mutlu olduğumu gizleyemediğimdendir. Bütün İslam âleminde, milyonlarca kişi, aynı anda Mekke'deki kara Kâbe'ye yüzlerini dönüp ellerini açarlar. Bütün alınlar ibadetin ışığıyla aydınlandığında, güneşin kan rengi kursuna dişlerini geçirir sonsuz ufuklar. Mehtapsız gecelerin yarı şeffaflığı içinde acılar içinde kıvranan ruh, yangını haber veren tellalların âdetleri hiç eksiksiz bunu anlatır.

İstanbul sıkışık bir yerleşme; fanilerin evleri ahşaptan, Allah'ın bütün evleriyse taştan. Daha önce söylediğim gibi, bu büyük tepenin yamacında, zümrüt tonlarıyla çevrelenmiş mor yünlerden bir halı oluşturuyor; tepenin sırtında yer alan camiler de bu halıya takılı değerli birer kopça. İki tür mimari var yalnız: oluklu kiremitle kaplı büyük, basık çatılar ve de camilerin, yerden fışkırır gibi duran minareli soğanları. Bunların arasında da mezarlıklar yer alıyor. Çok sıkışık bir yerleşme olan İstanbul'da

74
Jeanneret muhtemelen camiler ile tekkeleri ayırt etmeden bu yorumu yapmış (e.n.).

75
Jeanneret'nin ibadet ile ilgili muhtemelen kulaktan dolma öğrendiği bilgiler, metinde düzeltilemeden bırakılmıştır (e.n.).

İstanbul'un "fânilere ait" mütevazı
ahşap evlerinden biri

yangın çıktığında, işte o zaman dehşet oluyor her taraf. Geceleyin tellallar[76] arşınlıyor sokakları; ucu demirli koca bir değnekle vuruyorlar sokakların sert taş döşemelerine. Bir tek bu bile epey debdebeli; Paris'te Notre-Dame kilisesinin kubbeleri altında, mukaddes komüniyon ayini sırasında ya da mukaddes rahipler huzurunda mukaddes eşyaların geçmesi için yol açılmasını sağlayan sese benziyor.

Hemen her gece yangın çıkıyor. Hava rüzgârlıysa (hele bir de birileri sinsice intikam almak peşindeyse) İstanbul yenip yutuluyor. Hem gaddarca, hem de muhteşem. Bu inanılmaz meşaleyi biz Avrupalılar dehşet içinde seyrediyoruz. Onlarsa alevlerin ilerlemesine bakıyorlar bir tek, bütün bunların çok uzun bir zaman önce belirlendiğini düşünüyorlar. Dolayısıyla, Türk ruhu da, suça ortaklık eden gecede tevekkül silahını kuşanıyor; ışıklar kapalı kalıyor, kimse de yatağından kalkmıyor... Bunu duymamış kimsenin hayal bile edemeyeceği bir sessizlik çöküyor... Çok uzaklarda, sokakların kireçtaşı döşemesinden yankılanan madeni bir ses geliyor iyice hassaslaşan kulaklarımıza; birden, zifiri gecede, kalleş bir darbe alan, dehşete kapılmış bir adamın feryadı yükseliyor, yürek paralayan bir çığlık. Uzun sürüyor, saniyeler sürüyor. Eskiçağ Yunan korolarındaki sözler gibi, bir şark ahengiyle sarsılıyor etraf, bir hırıltıyla tükeniyor sonra da. Geceyle sessizlik yeniden fesat kuruyorlar, sonra, beklenmedik bir anda, evinizin köşesinde, değneğin madeni ucu yeniden eziyor taşı ve yeniden yükseliyor feryatlar, içi yıkılıyor insanın. Adam çığlık çığlığa şurası yanıyor diye bağırır. Kazazedelerin akrabaları yakındaysa, hemen kalkıp giyiniyor, ahşap kapıyı itiyor ve karanlık ağaçların tepelerini taçlandıran, küçük meşe ağaçlarının oluşturduğu duvarların arasına, bu tuhaf dolambaca kayarcasına giriyorlar.

Rastgele, çok uzakta, sağda, solda, orda ta aşağılarda deniz kıyısında, daha da uzakta Kasımpaşa'dan da aynı feryat yükseliyor, fışkıran bir kan gibi. Gökyüzüne doğru uzanan servilerin de yardımıyla, yükseliyor, *konağında* uykuya dalmış herkesin korkudan ürpermesine neden oluyor: Cenevizlilerin Pera'daki devasa, yu-

76 "Bekçi" olmalı (e.n.).

varlak kulesine dört fener asılmış. Tam karşısında, İstanbul'un bulunduğu tepenin sırtındaki Serasker Kulesi (yangın kulesi bu)[77] iki fener asmış. Böylece, Marmara'dakiler, Altın Boynuz'dakiler, Hasköy'dekiler de, Tophane'dekiler kadar Üsküdar'da mezarlarında yatanlar da yangın çıktığını, İstanbul'un bir kez daha kül olacağını öğrenmiş bulunuyor.

Bu kentin dört yılda bir deri değiştirdiği de söyleniyor! Hanlarla çevrili büyük camiler ayakta kalıyor yalnız. Alevler okşarken, Allah'ın yara almaz mabetleri olan camiler her zamankinden daha esrarlı birer kaymaktaşı gibi parlıyorlar.

77
Beyazıt Kulesi, o dönemde "Seraskerlik Dairesi" yani savunma bakanlığı olan günümüzün İstanbul Üniversitesi Merkez Kampusu'nun bahçesinde yer aldığı için bu isimle de anılırdı (e.n.).

Camiler

Yüzü Mekke'ye dönük sessiz bir yer gerekir. Burasının insanın yüreğinin rahat edebileceği kadar geniş, duaların soluk alabileceği kadar yüksek olması gerekir. Bol, ama yaygın bir ışık gerekir ki gölge düşmesin hiçbir yere, ayrıca bir bütün olarak da kusursuz bir basitlik gerekir; biçimlere bir tür uçsuz bucaksızlık sinmiş olmalı. Seçilen yerin bir meydandan daha büyük olması gerekir, kalabalıkları barındırabilmesi için değil, ibadet etmeye gelenler bu yüce evde bulunduklarını hissedebilecek neşeye ve saygıya sahip olabilsinler diye. Her şey göz önünde olmalı –içeri girilir ve hep yenilenen, çeltik sapından örülmüş altın sarısı hasırlarla kaplı devasa bir dörtköşe alan görülür; hiçbir eşya yoktur, oturacak hiçbir şey yoktur, üstüne Kur'an'lar konulmuş birkaç alçak rahle vardır yalnız; gelip bu sıraların önünde diz çökülür. İnsan gözünü şöyle bir dolaştırdığında hemen görür dört ayrı köşeyi de, bu köşelerin orda bulunduklarını açık seçik hisseder insan. Böylece, küçük pencerelerle delik deşik olmuş büyük mikyabı kafasında inşa eder insan; bu pencerelerden pandantiflerle birleşen devasa dört takviye kirişi yükselir; kubbenin çevresinde binlerce küçük pencerenin oluşturduğu ışıklı tacın parıldadığı görülür. Daha yukarda ise biçimini kavrayamadığımız engin bir uzay yer alır; biçimini kavrayamamızın nedeni, yarım kubbenin ölçüye gelmemek gibi hoş bir yanı olmasıdır. Tepeden sayısız tel sarkar, nerdeyse yere kadar iner ve küçük kandillerin asılı olduğu çubuklara bağlanırlar. Tek merkezli çemberlerden oluşan billursu bir donanma bu; öyle ki geceleyin müminlerin tepesindeki tavan da parlayan yıl-

dızlarla dolmuş oluyor: Artık ışığı sönmüş pencerelerin oluşturduğu kuşağın ortasında, kubbenin üstlerine kadar ıkış tıkış yükselen, sonu gelmezcesine uzayan teller uçsuz bucaksız uzayın karanlığında kaybolup gidiyor.

Girişin tam karşısına düşen mihrap Kâbe'ye açılan kapıdan başka bir şey değil. Ne bir çıkıntısı ne de bir derinliği var.

Bütün bunlar beyaz kireç badanasının ihtişamı içindeydi. Açık seçikti biçimler; inşaat da kusursuzdu, güvenle gösteriyordu kendini. Bazen hayran olunası çinilerle kaplı yüksekçe bir subasman mavi bir titreşim katıyordu binaya. Jön Türkler babalarının basitliğinden utanmış olmalılar; Loti'nin[78] önayak olup kurtardığı Bursa Camii dışında, Osmanlı ülkesindeki bütün camiler iğrenç, tiksinti veren ve de isyan ettiren boyalı bir bezeme tarzının darbesini yemiş gibiler. Daha önce de söylediğim gibi, bu camileri sevmek için hem çok çalışmak hem de sevmeyi istemek gerekiyor... Mabedin ön tarafında, bir revak dizisinin çepeçevre dolandığı, mermer döşemeli bir avlu olması gerekiyor; küçük kubbeleri taşıyan yarım kemerler "antik yeşil" ve somaki sütunlara biner. Bu revak dizisinin arkasında biri kuzeye, biri güneye, biri de doğuya açılan üç kapı bulunur. Avlunun tam ortasında da abdest almada kullanılan şadırvan yer alır; şadırvanın hoş bir çatısı var, bir köşkünki gibi tıpkı; su haznesi bir adam boyundan daha yüksek, üstüvani, devasa bu haznenin alt tarafında, mermer levhalara tespit edilmiş yirmi ile kırk kadar musluk açık duruyor. Dışarıdan bakıldığında, avludaki yüksek duvarlar kesme taştan yapılma sert hatlı bir menşur oluşturuyor; sözünü ettiğim üç kapı da, çağlayandan dökülen sular gibi duran sarkıtların altından, buraya açılıyor. Bu menşur, caminin geceleri İstanbul tepesinin sırtında oluşturduğu büyük sfenksin ön ayakları gibi duruyor.[79] Son olarak bir de birkaç servi dışında hiçbir şeyin bulunmadığı taşlı bir alan daha, bir dış avlu da gerekiyor. Yabani otların istila ettiği, asırlık çınarların[80] gölgesinin düştüğü hazire ile caminin kapılarına taş döşeli yollardan gidiliyor; hazire mabedin öteki tarafındaki avluyu dengeliyor. Demir kafesli binlerce pencerenin delik deşik ettiği,

78
Fransız romancı Pierre Loti (1850-1923) ilk kez bir Fransız gemisinde subayken İstanbul'a gelmiş, ilk romanını İstanbul'da yaşadığı bir aşk hikâyesinden esinlenerek yazmış ve ölene dek Osmanlı Türk kültürüne büyük bir bağlılık duymuştu (e.n.).

79
Jeanneret Süleymaniye Camii'ni betimlemekte.

80
Jeanneret'nin burada çınarlardan söz etmesi büyük ihtimalle bir hatadan kaynaklanıyor, çünkü Türk âdetlerine göre, her yeni mezarın yanı başına çınar değil serviler dikilir.

kesme taştan yapılma bir duvar, hanların yer aldığı sokakları öteki tarafta bırakıyor. Ev kadar büyük, abidevi cümle kapıları, tam da dış avludaki taş döşeli yolların bulunduğu yere açılıyor. Camiyi çevreleyen hanlar[81] sert açılı dörtköşe biçimler oluşturuyor. Hanların çatıları düz ve kurşun kaplı sayısız küçük kubbeyle dolu. Hanların kubbeleri, yakınında bulundukları mabedin eksenine uygun biçimde yerleşmiş, onun ölçü ve oranlarına uygun olarak yapılmışlardır. Çiçek ve asma çardaklarıyla kaplı, revakların gölgelendirdiği avluların çevresine yerleşmiş tetimmeler[82] ile revaklı iki kattan oluşan, çeşmelerin mırıltısı nedeniyle hep canlı kalan kervansaraylar da bu hanlarda bulunur. Bunlardan başka bir de, güneşe göre belirlenen vakitlerde, müezzinlerin müminleri hep aynı perdeden ibadete çağıran keskin sesinin uzaklardan duyulabilmesi için epey yüksek minarelerin de olması gerekiyor. Minarelerin tepesinden hayran olunacak sesler dökülür her yana. Bütün bunların çevresiyse ahşaptan yapılma kent ise sarılmıştır. Beyazlar içindeki mabet ise, taştan yapılma kendi kentinde, duvarların oluşturduğu büyük mikyapların üstüne kendi kubbelerini yerleştirir.

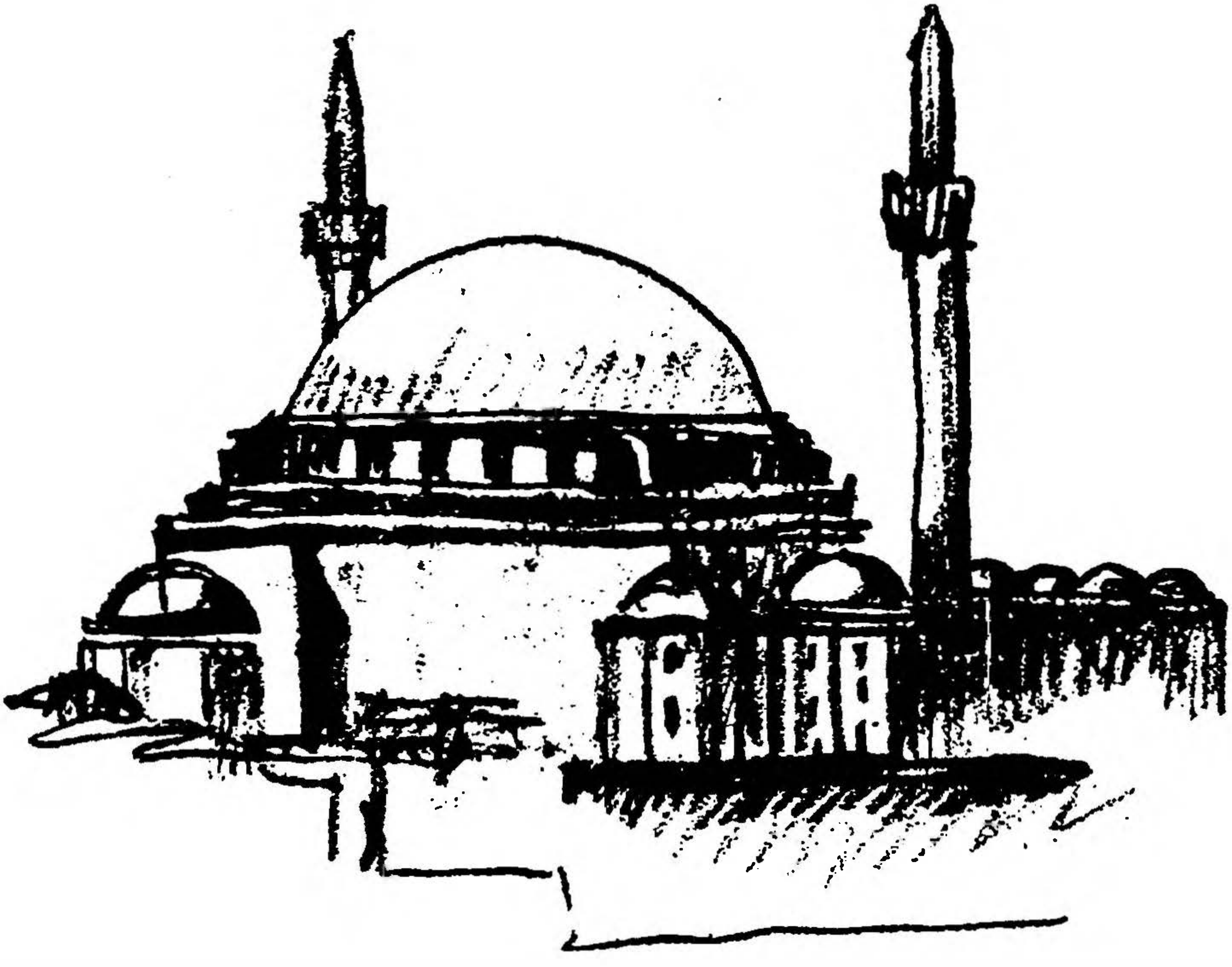
Kütleler çok basit bir geometriyle yönetilir: murabba, mikyap, küre. Planda, tek bir eksen boyunca gelişen mustatil bir bütün. Müslüman topraklardaki bütün cami eksenlerinin Kâbe'deki kara taşa yönelmesi ise yüce bir iman birliği simgesidir.

Bir akşam, İstanbul'un en dibinde, geleni gideni hiç eksik olmayan "Büyük Surlar"ın[83] yakınında, alacakaranlığın karışıklığı içinde, Sultan Selim Camii'nin kubbesi ile minarelerinin fosforlu gibi parıldadığını gördüm. Günün telaşıyla zaten yorgun düşmüş sokaklardaki son Türkler yanlarından geçerken şaşkınlıklarını gizleyemediler; güneş battığında İstanbul yeniden tamamıyla Türkleşiyor; Pera'dakiler şöyle demişlerdi: "Dikkatli olun, gitmeyin oraya, kalmayın sakın, hepsi de barbar, öldürürler sizi!" Göz alabildiğine uzanan bostanların üst tarafından dolaşan bir sokağa girdim, karşıma bir sürü han çıktı, sonra bir duvar uzayıp gitti, ardından da içinde birkaç servi bulunan boş bir araziye var-

81
Jeanneret dış görünüşü benzeştiği için medrese ve benzeri binaları da han olarak nitelendirmiş (e.n.).

82
Din âlimi değil de din adamı yetiştiren daha düşük düzeyli medreseler.

83
İstanbul surlarından söz ediliyor. Mevcut surlar II. Theodosius dönemine, 5. yüzyıla aittir. Konstantin'in 4. yüzyıla ait surları günümüze ulaşmamıştır.

Yavuz Selim Camii

dım; kafes içine alınmış mezarlar ve de vaftizhane büyüklüğündeki camiye vermiş sırtlarını. Yüksek bir istinat duvarı gölgede kalmış; Haliç ise bütün biçimini yitirmiş geceleyin. Büyük camilerin kara çizgisi düşmüş gökyüzüne. Avludaysa, şadırvanın şırıltısı kubbeli revakların attığı gölgelerin bulutlarını aşamıyor. Üstlerinde koyu renk, uzun kıyafetler olan birkaç adam abdest alıyor. Sonra, peş peşe mermer döşemeleri geçip, sağanak gibi yağan sarkıtların altındaki, meşin ve kırmızı kadife kaplı ağır kapı örtüsünü bir kenarından kaldırarak içeri giriyorlar. Gecenin inip de her şeyi katılaştırmasından önce, gökyüzünde yakut yeşili ile çivit mavisi karışımı bir çizgi var; kubbelerin koca, yuvarlak karınları gün boyu içlerine çektikleri sıcağı atıyor sanki. Bu biçimler, revakların murabba kütlesi üstünde, her iki yanında birer sütun ayağı bulunan muhteşem kursu, yeşillerin en koyusuyla, fosforlu gibi aydınlatıyorlar.

Kapı örtüsü kapandı yeniden. İbadet edenlerin üstünü, tek merkezli kuşaklardan oluşan yıldızlı bir tavan kaplamıştı. Binlerce küçük gece lambasının göz kırpmasından oluşan huzurlu bir tülbendi andırıyordu; dörtköşe mabedin dört duvarı ise çok uzaktı buna. Müminlerin mırıltısı, ipliklerden oluşan ormandan geçip çok yükseklere taşınıyor, sonra da kubbenin bağrında kaybolup gidiyordu. Hasırların üç metre yukarısında oluşan bu zahiri, ışıklı tavan ile bunun üstünde yükselen, küreleşen, gölgelerle kaplı uzay, bildiğim en şiirli mimari yaratımlardan biridir.

Sahında çeşitli yerlerde, ayakkabılarını çıkartıp saf tutmuşlardı; sık sık, hep birlikte secdeye kapanıyorlardı. Kürsüdeki imam söyledikten sonra derinlerden gelen bir sesle "Allah" diye tekrarlıyor, ya ayakta durup yüzlerini mihraba dönüyor, ellerini dua ederek açıyor ya da alınlarını birkaç saniye boyunca yerde tutup bekliyor. Sonra birden kalabalığın içinden biri yüksek perdeden, ilahiye yaraşır bir sesle, bir *credo* patlattı; yatay bir çizgi boyunca alçalıp yükselen sesler birden ileri doğru atıldı, göz yaşartıcı, kederli, hüzünlü, iyice hüzünlü biçimde alçaldı. Sonra insanlar yerlerinden kalkıp gittiler.

Dışarı çıktığımda, gecenin karanlığında birkaç kişi kaldığını gördüm. İçlerinden biri yaklaşıp elini uzattı; sakallıydı, ne yapacağını bilmez havama ve de anlaşamamamıza gülüyordu sanki. Başka gelenler de oldu, bazıları elini uzattı bana. Yanlarından ayrılıp köprüye doğru yürüdüm. Önümde iki saatlik bir yol olduğunu biliyordum; bir sürü şeyle dolu bir sessizlik içindeydim, mutluydum.

Yol boyunca mezarlıkların kesme taştan yapılma, demir parmaklıklı duvarları uzanıyordu; duvarlardaki açıklıklardan, bütün bu mezarlarda uykuya yatmış olanlar görülebiliyordu. Adı hayırla anılsın diye buraya ebediyen su imkânı ihsan eden padişah, yaptırdığı bütün bu çeşmelerin kimbilir nasıl da güzel olacağını geçirmişti gönlünden! Şimdi de, rokoko üslubu iki minaresi, koca kubbesi ve de avlu kapısı ile "Sultan Mehmet" Camii ve çevresindeki hanlar çıktı karşıma.[84] Gene burada, etrafı eşlerinin kabirleriyle çevrili bir padişahın kemhalar altında yattığı, menşuri bir ya da iki türbe, sonra gene mezarlık duvarları gördüm. Sukemeri bir Bizans hayaleti gibi çöküyor gecenin karanlığına; lombozlarla delik deşik bir transatlantiği andıran uzun biçimiyle doğrusu pek modern.[85] Sukemeri koca koca mezarlara hâkim, tuhaf bir cami olan Şehzade Camii'ne gelip dayanıyor.[86] Kimseye denk gelmedim; birkaç sokak lambası, altın yaldızlı patinası sırakemerlerle delik deşik olmuş mermer bir duvarı aydınlatıyor; bronz kafesler örümcek ağı gibi çılgın bir şebekeyle kaplamış duvarı. Serviler dışarı taşmış duvardan. Madeni çubuklara yüzümü dayadım; seçebildiğim kadarıyla mezarlar vardı içerde. Zaman zaman duvardaki bir açıklıktan sol tarafta Haliç'in su birikintilerinde ışıklar görebiliyordum; bazen de sağ tarafta Marmara'nın parıltıları geliyordu gözüme. Arka planda, bir yükseltinin tepesinde, bir "sfenks" gibi belirdi Süleymaniye; sayılamayacak kadar çok kervansarayla, yüz kadar da cami yapmış olan o adamın elinden çıkmış bu heybetli camii de. Türbenin yanında bir de okul vardı; bir vakıftı herhalde. Yol, karanlık revaklar arasından uzayıp gidiyordu;[87] Türk'ün gündüz vakti, sokağa açılan hayatı buralarda kaynaşıyordu.

84
Fatih Camii olarak bilinen Sultan Mehmet Camii, 15. yüzyıl ortalarında büyük bir külliyenin parçası olarak inşa ettirilmiştir; külliye bünyesinde medreseler, birer han ve hamam ile caminin haziresinde pek çok önemli mezar ve türbe yer alır.

85
Bozdoğan Kemeri'nden söz ediyor.

86
Mimar Sinan, Şehzade Camii'ni, padişahın 1543 yılında ölen en sevdiği oğlu Mehmet'in anısına, 1548'de inşa etmişti.

87
Jeanneret, ziyaretinden kısa süre sonra yıkılacak olan ve Şehzade Camii ile Vezneciler arasında uzanan Direklerarası'ndan geçmiş olmalı. İki tarafı sırakemerlerle çevrili bu yol, 18. yüzyılda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nin bir parçası olarak inşa edilmişti (e.n.).

Gene sağlı sollu, sonra da her iki yanda mezarlar gördüm. Padişahlar iç tarafları çinilerle süslenmiş gayet kanaatkâr kabirlerde yatıyorlardı; çinilerin bazıları güzeldi. Büyük Çarşı'nın köşesini tutan, minareleri birbirinden iyice uzağa yerleşmiş bulunan güvercinli cami Beyazıt'a az kalmıştı; lâleli cami Nuruosmaniye[88] ise Kapalıçarşı'nın öteki köşesini tutuyordu. Tuhaf bir rokoko üslubunun zarafetini sergileyen, birbirinden uzağa yerleşmiş minareleri ve solgun duvarları kolayca seçilebiliyordu. Türklerin yaptırdığı bir kaide üstünde duran Bizans sütunu olan Çemberlitaş, yaşadığı yangınlar nedeniyle somaki gövdesi çatladığı için demir çemberlere alınmış.[89] Açık birkaç café vardı hâlâ; Avrupa tarzı, bayağı yerlerdi bunlar, Viyana'dan getirilmiş iskemleleri vardı. Nerdeyse yolun sonuna gelmiştim; diş diş uzayıp giden surların üstüne çevreye hâkim, yekpare bir bina olarak yerleşmiş Mihrimah Paşa Camii, "çolak cami", "minaresiz cami"[90] ile saatlerce önce aydınlık bir gecede girdiğim, çevrenin yegâne caddesi, Ayasofya ile son bulmak üzereydi. Sonradan dört minare eklenen Bizanslı Ayasofya'dan bakıldığında eski Hipodrom'un kenarında altı minareli Ahmet Camii görülüyor. Yol birden kıvrıldı; köprüye yaklaşmıştım. Pera sert dış hatları içinde belirmişti. Vakit çok geç olduğu için, Galata'nın bakımsız kulübeleri uyur gibiydi. Yorgun argın, Küçük Kabristan'ın esmer tozu içinde yokuşu çıkmaya başladım. Kafaları uçurulmuş, mermerden yapılma zavallı sarıklar[91] çıktı karşıma. Sonra birdenbire büyük kahvelerin ışıkları aldı gözümü; Puccini'nin hoş, yapmacıklı, basit ve yorulmak bilmez müziğinde oyalanacak bir şeyler bulmaya çalışan insanlarla doluydu.

Ama yolumun üstünde değildi bu kahveler; pek ev de yoktu yolumun üstünde; Kabristan'da toz içinde can çekişen servileri görüyordum yukardan. Evimizin eşiğine ulaşmadan önce, arkama dönüp, İstanbul denilen bu harika sırta yerleşmiş bütün büyük camiler, çolak Mihrimah'tan nerdeyse aforoz edilmiş Ahmet Camii'ne* kadar hepsine baktım. Sis halı gibi kaplamıştı Haliç'i; şafağa kadar iyice yoğunlaşıp hem Pera'yı hem de İstanbul'u kaplayacak ama kılına bile dokunulmaz camilere hükmünü geçire-

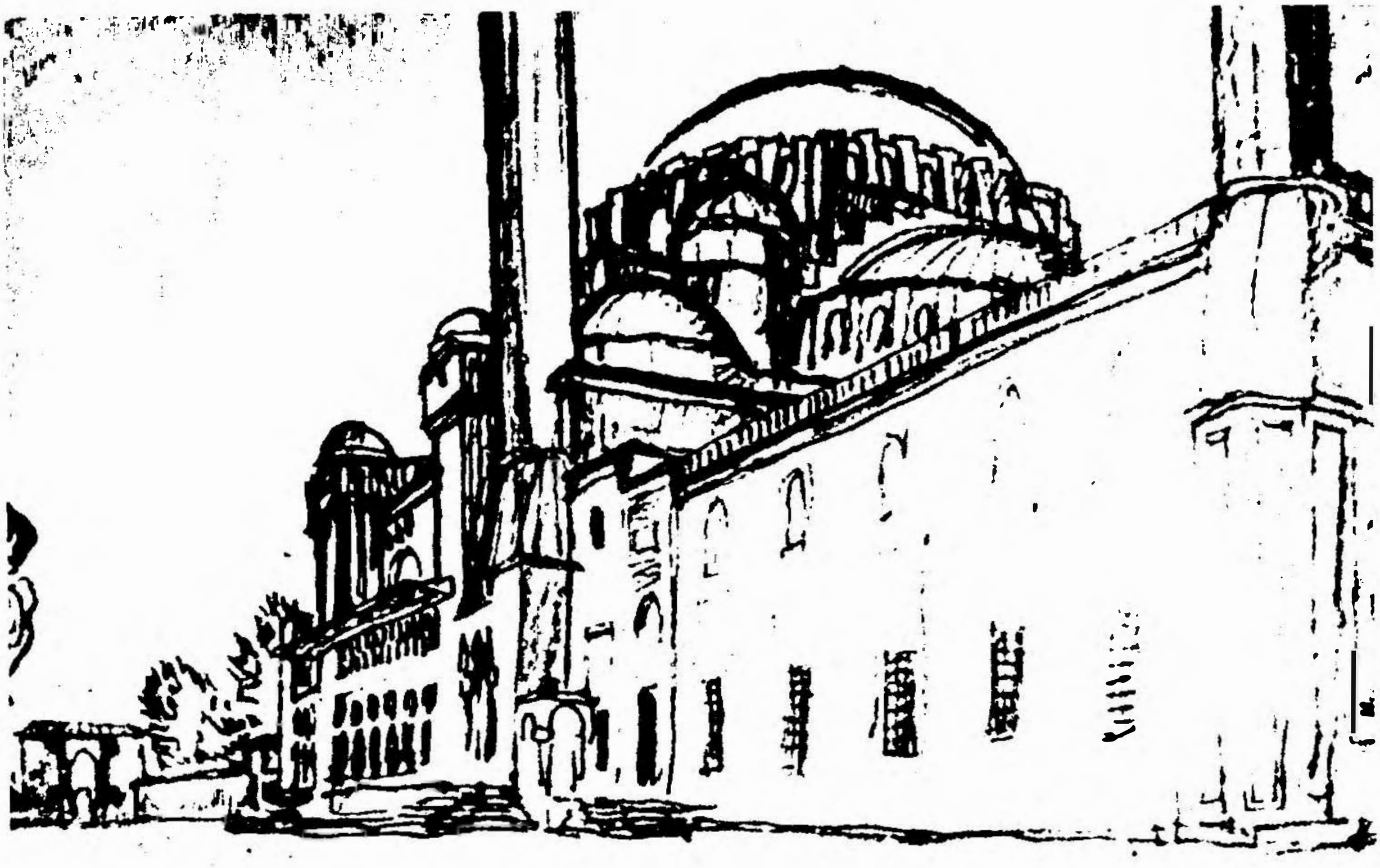
88
Jeanneret benzer üslupta inşa edilmiş Lâleli ile Nuruosmaniye'yi karıştırmış. Yürüyüş yönüne göre Lâleli'yi Beyazıt'tan önce görmesi gerekirdi. Çarşı'nın Beyazıt tarafında Beyazıt, Mahmutpaşa tarafında Nuruosmaniye yer alır, Lâleli Çarşı'ya yakın değildir (e.n.).

89
Çemberlitaş, 18. yüzyılda geçirdiği yangından sonra dağılmasın diye demir çemberlere alınmıştır. Roma'daki Apollon tapınağındaki bu sütunu Büyük Konstantin, 330'da başkenti olarak inşa ettirdiği şehre getirtmişti. Önce tepesinde Fidias'ın ünlü Apollon heykeli bulunmaktaydı, Konstantin buraya kendi heykelini koydurmuş, 11. yüzyılda bu heykelin yerine haç yerleştirilmişti.

90
Mihrimah Camii Kanuni'nin kızı ve Rüstem Paşa'nın eşi olan Mihrimah Sultan adına inşa edilmişti. Jeanneret eşlerin adını harmanlamış. "Minaresiz cami" tanımından, 1894 depreminde yıkılan minarenin 1911'de inşa edilmediği anlaşılıyor (e.n.).

91
Muhtemelen devrilmiş ya da kırılmış baştaşları Jeanneret'ye bu çağrışımı yaptırmıştır.

*
Bir tek Mekke'deki Harem-i Şerif'te altı minare bulunduğu için, Sultan Ahmet inşa ettirdiği camiye altı minare yerleştirtince halkın tepkisine yol açmıştı.

Yazarın bir sfenkse benzettiği
Süleymaniye

meyecekti. Pamuk yumaklarından yapılma bu deniz ayaklarını ıslatırken, camiler de şafak vaktinin solgun gökyüzü altında kendi yapay yekparelikleri içinde, çevrelerinden kopup dikilecekler, sonra da hemen hemen her akşam olduğu gibi, muazzam siluetlerinden çekip çıkartacaklar lacivert renklerini.

Önde Beyoğlu'nun "sert dış hatları"nı oluşturan kâgir binaları, geri planda İstanbul: "Pırıl pırıl gün ışığı altında bembeyaz bir kent isterim; ama onu yeşil beneklerle bezeyecek servilersiz olmaz."

Kabirler

Bu satırları Atina'daki gürültülü bir kahvehanede yazıyorum. Zavallı aklıevvelin biri, terasın ön tarafına bir fonograf yerleştirmiş, gutaperka'dan[92] yapılma plak çalıyor; sonra da kalkıp para toplamaya çalışacak, ama eline pek bir şey geçmeyeceği kesin, etrafta o kadar var ki bu kafa ütüleyen sıradan müziklerden. Fonografın borusundan şark ezgileri, şarkılar yükseliyor: Uzun uzun yükselen, sonra da dalgalanarak alçalan, daha şimdiden bıkkın, yerlerde sürüklenen, en sonunda boyun eğse de, uzun zaman sürdürülen bir notayla tükenen, "Yaşıyorum!" çığlığıyla başlayan bir yakarış.

Bütün bunlar bir anda beni ta oralara götürdü gene –önce geceyi güvertede, açık havada geçiren bizlerin, hepimizin, tıngırdatılan *theorbos*'lar[93] eşliğinde kafa sesiyle söylenen bitip tükenmez noktürnleri dinlediğimiz gemiye götürdü. Aynaros manastırının piramidi Meryem Ana'nın renklerine bürünüyordu; mehtabın gümüş ışığı altında masmaviydi.* Fonograftan yükselen yakarışlar bununla da kalmayıp, çok daha uzaklara taşıdı beni, daha şimdiden buğuyla kaplı bir gerçekliğe, gece çöktüğündeki İstanbul'a ve de öğle namazı vaktinin İstanbul'una taşıdı. Bu yorgun ezgiler mutlu bir günümde yeniden kulağıma gelse, kesinlikle iflah olmaz bir sıla hasretine kapılacağım.[94] Yeni toprağa verilenlerle ataları, sayılamayacak kadar çok servinin gölgesinde, alt alta üst üste yatarken, tedirgin olsam da mutlu oluyordum bazen. Mezartaşları sık bir orman oluşturuyor; o kadar eskiler ki yosun tutmuş her yanları. İstanbul'dakiler Üsküdar'dakilerin aynı, Üsküdar'dakiler de Edirne'dekilerin, Balkanlar'dakilerin, Anadolu'dakilerin aynı

92
gutta-percha: Malay dilinde percha denilen ağaçtan elde edilen esnek malzeme (ç.n.).

93
Theorbos, ortaçağda yaygın olarak kullanılmış iki saplı bir tür lavtadır; günümüzde kullanılmamaktadır.

*
Aynaros bin yıldan fazladır Ortodoks Kilisesi tarafından Meryem Ana'ya adanmış mukaddes dağdır. (I. Žaknič'in notu: Jeanneret bu ve daha sonraki iki notu 1911 yılında düşmüştür.)

94
Özgün elyazmasında buraya "tıpkı bir zamanlar olduğu gibi, Yüz İsviçrelilerinki gibi" sözleri eklenmiştir. "Yüz İsviçreliler" çeşitli Avrupa ordularında yer almış paralı askerlerdir. Krallık rejimi süresince Fransa Kraliyet Ordularında çok sayıda paralı İsviçre askeri yer almaktaydı. Yurtlarından ayrı düşmüş bu insanlar bir çoban türküsü ya da boynuz sesini anımsatan bir ses duyduklarında doğdukları topraklar akıllarına gelip hasretle yanıyorlardı; genç Jeanneret de aynı durumdaydı biraz.

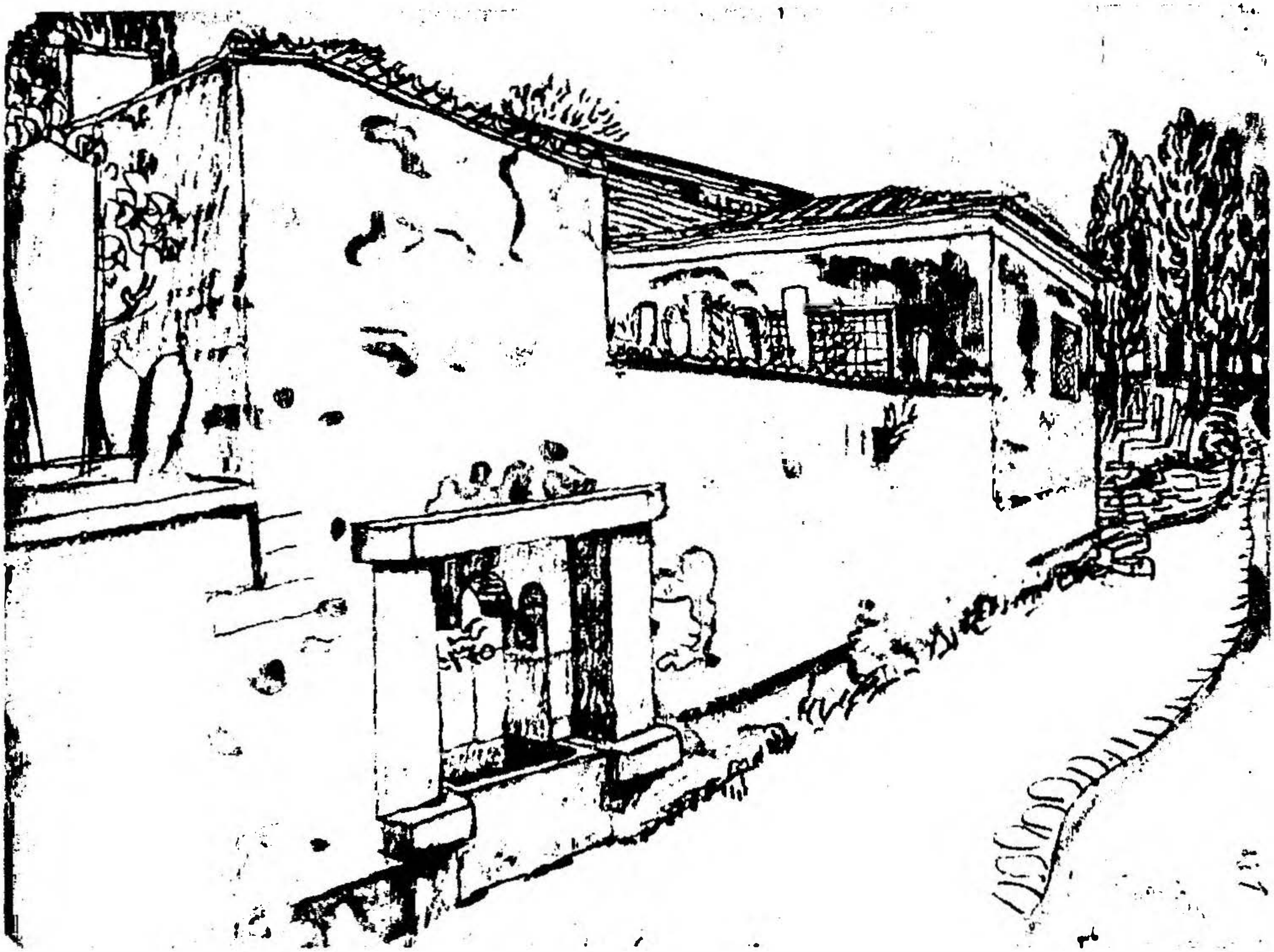
Demir parmaklıklarla çevrili bir hazirede türbeler ve mezarlar

diye düşünüyorum. İstanbul mezarlar altına gömülü. İnsanlar seviyor mezarları. Evlerin avlularına kadar girmiş mezarlar. Türklerin tatil günlerinden birinin* sabahı, kapının aralığından, bir adamı, sırtını bir mezarın beyaz sütununa vermiş bahçesinde otururken gördüm; aklında belli bir şey yoktu, hayale dalıp gitmişti, ama ben şaşırdım bu işe. Bazı evlerin küçücük avlularına, kapının hemen eşiğine, toprağa verilmiş aile üyeleri adına fenerler asıldığını daha önce Tekirdağ ile başka birçok yerde de görmüştüm. Kostantiniye ıssız bir yer; evler yapılıyor, ağaçlar dikiliyor, geriye kalan yere de insanlar ölenlerini gömüyor. Mezarlar sokaklara kadar giriyor, ağaçların dalları altına, camilerin çevresinde hazirelerine yerleşiyorlar; padişahlar büyük türbelerde yatıyor; mavi devedikenleri bitiyor bu toprakta. Türk'ün hayatı, cami ile başlar, konuşmadan tütün içilen kahvelere uğrayıp mezarlıkta son bulur. Kendi avlularında, etrafı demir parmaklıkla çevrili küçük bir tümsekte ermişlerden birinin kabrini barındırmak ise camilerin dış avlusunun hemen yanı başına kadar sokulabilen, son derece edepli bu kahveler açısından beklenmedik bir kazançtır doğrusu. Bu kabrin başındaysa, mermerden yapılma, bazen kırmızı bazen de yeşile boyalı sarığı aydınlatan, zarif kıvrımlı kitabenin altın yaldızını ortaya çıkartan bir fener yanar yüzlerce yıldır her gece.

İstanbul Bizans'tan kalma o harika surların ötesine geçmez; çok dar mekânlara sıkışıp kalmaktan hoşlanır. Surların içinde yer kalmadığı için İstanbul ölülerini surların dışındaki büyük mezarlıklara gömüyor artık. Haliç'in hemen kıyısından başlayıp uzunca bir yol dolanıp tepeyi tırmandıktan sonra gene Haliç kıyısına iniyorlar;[95] her yanları mavi devedikenleriyle dolu mezartaşları sivri sivri yükseliyor, uzun serviler upuzun caddeler oluşturuyor. Bazı günler pek erken çöker sis; o zamanlar epey hüzünlü olur her taraf. Suda boğulmuş ufkun üstünde maviye çalan bir kan akıyormuş gibi gelir. Bozgunun yıkıp soldurduğu Bizans surları, tekrarlanan devasa murabba burçlarıyla sert ve amansızca dikilir –işte bu da benim "*gâvur*" yüreğimi sıkıştırır. Dinleri ölümden korkmalarını emretmediği için onlar kaygı duymuyorlar bundan.

* Türklerin mukaddes günü cumadır; cumaları kırmızı zemin üstünde beyaz hilal taşıyan bayraklarını çekerler binalara. Musevilerin mukaddes günü cumartesi, Ortodoks Hıristiyanlarınki ise pazardır.

95 Metni biraz daha açık kılabilmek amacıyla buraya Fransızca basımda yer almayan "tepeyi tırmandıktan sonra gene Haliç kıyısına iniyorlar" cümlesi eklenmiştir.

Eyüp'ten bir görünüm

O akşam Ayvansaray'dan Topkapı'ya doğru çıkmıştım. Daha geniş bir alanı görebiliyor insan buradan; devasa sahra şivleri ve hendekleriyle, geniş bir çukurluğa yerleşmiş bütün sur tek bakışta görülebiliyor. Burçların arkasında, sur boyunca birçok araba koşturulabilirdi. Burçlardan bazıları nerdeyse yekpare halde yıkılmış hendeklerin içine. Kadınlar bu antik çağ kalıntılarının tepesine tünemişti; kara külahlar vardı başlarında, mitolojideki kadın kafalı kuş bedenli yaratıklara benziyorlardı. Bir tanesi burda, öteki iki tanesi de şu taraftaydı. Sisler içinde kalmış servilerde sonbahara has sert bir vakar hâkimdi. Bu ağır gök kubbeye çöken sis, insanda acımasız bir yabanilik izlenimi uyandırıyordu. Işığa kavuşsun diye dünyaya gelmiş şeylerde Kuzey ülkelerinin bulanıklığını görüyordum dehşetle. Eski Bizans'ın surlarına tırnaklarını geçiren bu kadınlardan bazıları esmerdi. Harmanilerinin kıvrımları başlarının çevresinden inip kalçalarının alt tarafında yok oluyor; kıpırdamadan duran yarasalara benziyorlar. Notre-Dame'ın kulelerinin tepesindeki ifrit figürleri gibiler. Mezartaşlarının diken gibi dikildiği uçsuz bucaksız araziye bakıyorlar kımıldamadan.[96]

Üsküdar toz ve unutulmuşlukla örtülü eski bir kabristan. Eyüp mukaddes bir semt. İnsanın, saygı duyulan bu kabirlere yüksekten bakan bu dik yamaçlı tepede son uykusuna yatması hoş olur herhalde. Buradan Kâğıthane mesiresi, Haliç'in tamamı ve de uzaklarda Asya yakası görülüyor. Mezartaşlarıyla taçlanmış tümsekler arasından geçen Eskiçağ'ın taş döşeli yolundan yeniden aşağı doğru inerken, tepenin üstündeki kulübelerine dönen iyi niyetli birkaç Türk'le karşılaşıyorum. İleriki mabede gölge düşmüş bile. Nerdeyse tepeden görüyor gibiyiz kubbesini; avlunun göz kamaştırıcı güzellikteki çinileri ise, bu istirahatgâhı hükümdarlara layık bir avlu haline sokuyor; burada o kadar çok türbe ve mukaddes kabir var ki, kadınlar bitmek bilmez dualarının terennümüyle ve huşu içinde gün boyu ziyaret halindeler. Sonra da, hayır olsun diye, orada bulunan birkaç köre, kubbeyi kanatlarının bulutuyla kaplayan sayısız güvercine birkaç ölçek darı serptiriyorlar.

96
Bu noktada özgün elyazması şöyle devam eder: "ve de 'Hüzünlü saatleri' Saint-Pol-Roux'da ya da Divine kulesinde asılı olduğunu görür gibiyim." Saint-Pol-Roux (1861-1940) simgeci Fransız bir şairdir; Jeanneret burada şairin imge ve alegori açısından çok zengin olan trajik "La Dame à la Faulx" şiirine (1899) gönderme yapıyor. Stéphane Mallarmé ve Villiers de l'Isle-Adam gibi daha başka simgeci şairler de Saint-Pol-Roux'yu etkilemek bir yana, La Chaux-de-Fonds'dayken Jeanneret'nin de yer aldığı küçük bir sanatçı ve şair çevresinde hayranlık da uyandırıyordu.

Cins-i Latifler ve Ötekiler

Bir kediye de, bir İran minyatürüne de, Kamboçya'dan gelme bronzdan küçük bir nesneye de, İstanbul'un küçük eşekleri ile küçücük kadınlarına da baktığımda gözlerim dolar. Belli ilişkiler, belli benzerlikler bulurum aralarında.[97] Aristokratlara layık bir ortamda bulunduğumu hissederim: bir kedinin, küçük bir kadının ve de İstanbul'un küçük eşeklerinin hayatlarının her saniyesi başlı başına güzelliktir (küçük kadınları da bu işe katarak biraz fazla ileri gitmiş oluyorum, kusura bakmayın); bir İran minyatürüne baktığımızda ("herkesin dostu!") Raffaello'yu çavdar ekmeği gibi kaba saba buluruz; Guimet Müzesi'nde bronz bir Şiva var, parmak uçlarımla okşuyorum gizlice -cüretkâr bir harekette bulunmak ya da cüretkâr bir söz söylemek istediğimiz, hayran olduğumuz, kafamızı allak bullak eden biri karşısında o hafif ürpertiyi tatmak istediğinizdeki o duyguyla.[98] Brindisi'den Napoli'ye gidiyorum şimdi, Tarente ovasındayım güzel, sağlam, devasa İtalyan kadınları var yanımda. Önceki gece, Korfu'dan Brindisi'ye gitmek için Adriya Denizi'ni geçerken güvertede uyudum; bir dişi kedi sıcak su torbası yerine karnının üstüne yatıp uyukladı; ben de hayallere dalıp, haftalar önce Kapalıçarşı'daki haydutlardan birinden koparıp aldığım bir İran minyatürünü hatırladım yeniden; bir adam sevgilisini kaçırmakta; bindiği siyah attan kaldırıp almış sevgilisini, sırtına atmış, ayaklarından da sıkıca kavramış; adamın arkasında kırmızı kayalar duruyor, deli gibi atlayıp geçiyor üstlerinden; sevgilisiyse dalgın dalgın bakıyor, bir elini ağzına yaklaştırmış, ötekiyle de eyere tutunuyor...

97
Özgün elyazmasında "bunun gibi bir şey söylemek tutarsızlıktır" cümlesi yer alır.

98
Guimet Müzesi Paris'tedir. Kurucusu Emile-Etienne Guimet (1836-1918), Hindistan, Çin ve Japonya'dan topladığı dinsel sanat eserleriyle geniş bir koleksiyon oluşturmuştu. Özgün elyazmasında bu cümlenin son bölümü "...hani o kadar güçlüdür ki ne pahasına olursa olsun o hafif ürpertiyi tatmak istediğinizdeki o duyguyla" şeklinde yer alır.

İlintisiz düşüncelerin birbirine bağlanması, benzeşimlerin ve karşıtlıkların ortaya çıkartılması, sonra da tümevarım! Bunun tutarsızlık olduğunu söylemeyin artık bana! İstanbul'daki küçük eşeklerin güzelim çehrelerinin, sırtlarının ve karınlarının bir İranlı tarafından çizildiğini iddia ediyorum; İstanbul'un kiraz kırmızısı ipeklere bürünmüş gizli hazinesi, şarabi ipeklere bürünmüş gizli hazinesi, mavi ipeklere bürünmüş gizli hazinesi, abanoz rengi ipeklere bürünmüş gizli hazinesi, o bildiğiniz daracık sokaklarda kaçıveren, Kâğıthane kıyısında ya da Beykoz çınarlarının altında oturan küçük hanımların İran işleri kadar, kediler kadar güzel olduklarını iddia ediyorum: Sizlere yüzlerinden söz etmeye koyulsam (keşfedebiliriz yüzlerini) gene Uzakdoğu'dan dem vurmam gerekecek, siyaha ve zincifreye boyalı kaymaktaşı heykelleri tuhaf bir etki uyandıran, biraz daha sağlıksız ve daha uygun bir Kamboçya'dan dem vurmam gerekecek. Şiva'nın gönül çelen çizgilerini, dostlarım, küçük eşeklere saklıyorum. özel kitap grubu

İlk anda fethettiler kalbimi –basit şeylerle başlar hep. Küçük kadınlardansa, tam üç hafta nefret ettim, tek bir şey bile vermek istemedim, tek bir şey bile. Bugün düşününce, ne vardı ki lanetleyecek diyorum kendime! Sonra bir gün, bembeyaz camilerden yayılan şahane neşeyi gördüm; eve döndüğümde de Klip'e (Klip şu benim Auguste): "Güneş var oralarda! Ve de canım Auguste, siyah peçelerinin esrarı içindeki, hepsi tıpatıp aynı ipeklere bürünmüş birbirinden ayırt edilemeyen, birbirini andıran ufarak maymun tavırlı küçük kadınlar insanın gönlünü çelen birer gizli hazine. Bir de başlarının üstüne attıkları, hiçbir bakışın sızmasına izin vermeyen, bir siperlik oluşturan yeldirme var ki, aslında bu da gönlünü çeliyor insanın. Bütün bunların altında bir sürü zarif kadın yatıyor; yaşlı kemik torbası fakirim, sana yemin ederim, nerdeyse hepsi de genç, hoş kadınlar, biraz yanakları dolgun ama fildişi rengindeler, ceylan gözlüler –ağızlara layık! Peçelerinin esrarına sızmak ne mümkün! Binlercesinin güzelleşmek peşinde koştuğunu hissediyorum ve de insanın içine bir girdi mi bu şeytan, her kuralı aşmanın bir yolunu bulur. Bir noktada zekiler: Kötü ve

aşağılayıcı bulduğunuz, zorbaca (belki de bilgece) bir âdetin kölesi oldukları halde, bir mucize yaratır ve aralarında tek bir dikiş farkı bile olmayan, tek bir nakışı, tek bir düzenlenişi bile fark etmeyen bir kıyafet kuşanıp, kumaşa düşkün o enfes zekâlarını kendi kişiliklerini yansıtmada kullanırlar, Bunu nasıl beceriyorlar acaba? Güzel olmak istiyorlar ve de en başta gelen kadınlık görevlerinin bu olduğuna inanıyorlar da ondan; Klip, seni Felemenk Auguste, memleketindeki kadınların tam tersi değil mi!" O da bu örneği aleyhime çevirip kullandı: "Peki ya senin memleketindekiler nasıl?" Bu gizli hazineler üstüne daha başka bir şeyler söyleyeyim dersem, işi allayıp pullamam gerekecek. Güzel "*gâvur*" Théophile Gautier'nin[99] bile sızamayacağı bir krallıktır bu; bir tek Mösyö Loti başarmıştır buraya sızmayı: İnsanın üstünde şeritlerle süslü üniforma varsa, Fransız'sa, Tarabya'da oturuyor ve de kalkıp bir fırkateyne kumanda ediyorsa, bu durumdan etkilenen bir hanım da çıkar elbette! Benim başımdan geçen yegâne serüven ise şuydu: Şehzade Camii'nin önündeki avluda, pazarın kurulduğu bir gün, halktan kadınların başlarına bağladıkları şu yazmalar konusunda yaşlı bir Türk kadınla (sözünü ettiğim tür kadınlardan değildi) birbirimize girdik. Kabul edilmesi mümkün olmayan fiyatlar söylemişti. Yan taraftan bir ses "*Sprechen sie Deutsch?*" diye sordu. Siyah kurt postuna bürünmüş kiraz renkli gizli hazinelerden, şu ufarak kadınlardan biriydi soran. Yaşlı kadının pençelerinden çekip kurtardı beni; istediğim yazmalara sahip oldum. Bunun üzerine son derece edepli bir biçimde "*Guten tag, mein Herr!*" deyip mürebbiyesi zenci kadınla çekilip gitti. Bulunduğumuz yere hâkim olan büyük bir merdivenin tepesinde duran Türkler gözlerini iri iri açmış, şaşkınlıkla izliyorlardı olanları: Anlaşıldığı kadarıyla, İstanbul'un göbeğinde bir "*gâvur*"un kalkıp da peçeli bir kadınla konuşması pek kolay kabul edilecek bir şey değildi. Hele bu durumdan bir faydalanmayı geçir bakalım aklından, Birleşik Devletler'deki zenciler gibi linç ederler hemen. Bu konularda hiç şakası olmaz Türk'ün ve de şunu bilin ki ruhunun derinlerinde bir canavar uyuklamaktadır. Bense bundan hem hoş-

99
Théophile Gautier (1811-1872)
Fransız şair ve eleştirmen.

lanmış hem de biraz rahatsız olmuştum. Genç ve çok güzel olduğunu, konuştuğumuz süre boyunca peçesinin arkasında kalan yüzüne hayran hayran baktığımı söylemekle kendimi gülünç duruma sokmuş olurum. Ne var ki o akşam sıradan bir kartpostal yazdığım kişiler ufarak bir ilaheyle söyleştiğimi ve de şaşkınlığımı (epey sürecek galiba!) üstümden atamadığımı anlamış olmalılar![100]

"Erkekler"i bir kenara bırakalım bugünlük; bazıları mavi, çoğunluğuysa kiraz kırmızısı, şarabi ve siyah renkli ipekliler içindeki küçük gizli hazinelerin, birkaç serviyle ayrılan, yumuşak yeşilliklerle kaplı, som renkli yüksek duvarlar arasında, kapanan bir ahşap kapıdan aralanan başka bir ahşap kapıya doğru ürkekçe koştuklarını görebilesiniz diye birkaç saniye daha duralım.

"Onlar"dan sayılamayacak kadar çok var; üstelik her işe de koşuluyorlar. Yerinde duramayan bazı Türklere göre yavaş sayılsalar da, hademelik yaptıkları gibi, hamallık yapıp moloz da dökerler; sırtlarının iki tarafına birer sepet vurup, Pera'nın dik ve daracık yolları boyunca sicim gibi dizilirler (buzul üstünde sıra olmuş turistler gelir insanın aklına). Bir metre mikyap moloz yaklaşık yirmi sekiz sepet eder; bu sayede inşaatların yıkım masrafı da önemli ölçüde hafiflemiş olur. Sırtlarına halatla tuğla bağlandığı da olur; çıngıraklarını çalıp müthiş bir gürültü kopartırlar. Ağzına geleni söyleyen, tütün rengi bir eşekçinin buyruklarına uysalca katlanır, terleyip dururlar. Nefis kokular yayan ağır "karpuzları" da, asma yaprağına sarılı göz alıcı domatesleri de gene aynı eşkin adımlarla taşıyıp dururlar. İşin doğrusu, her yerde karşımıza çıkarlar: İstanbul nüfusu ile Pera nüfusu arasında kalan ayrı bir nüfusturlar.

Hıristiyan kilisesi, kendi dinini yayma gayreti içinde, eşeklerin ruhunu Türklerin elinden çekip almak niyetiyle bir hami de atadı başlarına: Aziz Modeste[101] eşeklerin hamisidir. Aynaros Dağı'nda Aziz Modeste günü kutlanıyor. Eşeklerle katırların istediği olur o gün. Çayıra uzanır, nalları havaya dikip istedikleri kadar anırırlar; pek rastlanmadık bir konser bu doğrusu. Sonra bir de çifte ta-

100
Bu kartpostallar Léon Perrin ile hamisinin eşi Madam L'Eplattenier'ye gönderilmişti. Bildiğim kadarıyla, Jeanneret'nin bu seyahatte Madam L'Eplattenier'ye gönderdiği ilk kart buydu. Kartpostalda şöyle yazmıştı: "Kadın konusuna hafifçe değinilemez. Ama daha dün (bunu Perrin'e de itiraf ettim), doğrusu enfes bir Türk kızı (dudağımı ısırdım nerdeyse), tam da Loti'ye layık biriydi, benle konuştu ve de bütün duvarlar yerle yeksan oldu. Ben de artık bütün kadınları selamlıyorum, dostça, hayranlıkla, sevgiyle, huşu içinde ve kimbilir belki de...? Bunu da dediklerimin kanıtı olarak takdim ediyorum. Sadıkane bendeniz, Ch.-Ed.Jeanneret."

101
modeste; fr. alçakgönüllü (ç.n.).

yın alırlar ve de külrengi, beyaz ve kahverenginden yavaş yavaş açılan, kadife gibi yumuşak tüylü karınları ağırlıktan sarkıp, davul gibi gerilir. Yaydığı mutluluk yanında son derece uygun düştüğü için de Aziz Modeste adı ya göklerden fısıldanmış ya da Akademi tarafından önerilmiş olmalı. Bu cana yakın kişinin ufarak ve sevimli hizmetkârlarını hiç görmediğiniz için söylediklerimi gözünüzde canlandırmanız zor olmalı. Eşkin giderken hem becerikli hem de nazikler; alınlarına akik, firuze ya da beyaz renkli iri iri boncuklar asılı olduğu için kibirlenebilirlerse de başlarını asla yerden kaldırmazlar. İçlerindeki iyi niyet nedeniyle sarkar alt dudakları, tertemiz ve derli topludur, üstlerinde eldiven derisinde olduğu gibi tek tük tüy göze çarpar; bütün bu ağır işleri yaparken de salonlarda dolaşıyormuş gibiler. Bunlara bir de İran tarzı elbise ve de "kadınlarınki" gibi siyah, iri, güzel gözler eklediniz mi...[102]

102
Özgün elyazmasında Jeanneret yazdıktan sonra üzerine çarpı çektiği son bir paragraf daha vardır. Bu paragrafta İstanbul'daki eşekler ile La Chaux-de-Fonds'daki Mösyö Reymond diye birinin eşeklerini karşılaştırır. Bu parçayı fazla kişisel ya da fazla yerel saydığı için bu bölümden atmış olmalı. Jeanneret'nin burada söz ettiği Mösyö Reymond, La Chaux-de-Fonds'un yaşlı sakinlerinin hâlâ anımsadığı capcanlı yerel bir kişiliktir. Mösyö Reymond, eşeğinin çektiği arabayla kapı kapı dolaşıp elindekileri satan küçük bir tüccarmış.

Bir Kahvehane

Yolum düştü de girdim: Çarşı'dan kurtulmak için önüme gelen yere daldım. Yüzlerce yıllık ağaçlar gökyüzünü kapladığı için her taraf huzur dolu ve serin. Beyaz çubuklu, kırmızı ya da duman rengi geniş brandaları dört köşesinden ağaçlara bağlamışlar; karınları yerden birkaç metre yüksekte asılı kalmış. Yerdeki düzensiz kaldırım taşlarının siyahıyla işlenmiş duman rengi dairelerin üstünde, yapraklar arasından süzülüp geçen ışığın beyaz daireleri raksediyor. İki sedirin baş başa verecek biçimde yerleştirildiği, kahvenin de yapıldığı kafesli küçük bölmeler bir tarafta kesintisiz bir sınır oluşturmakta; öteki taraftaysa, yılan gibi kıvrılan daracık bir sokağa girmek isteyen bakışlar Türk evleri tarafından kesilmekte. Kahveye girmek için garip bir taş merdivenden çıkıp, yüksek bir duvardaki güzel bir kapıdan geçmiştim. Aşağı yukarı her tarafa sekiler yerleştirilmiş, böylece bölmeler oluşturulmuştu. Sıraların üstüne kırmızı, siyah ve sarı çizgili kilimler serilmişti; sıralar epey geniş, hem sırtlıkları hem de kollukları var; oturulmuyor bu sıralara, ayakkabılar çıkartılıp, çömeliniyor üstlerinde. Böylece çok hoş biçimde yerleşiliyor, tertemiz, iyice derli toplu olunuyor; bitip tükenmiş marangozlar ya da iliğine kadar emilmiş sefahat düşkünü gençler gibi bir yerlere yaslanmamıza da gerek kalmıyor. Bildiğiniz gibi kahve küçücük kâselerde,[103] çay da armut gibi kıvrımlı bardaklarda içiliyor. Kahve de çay da bir para, böyle olunca da peş peşe içiliyor.

Yüz kadar Türk oturmuş sohbet ediyorlar; kimse sesini yükseltmiyor.[104] Nargilelerdeki su fokurdayıp duruyor, duman nede-

103 Muhtemelen kulpsuz kallavi fincanları kast ediyor (e.n.).

104 Özgün elyazmasında bundan sonra "ya da hüzünlü bir 'keyif'e dalarlar" sözleri yer alır.

Yazar ile dostu Auguste
Klipstein'ın Mahmutpaşa'da
oturduğu kahvehane

niyle hava da mavileşmeye başlıyor. Enfes tütünler diyarındayız; hesapsızca tütün tüketiliyor. Sapıtıncaya kadar böyle gidiyor, hiç hız kesilmiyor. Auguste laf dinlemeyip intihar edercesine içip durdu. Sarıkların yanına bir de fesler eklendi; duman rengi ve mavi kıyafetlere bir de uzun siyah elbiseler eklendi. Sevimli bir yaşlı, baştan aşağı pembeler giymiş, geçip gidiyor; küçük bir çocuk gibi. Yaşlılar hep hoş tavırlı, neşeliler, gözleri de fıldır fıldır, asla elden ayaktan düşmüş değiller; sağlıklarını ibadete borçlular, bedenlerini hareket ettirmeleri gerekiyor ibadet için. Yaşlılar pek nazik doğrusu, gülüyorlar hep, kollarının altından karpuz eksik olmuyor hiç, dağgelinciği gibi kaçıveriyorlar hemen.

Mavi ortancalar şişinip duruyor masamda; öteki masalarda güller ve karanfiller var; iki adım ötemde Türk rokokosu tarzında küçük mermer bir çeşme şarkılar söylüyor. Kediler kurum kurum geriniyorlar, okşanmayı bekliyorlar; bir caminin devasa saçağını taşıyan çokgen kesitli altı ayağının sıraların ortasında yer aldığını söylersem bu kahvenin asıl ruhunu da aktarmış olurum sizlere; sütun başlıkları tuhaf bir İspanyol barok tarzında. Beş tane küçük kubbeyi katedip, üstünde fildişi ve sedef kakmalardan oluşan karmaşık bir şebekenin parıldadığı, siyah ahşaptan yapılma yüksek ve dar bir kapının bulunduğu yekpare kocaman bir duvara varılıyor. Renk renk halılar kubbelerin altında yere serili hasırlara ulaşıyor. Ağaç yaprakları arasından müezzinin minareye çıktığı görülüyor; ibadet çağrısı yayılıyor her yana; müminler-le dolup taşıyor hasırlar, secde ediyor, ayağa kalkıyor ve Allah'a tapıyorlar.

Türk'ün yüce şiirsel yanını en dokunaklı, en belirleyici biçimde açıklayan ise şudur: Masaların arasında, etrafı taşla çevrilmiş, demirden yapılma zarif bir parmaklıkla korunmaya alınmış, birkaç metre uzunluğunda üç tane tümsek var; hemen ordaki bir ağaca bir fener asılmış; mezarları aydınlatsın diye bu feneri her gece yakıyorlar. Mezartaşlarının üstündeki kamçıyı andıran yazılar, bu dürüst insanların faziletli yanlarını dile getiriyor olmalı; onların ruhları da altında yattıkları bu koca çınar gibi göklere

uzanıyor.[105] Onlara Tatlı bir Ölü[106] reva görmek için hâlâ yaşıyor olmalılardı. Yüreği iyilik dolu bu nazik yaşlılar, üstlerinde pembe, beyaz ve mavi renkli çocuk kıyafetleriyle her sabah gelip, sakalları arasından acele acele "Evet, evet, az kaldı, biz de geliyoruz, ne mutlu! Şükürler olsun!" diyorlar.

Hummalı Çarşı'dan pek uzakta değil, Mahmut Paşa kahvesi bu, çıplak dört duvara oturan tek bir koca kubbe ile tek bir minaresi olan küçük bir cami bu. Auguste'le pek çok akşam vaktini burada geçirdik.

105
Özgün elyazmasında bu cümlenin sonu şöyle gelir: "Orada kendiliğinden yerden bitmiş bir ağaca asılmış bir fener geceleri üstüne yazılar kazılı olan mezartaşını aydınlatıyordu; mezartaşında siyah zemin üstünde altın yaldızlı arapkârîler gibi güzel duran yazılar, koca çınarın kökleri altında istirahat eden dürüst insanların faziletli yanlarını Şark'ın zarif kıyafetlerine bürüyerek dile getiriyordu. Bu koca çınar ise gölgesinde ebediyen istirahata çekilmiş olanların cennete yükselen ruhları gibi göğe uzanıyor, sonra da her yıl yeniden toprağa düşürüyordu meyvesini."

106
Bu noktada özgün elyazmasında başka bir cümle de vardır: "[Meyve, yaşlı insanlara] minarelerin eriyip gittiği kubbelerden yayılandan daha da parlak, daha da göz alıcı bir gökkuşağını anımsatır."

Çarşı! Tüccara pek bir şeye mal olmamışsa da pahalı gözükmek için yapıldığından, en korkunç şeyler, turiste hatıra türü şeyler, en iğrenç biçime bürünmüş olarak bulunabilir burada. Bu konuda zaten hiçbir şey anlamayan insanlar, makineli tüfek gibi konuşarak iyice alıklaştırılır önce, sonra da görülmedik fiyatlara alışveriş yapmaları sağlanır; onlar da olan bir tek paralarına oldu diyerek arkalarına bile bakmadan kaçıp giderler! İnsanın ağzını açık bırakan cinlikler döner burada. Elbette ki her şey antikadır, çok eskidir, tarihöncesi çağlardandır. Porselenler eski Viyana, eski Meissen, eski Saksonya, eski Venedik gibi çeşitli adlarla satışa sunulur. Bir gaz lambasına, kalkıp Kütahya şamdanı denir: "antikalar!" Porrentruy[107] işi bir güveç ise hakiki bir Miken amforasının dip tarafı diye satışa sunulacaktır; elbette ki, amforanın kulplarıyla ağzının kırılmış, karın tarafının da yolda delik deşik olması gerekir. Üstüne üstlük bir de İran işine takmış herkes. Çarşı'daki bu beyler benimle aynı zaafları paylaşıyor sanki. İki üç yıldır Almanya'da Villeroy et Boch'ta binlercesi imal edilmiş fincan tabaklarından birini (fincanı ve tabağıyla yirmi beş feniğe satılan, elle boyanmış kaba çanak çömlek, kaldı ki hiç de çirkin değiller) İsfahan'dan geldi diye bana satmaya çalışmaları da bundan olmalı. Benim aklıevvel tam yirmi frank istedi buna! Şimdi de başka bir cinlik örneği: bir Türk dükkâncının vitrininde İran işi küçük lake kutular (pek de iyi değillerdi doğrusu) ile bir teneke Muratti sigara kutusu vardı; bilirsiniz hani, şu mavili kırmızılı, altın sırmalı. Bu kadarı yeter de artardı bile: "Vıy Musü, İran işi", "antika", "Musü, Musü!"

107
Porrentruy İsviçre'nin kuzeybatısında bir kenttir.

Bu cinliklerin haddi hesabı yok. Fazla üstüne gitmeyeyim artık. Susam[108] demeli buraya, çünkü şatafatlı kervanların çalılardan, dağlardan tepelerden, çöllerden geçerek balta girmemiş ormanlardan parça parça taşıdığı hazineler kadar Avrupa'daki İslam'ın, yani Şark'ın bütün hazinelerini de kabaca yığılmış toprağın altında arayıp bulabilir insan –gerçek bir dolambaç bu; Baedeker yanımıza pusula almamızı söylüyor; galerilerden oluşan bir dolambaç bu, kilometreler boyunca ufacık bir gökyüzü parçası bile görülmüyor. Kapalı, boğucu, sakin. Kemerlerin alçak beşik tonozları küçücük pencerelerle delik deşik, ama gene de çok aydınlık içerisi. Geceleyin in cin top oynar, gündüz ise zincirinden boşanmış gibidir.

Güneş batar batmaz, ağır kapılar masallara layık zenginliklerin üstüne kapanır; o korkunç uğultu da yatışır.

Çarşı'ya her gelişimde, bu tuhaf halkın çığlıklarını duyar ve madenden yapılma bir ilah görür gibi olurdum: Bir sundurmanın atkı taşına oturmuş, altınla kaplı koca göbeğini iki eliyle sıvazlardı. Dudakları ne kadar obur olduğunu gösterirdi, alnı da orangutan alnı gibi geriye doğruydu. Burun delikleri her şeyi koklarcasına kıpır kıpırdı; tedirgindi bakışları. Kulakları eşek kulağı gibi uzundu. Başrahip orada durmuş, ardı arkası gelmeyen, insanı alıklaştıran sözleri vıcık vıcık tavırlarla dinliyordu; efendisine benziyordu tıpatıp, ayaklarını da (üzüntüden hayatını kaybeden) köprüdeki biletçilerin en yaşlısından çalıp almıştı sanki. Her dili konuşuyordu ama çok kötü konuşuyordu, bizim gibi giyiniyordu, kıvırcıktı saçları. "Eblehlik"[109] adı. Bu ilahın taht kurduğu kapının iki yanındaki sütunlarda üç emir yazılıydı: "Çalacak ve yalan söyleyeceksin." – "Çalmak için yalan söyleyeceksin." – "Çal, çal, çal."

Anacaddeye, uğultunun tam ortasına doğru itildim. Sağlı sollu sıralanmış dükkânların hepsi de berbat halılar ile rezil, beş para etmez eşyalar sergilemekteydi. Ama içeri girildiğinde pek çok göz alıcı şey de bulunabiliyordu. Sizin de bildiğiniz gibi, insan sahip olmak için satın alabildiğinde, başka gözlerle hayran hayran

108
Jeanneret *Binbir Gece Masalları*'ndan biri olan "Ali Baba ve Kırk Haramiler" masalındaki "Açıl, Susam, açıl!" deyişine göndermede bulunuyor.

109
Özgün elyazmasında son cümlenin devamı şöyledir: "anayurduna gelirsek, Ermeni ya da Rum olduğunu biliyorum, ama cumartesilerini gizliden gizliye Efendi'sine ayırdığını, yüzünü Yehova'nın mihrabına döndüğünü de biliyorum."

bakar; geçen her saatin yol arkadaşı değil de soğuk birer şahidi olmaktan öteye geçemeyen, orada canları sıkılan bütün bu şeylerin müzelere belirli bir keder katması da bundan işte.

İnsan bir dükkâna girmez içeri doğru çekilir, emilir, itilir; makinenin tam ortasına düşer ve de "tava getirilmeye" başlanır. Çenebazlığın akla hayale sığar yanı yoktur, beş altı kişi aynı anda konuşur, her biri kendine doğru çekmek ister; dükkâna girdiğinizde de birçok kişi aynı anda bağıra çağıra korkunç biçimde konuşmaya başlar. Elbette ki sizden önce bilir hepsi de sizin ne istediğinizi: Duvarlar yerle bir olur, yer döşemesi ortadan kalkar, top top açarlar kumaşları, öyle hızlı yaparlar ki bunu başınız döner, yokluyasınız diye elinize sıkıştırırlar, nasıl iyi bir iş olduğunu göresiniz diye burnunuza sokarlar. Sofra örtüsü gibi geniş Buhara işlemeleri, ağır ve derin tüylü, büyük boy, yünlü İran, Ankara ve İzmir halılarını açarlar, sonra sıra gümüş sırmalı tülbentler ile işlemeli Yanya ipeklerine, sert Makedonya kumaşlarına, şatafatlı kemhalara, Üsküdar çatmalarına, Hint ve İran işi basmalara gelir. Yıkılıyor her şey, açılıyor, uçuşuyor, suratına çarpıyor insanın, en makbulüyle en rezili karmakarışık yığılıyor.

Menfi bir işaret alınca da hemen anlıyorlar durumu kan emiciler: "Evet, evet, kumaş aramıyorsunuz siz, neyi beğendiğinizi anladım, alın işte, şunu da alın, bir de şunu alın bakalım!" Sıra sıra çiniler gelip geçmeye başlıyor, yatay camekânların üstünü dolduruyor; camların altındaysa fildişi gibi duran kemikten ya da altın kaplı pirinçten yapılma mücevherler yatıyor: antika Kütahya çinileri, yılık dökük herhangi bir camiden sökülmüş paha biçilmez İran çinileri,[110] yiyeceklerin zeytinyağı içinde saklandığı, iri karınlı, mavi sırı çatlamış testiler –hepsi de unutulmuş işlevlerinin kirini ve yağını taşıyor hâlâ. Bu arada bozuk bir Arnavut tüfeğini ya da sapı Şam işi kakmalı bir hançeri getirip yüzünüze yapıştırırlar; satıcı dilini şaklatır ne kadar güzel olduğunu anlatmak için! Hiç de görmek istemediğiniz kalem işli değersiz bakır eşyalara bir bakmaya zorlarlar sizi ya da ağzınızdan kazara lake sözü çıktıysa yandınız, elinizi kolunuzu doldururlar, sonra da gidip do-

110
İznik çinilerinin kökeni 20. yüzyıl ortalarına dek tartışılmıştı: Osmanlıların böyle çiniler yapamayacağı önyargısı yüzünden, bir grup sanat tarihçisi bunların "Bizans çinisi" olduğunu iddia ederken, bir grup da onları yakın akrabaları sayılabilecek "İran çinisi" ile özdeş sayardı (e.n.).

laplardan birini açar, buldukları Kur'an'ların sayfalarını burnunuzun dibine sokarak heyecanlı heyecanlı karıştırırlar; sonra da donuk ama muhteşem bir üslupla işlenmiş, eski bir insan resmi bulduklarında şaşırmışçasına bağırmaya başlarlar: "Mösyö, baksanıza ne kadar da doğal! (hani günümüz insanları her şeyin fotoğraf gerçekliğinde olmasını, bütün düğmelerin ya da bütün yaprakların görünmesini, sinemadaki gibi canlı olmasını isterler ya, işte onlar da bilir bunu) Mösyö, konuşacak sanki! Mösyö! Mösyö! (kendilerini pek dinlemediğimizden korkarlar hep) Mösyö, antika bu!" Sonra da dediklerini bir daha tekrarlarlar: "Mösyö, bu elyazması var ya, şerefim üzerine yemin ederim ki baştan aşağı elde yazılmıştır!"

Halılar hâlâ havada sanki, yere inmemiş gibiler, işlemeler hayranlıkla kendilerinden geçmişler, etraftaki çömleklerden dolayı en ufak bir hareket bile iyice tehlikeli artık. İsfahan'da her tarafı sümbüller ve lalelerle kaplı bir bahçede altın bir eyvanın altında erguvan kıyafetlere bürünmüş ufarak bir İranlı kadından gözlerinizi bir türlü alamıyorsunuz, ama "Eblehlik"in korkunç müritleri de hemen yanı başınızdalar, nefes nefese, yuvalarından dışarı uğramış gözlerini karmakarışık duvarların karanlıklarında gezdirmekte, sizi yerle bir edecek parçayı aramaktadırlar. Soğukkanlı kalmakta zorlanıyorsunuz artık; gözünüzün önünde o kadar çılgın şeyler var ki, o kadar nefis şeyler geliyor ki aklınıza, iyice alıklaşıyorsunuz. Bu durumda, sarhoş olur insan, tepki veremez olur. Bu sel, bu akıntı, bu çığ, bu hokkabazlık yerle bir eder insanı, iyice alıklaştırır.

Tava geldiniz artık! Hiçbir şey satın almak istemiyordunuz; güle oynaya girmiştiniz.[111] Ama şu Buhara'ya da biraz fazla baktınız hani; hata ettiniz, işiniz bitti artık! "Kaça?" diye sordunuz. – "Hım, hım, öh, öhhööhhö... öh! Hım! Dört yüz frank Mösyö!"

Sonra da siz "Hım!" dediniz, ama o kuşku dolu "Hım!" sesiniz de hataydı gene. Tatlı tatlı tiyatro yapmaya başladılar işte. Artık içlerinden yalnız biri Fransızca bilecek; ötekilerse gözlerini açıp bütün günahı üstlenecekler. Bu arada Fransızca konuşan

111
"...zafer kazandığı kesinleştiğinde bir Alman'ın yüzünde beliren gülümsemeyle girmiştiniz" ifadesi Fransızca basımdan çıkartılmıştır.

beyefendinin tahammül sınırlarına gelinmiş olur: "Evet, Mösyö, dört yüz franga bırakıyorum, şeref sözü veriyorum! Bir tek size bırakırıın bu fiyata, dostum olmasanız da asla bırakmam (daha dört saat öncesine kadar Pera'da başınızı sokacak bir oda aramaktaydınız). Hem dostum hem de maldan anlayan biri olduğunuz için; hiçbir şeyden anlamayan o kadar aptal gelir ki buraya! (yavaş yavaş kendimle gurur duymaya başlıyorum) Bir de, işin ehli birine satma şerefi var tabii ki! Başlamış olmak için bir alışveriş yapmak istediğimden, memnun kalacak, gene geleceksiniz nasılsa! Haftayı kapatmak için –cumartesi ya bugün veyahut pazar ya bugün– pazar günü satış yapmanın bana uğur getirdiğine inanırım da ondan; müthiş bir indirim yapmam da bundan, zararına satıyorum!; bugün pazartesi ya haftaya iyi başlamak için; bugün çarşamba ya, ondan; laf aramızda ölü mevsimdeyiz de ondan, hiçbir şey satamadık daha, gelin de şu defterime bir bakın (sayfaları bomboş bir muhasebe defteri gösterir). Ah, Mösyö, şu kolera yok mu! Çarşamba oldu ama tek bir şey bile satmadım! Mösyö! Mösyö! Şu kumaşa bir baksanıza (gözünüze sokar), şu ipeği bir hissedin de bakın (elinizi avucunuzu doldurur), ne kadar da ağır! Mösyö! (ortalığı kaplayan toz bulutu içinde, paketi olduğu gibi sıkıştırırlar. Sonra da anlatmaya devam ederler) "Mösyö! Başım üstüne yemin ederim! Şerefim üstüne! Vicdanım üstüne! Gidip arayın bütün Çarşı'yı; bunun gibi bir parça daha bulursanız bunu size vereceğim gibi üste para da vereceğim! Zarar ettim! Bir şey diyeyim mi (gelip kulağınıza fısıldar) size dört yüz frank dedim ya, bakın ordakiler kardeşlerim benim, bilmiyorlar daha, Fransızca anlamıyorlar, kalkıp kızacaklar şimdi bana! Başıma gelecekleri Allah bilir artık, ah nasıl da kızıp küfredecekler şimdi!" Sonra birden cesaretlenir: "Olan oldu, ne yapalım, insan açlığa fazla dayanamıyor bazen!" Bir saat sonra, küçük paketi kolunuzun altına sıkıştırıp çıkarsınız dükkândan; yüz elli frank vermişsinizdir. Vicdan azabı çekersiniz. Çil çil Louis altınları para kesenizden çıktıkça gözlerinin parladığını gördünüz; "nadanlık"ın nadanları oyunu

sonuna kadar sürdüremediler! Altın görür görmez aç kurt gibi atladılar üstüne.

Bu konuda Auguste şu ciddi görüşü ileri sürdü: "Bu adamlar altın altın acıkıyorlar; Bursa'daki yatağımın tahtakuruları gibiler!"

Çarşı'nın bir köşesi bu, Rum bir köşesi. Türk geri püskürtülmüş buralardan.

Sonra da iyice kokuşmuş. Özünde dürüsttü ve de ne sattığını biliyordu.

Bu pazar akşamı, pek erken unuttuğum hatıralar, Napoli'de otuz bin asker Trablusgarp'a gitmek üzere gemiye binerken çıldırmış bir Batılılar yığını ortasında yeniden yüze çıktı...

Hâlâ ışık yüklü moleküllerle dolu havanın, gecenin siyahlığını duman rengi ve geçirimsiz kıldığı, alacakaranlığın son bulduğu bu vakitten hiçbir şey beklemiyoruz; yıldızlar köstebek gibi göz kırpıyorlar, mehtap da gecikiyor. Gemiye İstanbul'a doğru yol verilmişti; Boğaziçi'nin dondurucu havası kırbaçlıyordu yüzümüzü. Üsküdar'dan, kabristandan dönüyorduk; mezartaşlarının hemen dibinde çıkan devedikenleri malıvetmişti ayaklarımızı. Rufailerin ibadetini izleıniştik; bu konuda tek bir şey bile söylemeyeceğim, yoksa sonu gelmez anlatacaklarımın.

Gemimiz Beşiktaş'taki o iğrenç sarayların[112] açığındaydı, ey Jön Türklerin ülkesi, ilk eserlerin bunlar mı? Peki ya bu ne? İstanbul'un yer aldığı tepede, gökyüzüne pırlanta gerdanlıklar asılmış. Üst tarafta, ne olduğunu kestirebildiğimiz, kaymaktaşından yapılma sivri bir uç, alt tarafında da, günün o vaktinin ışığıyla renklenmiş uzun beyaz bir sütun gövdesi vardı. Haliç'e giriyorduk zaten; hava da pek tatlıydı. Sarı saçlı Kimriler ile kurtların dolaştığı bozkırlardan kopup gelen, Boğaz'dan geçen ekşi hava tokat gibi inmiyor yüzümüze.

Hava tatlı; etrafta Türklere has bir sükûnet var. Son gemideyiz; ışıklarla delik deşik karanlık Pera'nın vahşi yırtığı karşısında, bütün İstanbul'da kaymaktaşından yapılma narin boyunlara geçirilmiş gerdanlıklar görülüyor. Bu gerdanlıklar, akşamları cami-

112
19. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlıların klasik tarzından farklı olarak Batı tarzlarıyla melezlenmiş bir üslupta inşa edilmiş sahil saraylarını kastediyor: Dolmabahçe, Çırağan ve bugün genellikle okul olarak kullanılan Feriye sarayları (e.n.).

lerde, kubbelerin altında ışık saçan, çember üstüne dizili kandiller gibi parlıyor. Altından yapılmış bu gerdanlıklar dört sıra kandilden oluşuyor; yürüyoruz, ama bir yandan da gece iyice kararıyor, iyice saflaşıyor. Altın ile siyah, narinliğin en üst derecesi, gücün en üst derecesi! Nasıl da huzurlu! Kesinlikle başka bir şey görülmüyor, hiçbir ses de gelmiyor kulağımıza. Ne ki bu? Türklerin bayramı var. Akşamın bu vaktinde camilerin, bazıları pembe olsa da çoğu siyah renkli uzun entariler içindeki yere çömelmiş yaşlı Türklerin anlatıp dinlediği hikâyelerle, ettikleri duaların mırıltısıyla dolduğunu hissediyor insan. Beyaz sarıklar arasında yeşil sarıklar da göze çarpıyor.

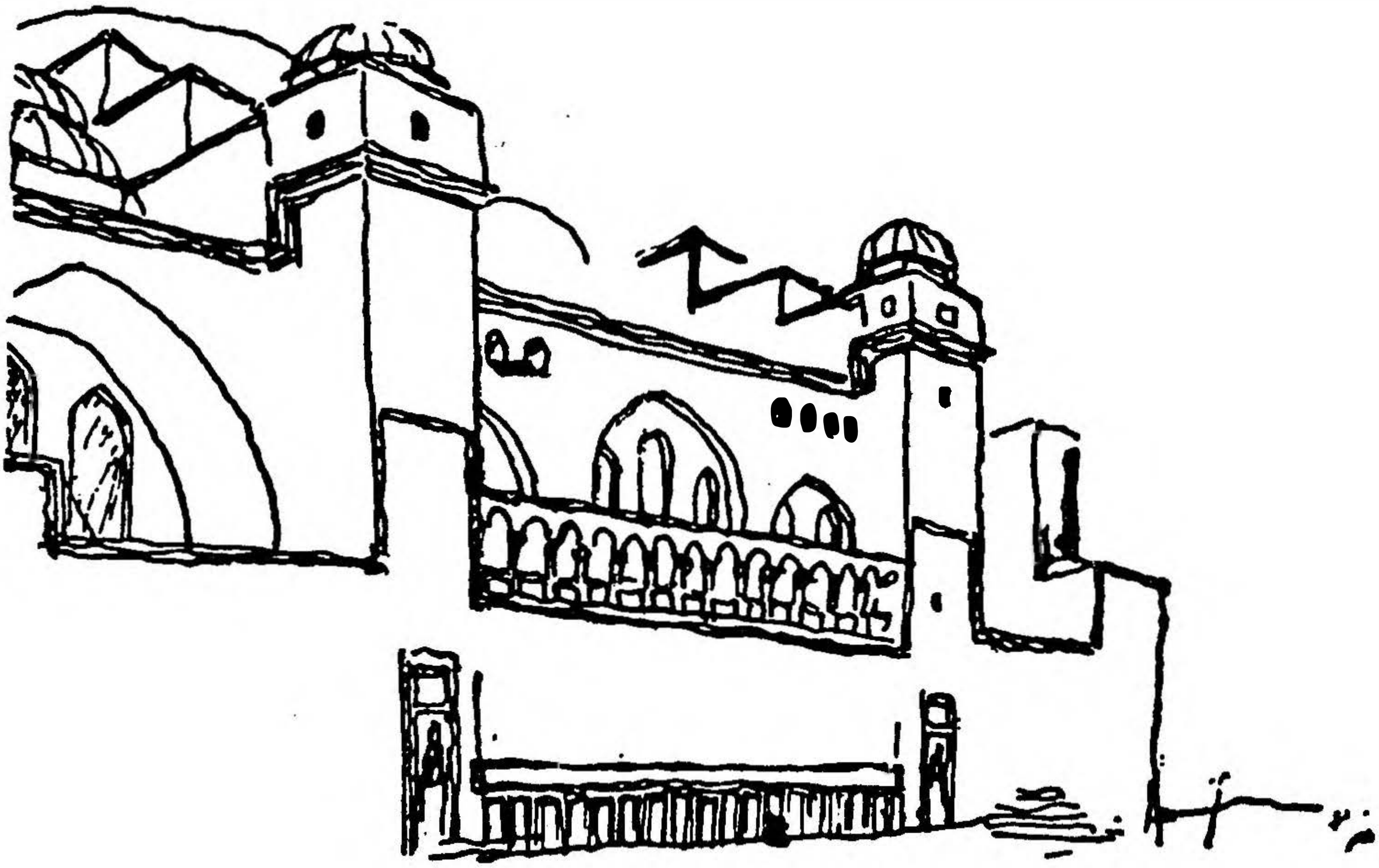
Gözlerim her şeyi anladı. Sağ tarafta üç kat gerdanlıklı altı sıra var, çünkü bu büyük Ahmet Camii. Şu muhteşem dörtgen, gökyüzünden inmiş Pegasus, birbirinden müthiş bir mesafede bulunan dört ayrı birim de Ayasofya. Nuruosmaniye Camii ile Beyazıt Camii birbirine karışıyor. Hemen sonra da Süleymaniye'nin dört minaresi, gözler önüne bir sfenks seriyor. Perspektif ve mesafe nedeniyle hepsi birbirine karışıyor; rastgele sayıyorum Şehzade, Sultan Mehmet, Sultan Selim diye. Tam karşıda, köprünün başında da Valide Camii'nin minareleri ışıl ışıl.

Sabahın dördü, Pera ile İstanbul arasında, Yeni Köprü'deyim. Üst taraflarda çok koyu bir duman rengi içinde beyaz, yırtık yırtık, verevine, üst üste binen sis parçaları. Haliç'te su var belki de; olup olmadığı görülmüyor. Kalın tülbentler kıpır kıpır oynaşıyor, solgunlaşıyor, birbirlerine sarınıyor, kar olup çıkıyorlar. Sonra da iri, ağır, karanlık, yuvarlak kuş tüyleri olup yere düşüyorlar. Üst üste gelip birbirlerini eziyorlar, her şeyi kaplıyor, her şeyi gizliyorlar; sabahın dördünde, ağır sis tabakaları geceden bile daha karanlık. Yeniden üst üste biniyorlar, verevine hareket daha da belirginleşiyor, yüksek lerde yayılıyor, aydınlık ve karanlık yelpazeler gibi seyreliyorlar. Güçlü buharlar yükseliyor; canlı gibiler. Köprü açıldı; açılan parçalarından birinin tam kenarındayım, hiçbir engel yok, dikilmiş duruyorum; nerdeyse başım dönecek. Aşağıdan bağırışlar geliyor, sonra çeşitli gemi donanımının, serenlerin, ka-

ranlık ve dalgalanan büyük yelkenlerin geçtiğini görüyorum. Sisin yırtıldığı yerlerde, sağ ve sol taraftaki iki küçük donanmanın yelkenlerini açıp gerdiğini ve de hızla köprünün açılmasıyla oluşan geçide yöneldiğini görüyorum. Tekneler çarpışıyor, başarısız manevralar yapıyorlar, müthiş çığlıklar yükseliyor, garip garip hareketler görülüyor. Bütün bu gemi direkleri, halatlar, yelkenler geçip duruyor, sonra da güneşin artık aydınlatmaya başladığı geçirimsizlik içine dalıyorlar. Sisi aydınlatıyor güneş, yani daha da kalınlaştırıyor. Üst üste binmiş bulutları daha da yırtıyor, derin delikler açıyor, zafer üstüne zafer kazanıyor; ama Haliç'in derinliklerinden kopup geliyorlar sürüler halinde, mezarlıklardaki servilere takılmış olmalılar.

Köprünün başında Valide Camii'ni gördüm birden, kapkaraydı. Sonra görünmez oldu. Yukarı doğru baktım; Süleymaniye'nin karanlık sfenksinin geçip gittiğini gördüm. Sol taraftaki gemi direkleri ormanı güneşten kızardı, sonra da su taneciklerinden oluşan bir toz bulutu içinde kaldı. Savaşı güneş kazanıyordu; çarpışma daha da şiddetlendi; bulutlar şaşkınlık içindeydi; gemilerin hepsi de çıkmak istiyordu, Marmara taraflarında suyun oluşturduğu ıslak ovayı hissedebiliyordu bazen insan. Bunların üstünde kabartma olarak da titreşen, hayran olunası müsellesler yaratan yelkenler görülüyordu. Gemiler açılan kanalda itişiyordu. İlyada'dakilere benzeyen bu koca teknelerde mürettebat namına çoklukla tek bir kişi vardı: Dümenin yekesini, hafifçe kırdığı dizlerinin arasına almış, ayakları çıplak, halatlara asılıyor, sonra birden sıçrayıp, rüzgârı yanlış aldığı için şaklayıp duran yelkene yapışıyor; sonra uzun bir kakıç alıp öteki teknelere yaslıyor ve olanca gücüyle itiyor. Bu da bizim görülmedik hareketler izlememizi sağlıyordu.

Bulutlar telaş içinde bastırıyordu; ardı arkası kesilmiyordu. Kasvet içinde bıraktıkları derinlerden gemilerle birlikte yuvarlana yuvarlana geliyorlardı. Bitip tükeniyordu güneş. Valide kapkaraydı hâlâ; Pera ise hiç görülmüyordu. Yükseklerde pembeleşmeye başlamıştı her şey. Şu unutulmaz şeyi gördüğümdeyse yüzlerce ge-

Süleymaniye

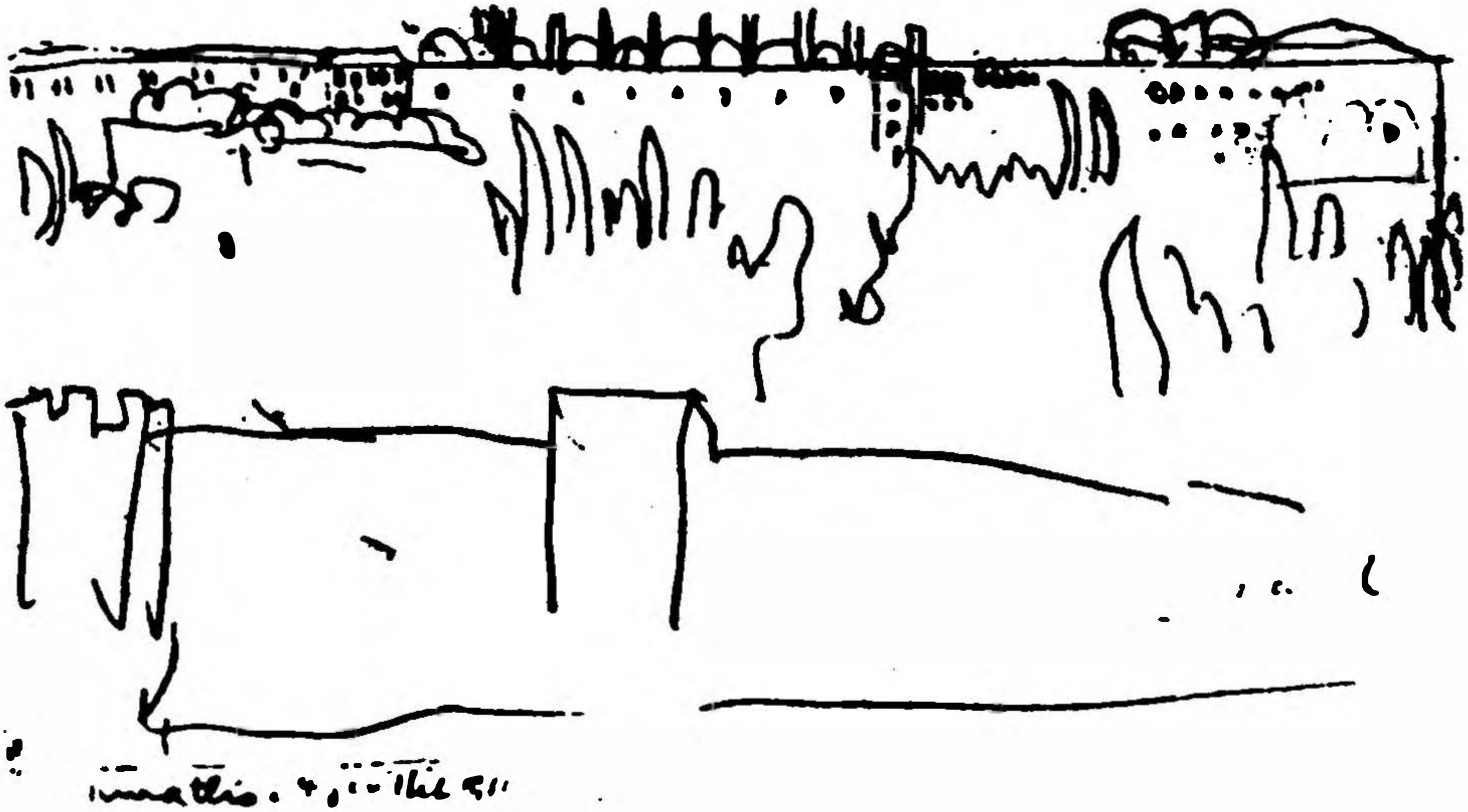
mi geçmiş olmalıydı: Süleymaniye koyu renkli kumaşlara sarılmış olarak, tatlı bir pembelik içinde ortaya çıktı. Bir an için pembe tülbentlere sarılı lacivert iken, hemen sonra granit soğukluğunda kaymaktaşı gibiydi. Bir kaybolup bir görünüyordu, bütün atmosfer de pembe ışıltılar içindeydi. Deniz hissettiriyordu kendini. Hafif hafif renkleniyordu etraf. Çok uzaklarda kendini bu neşeye doğru atan gemiler göze çarpıyordu. İşler hızlanmaya başlamıştı; şahitlerin sayısı da artıyordu. Valide yerine kurulmuştu; tek minareli, küçücük, hoş bir cami olan Rüstem Paşa Camii de görülüyordu artık.[113] Süleymaniye'yi hiç bu kadar büyük görmedimdi; bir dağın tepesine yerleşmiş gibiydi, bir gecede inanılmayacak kadar büyümüştü sanki. Arkama döndüm; mercan rengi ve mavi bir anafor içinde Cenevizlilerin kulesini gördüm. Hayal âlemindeydim sanki. Eğilmiş, bir omzuyla, bacaları diken diken dikilen yüksek evlere dayanıyordu; üstüvane biçimindeydi, tek bir penceresi bile yoktu, makine parçasını andıran, dışarı taşmış, kapalı, küt ve sert bir tacı vardı.[114] Bütün bu devasa karanlık cihaz trajik bir zırhlı gibi duruyordu. Düdük sesi duyduğumu sandım; pek kendimde olmadığım için de, kötü bir şeyler olacağı hissine kapıldım.

Büyük, pembe bir bulut silip süpürdü hayaleti. Bir ara hayalet geri geldi, sonra da gene silinip gitti. Sonra kırmızı bir kurs ortaya çıktı; korkunç mızraklar atıyor, bulutları deliyordu, zafere o ulaştı ve de camiler beyazlaştı, İstanbul ortaya çıktı; Ceneviz kulesi katı yürekli Pera'nın sırtına binmişti, Pera'nın gölgede kalan omzunun ucunda olanca kızıllığıyla kendini gösteriyordu.

Buharlardan oluşan son başörtüleri de sallandığında, hayal gördüğümü sandım. Yelkenler görünmüyordu artık, Üsküdar'dan kalkan bir buharlı gemi de gelmişti bu arada. Köprü yeniden kapanmıştı; İstanbul tarafının zerzevatçıları ve *hamal*'ları sel gibi akıp geldi; eşekler asma yapraklarına yatırılmış domatesleri zarafetle taşıyorlardı; daha şimdiden kan ter içinde kalmış hamallar akıl havsala almayacak yüklerin altına girmiş eziliyorlardı; tuhaf yarım poturlarının binlerce kıvrımı cılız ayaklarına dolanırken, kulenin yakınına çıkan şu yokuşun açıldığı Galata'nın huni-

113
Mimar Sinan'ın inşaatını 1561'de tamamladığı Rüstem Paşa Camii, çağının en iyi örnekleri olarak kabul edilen zarif çinileriyle de ünlüdür.

114
Galata Kulesi'nin 1875'e dek duran külahı bir fırtınada uçtuktan sonra yerine bir üstteki diğerinden daha küçük çapta olan üç dairesel kat inşa edilmişti. Bu katlar 1967'de tamamlanan restorasyonda kaldırılarak bina külahlı görüntüsüne yeniden kavuşturulmuştur (e.n.).

Saraybumu'nda deniz surları ve Saray binaları: "Bu öyle zarif bir eser ki insanın bunu bir defa daha hayal bile etmesi imkânsız"

sine dalıyorlar. Bir hakikatti bu, hem de en tartışılmazı! Gidiyorduk. Fethedilmiş ve hayran olunmuş kenti terk ediyorduk. Yirmi dört saat mühlet vermişlerdi, yani bize bir tür "Jön Türk" karantinası uygulanıyordu. Karadeniz'in ağzındaydık. Katliamdan kaçan Yahudilerle, İranlılarla, tiyatrodaymış gibi (ama çok daha iyi!) giyinmiş Kafkasyalılarla, karalara bürünmüş hacılarla dolu büyük bir Rus gemisindeydik.

Kostantiniye'nin açığından geçmemiz gerekiyordu. Işıl ışıl bir öğleden sonraydı. Geminin arkasında bıraktığı ize takılan bakışlarımız Boğaziçi'nin yeşilliklerle kaplı her iki kıyısına yöneliyordu hızla; lebiderya ahşap konaklara içimiz burularak bakıyorduk. Önümüzde yelkenliler geziniyordu; hayaleti onlar haber verdi. Akıldan çıkmaz şeyin önünde, Asya'nın Avrupa'dan birdenbire uzaklaştığı yere götürdüler bizi. Işık tam arkasındaydı artık İstanbul'un; bu ışık altında yekpare bir kütle gibi duruyordu İstanbul. Titreşen ışık sudan yapılma, beyaz bir kaide yaratıyordu İstanbul'a; bütün bu yelkenliler bu kaidede dolaşıyor, bütün bu dilsiz gemiler buraya demir atıyordu. Geminin pruvasında, sedir ve çınarlar arasında sarayın çatıları kat kat yükseliyordu –şiir sarayı, bu öyle zarif bir eser ki insanın bunu bir defa daha hayal bile etmesi imkânsız. Bildiğiniz dizi de buradan başlar zaten. Denizin üstündeki ışıktan oluşan buğu bu ters ışıkta eriyip gitti; Mihrimah'a kadar yayılan bu ters ışık ise göz alıcı bir aydınlık içindeki gökyüzünden ayrılıyordu. Böylesi bir *birliği* bir daha asla görebileceğimi sanmıyorum!

Hızla geçtik. Denizin cam renginden başka bir yere bakmadım artık; denizin gölgesi, ölçülmesi imkânsız derinlikler akla getiriyordu. Benim küçük tapınağımın peçesi de yırtıldı sanki!

İstanbul'un Yaşadığı Felaket

Bu kâbustan uyanıyorum. İçler acısı bir gece! Ateşten, soğukkanlı kitlelerden, altüst olmuş kitlelerden, çığlık ve gözyaşlarından oluşan ne müthiş bir görüntü; –başka yerdeyse, şenlik var, bando mızıka var, aptal çatapatlarla kaba kandiller var. Bu sabah saat dokuzda bembeyaz ışıkta pencereden bakıyorum: Uzaklarda sakin duran İstanbul hiç değişmemiş. Süleymaniye'den Mehmet'e kadar camiler de gene hep aynı biçimde kesip atıyor gökyüzünü.

Hiçbir gariplik göze batmıyor. Ama dokuz bin ev kül oldu bile.

Dün İstanbul'un karşı tarafında, Pera ile Kâğıthane arasında bir yerde, tek bir otun bile bitmediği büyük bir düzlükteydik. Meşrutiyet bayramıydı; Jön Türklerin ülkesi toplanmış geçit resmini izliyordu. Kırmızı, şeffaf olmayan bir toz, girdaplar halinde yükseliyordu yerden; Raffet'nin[115] hayallerinin "Hodler'e has"[116] ritimlerle dile gelmesiydi bu: Iéna'daki duvar resminde silahlı öğrenciler sıkışık sıralar halinde yürüyorlar, sıralar sonsuza kadar uzayıp gidiyor. Ordu geçit resmine katılmıştı; sonra hiç beklenmedik bir şey oldu, yüzlerce tulumbacı tam teçhizat geçit resmine başladı. Apışıp kalmıştık: Böyle bir günde bu adamlar ne arıyordu ki burada? Oysa bu sinsi saldırılar ve fesatlar ülkesinde, gericilerin intikam alması için en uygun zamandı bu! Daha bir gün önce, Sukemeri'nin ötesinde, İstanbul'da iki yıl önce siyasal bir intikam nedeniyle açılan uçsuz bucaksız bir alanı dolaşmıştık.[117]

...Oysa bugün Kostantiniye tulumbacıları İstanbul'dan birkaç saat uzakta bayram resmigeçidi yapıyorlar; İstanbul ise o sırada üç ayrı noktada sinsi sinsi yanıyordu.

115
Fransız ressam Denis-August-Marie Raffet (1804-1860) Napoléon'un Eski Muhafızları ve Fransız Devrimi dönemi askerlerini resmettiği taşbaskılarla ün kazanmıştı. Napoléon 1806'da Prusyalıları burada mağlup ettiği için, Almanya'da bulunan Jena'yı Fransızlar gayet iyi bilirler. Jeanneret, Horace Vernet (1789-1863) tarafından yapılan, günümüzde Versailles'da bulunan "Jena Muharebesi" adlı duvar resminden söz etmektedir. Raffet oryantalist resimleriyle de tanınır.

116
Ferdinand Hodler, 19. yy sonunda ve 20. yy başında ezoterik anlamlar da yüklü eserler vermiş olan İsviçreli ressam (ç.n.).

117
Yazar, 1909'da çıkan ve Cerrahpaşa'nın kuzeyinden Çapa'ya, Topkapı'dan doğuya Aksaray'ın dış mahallelerine uzanan alanı kül eden Altımermer Yangını'ndan bahsediyor. Aktardığı yorumdan, halk arasında bu yangının siyasi sebeplerle çıkartıldığına dair bir inanış olduğu anlaşılıyor. Bu yangın yeri bölgede yeni bulvarların açıldığı 1957-58 dönemine dek büyük ölçüde değişmeden kalacaktı (e.n.).

Sabalıki resmigeçitten yorgun düştüğümüz için, kepenklerimizi kapatmış bir şeyler okuyorduk. Beklenmedik bir olay nedeniyle pencereye çıkmak zorunda kaldık: İstanbul'un tepesine büyük, siyah bir duman yığını çökmeye başlamıştı; Harbiye Nezareti binasından alevler yükseliyordu.[118] Yalınayak "gönüllü tulumbacılar" bağıra çağıra, deli gibi koşarak geçiyordu sokaktan. Üstümüze bir şeyler giyip Küçük Kabristan'dan aşağı doğru indik hızla, Galata'yı geçip Haliç kıyısındaki iskeleye geldik. İstanbul yeşile boğulmuş, sayısız ahşap evleri ıkış tıkış yığılmış olarak kat kat yükseliyordu karşımızda. Koyu yeşil ve menekşe renkli bu halıdaki tek hareketlilik ise camiler ile idari binaların beyaz lekeleri. İnsanlar köprüde birbirlerini eziyor, yangına doğru telaşla koşuyorlardı; ne kadar büyük bir felaket yaşandığını kestirebiliyordu herkes. Çarşı'nın yakınındaki sıra sıra dükkânlarla dolu, eğri büğrü sokakları çıkıyorduk. İsten kapkara olmuş bir sel akıyor; bunun peşinden de, ağızlarından tek bir şikâyet bile çıkmayan, ama yol açılması için bağıran, eşyalarını, araç gereçlerini taşıyan küçük zanaatkâr ve hamal seli geliyor. Meraklı kalabalık yukarı doğru çıkıyor; polis de henüz düzene kavuşamamış. Buradaki sokağı kapatmışlar; sokağın her iki tarafındaki evler yanıyor, marangozlar mahallesi kavrulup gidiyor. Komşu sokakların hepsindeki dükkânlar daha şimdiden boşaltılmış bile, malları yakındaki bir ambara ya da eşyaları koymak için düzenlenen bir camiye götürmüşler. Dükkân sahipleri arkadaşlarıyla birlikte çömelmiş sigara içiyor, bir yandan da alevlerin ne zaman gelip kendilerini yerlerinden edeceğini kolluyorlar.

Yangın aynı anda üç ayrı yerde çıkmış. Önce Harbiye Nezareti çevresindeki hükümet binalarında başlamış. Sonra Yeni Valide Camii'nin[119] hemen yanı başındaki mahallede başlamış. Sonra da müsellesi tamamlamak için, binlerce küçük zanaatkârın yaşadığı, Şehzade Camii yakınındaki, hepsi de ahşap evlerden oluşan halis Türk sokakları yanmaya başlamış. Bu devasa müselles tamamlanacak, rüzgârın da yardımıyla geceleyin alevler bir yandan Sultan Mehmet'e bir yandan da denize ve Yenikapı'ya[120] uzanan, iki mil-

118
Yazarın tanık olduğu 1911 Aksaray Yangını, bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Kampusu'nun bitişiğinde, Bakırcılar Caddesi üzerinde bulunan bir evde çıkmış, kısa sürede bitişikteki Fuat Paşa Sarayı'na (Mercan İdadisi) sıçramış, rüzgârın etkisiyle alevli tahtalar Üniversite üzerinden uçarak yangını önce Beyazıt'a, oradan da Lâleli'ye sıçratmıştı. İlk iki semtte yangının etkisi sınırlı kalırken daha batıdaki Lâleli ve Aksaray semtleri tümüyle küle dönmüştü (e.n.).

119
Yeni Cami adıyla bilinen Eminönü'ndeki Yeni Valide Camii'nin inşaatı 1597'de başlamış, çeşitli tarihlerde kesintiye uğradıktan sonra 1663 yılında tamamlanmıştı.

120
1966 tarihli Fransızca basımda "Veni Capon" olarak geçen yer, daktiloya çekilmiş özgün elyazmasında "Yenikapı" olarak geçer.

Bir sokak manzarası:
"İstanbul yeşile boğulmuş,
sayısız ahşap evleri ıkış tıkış yığılmış
olarak kat kat yükseliyordu
karşımızda."

yon metrekarelik bir alanı kaplayacaktı! Geceleyin Beyazıt meydanındayız. Yangının üç ocağı birleşmiş, rüzgâr yön değiştirdiği için alevlerin Çarşı'ya da sıçramasından korkuluyor. Böyle bir şey inanılmaz bir felaket olur. Tüccarlar birer birer geliyorlar; dükkânların ışıkları yanıyor, mallar kapı önüne yığılıyor. Hamallar atlı polislerin gözetimi altında gelip her şeyi taşımaya başlıyorlar. Kayıtsız öküzler ya da şaha kalkan atların çektiği tıka basa dolu arabalar geçip gidiyor. Ezilmekten zor kurtuluyor insan.

Alevler sokağın en başından başlayıp, evleri yuta yuta ilerliyor; evler de teker teker boşalıyor. Küçük zanaatkârlar taşınmaya devam ediyor; birisi koskoca bir aynanın altında, şuradaki üç kişi de içi çamaşır dolu bir dolabın altında eziliyor. Şu ötekisiyse, bir marangoz, tezgâhı taşıyor, oğulları da peşinden geliyorlar, onlar da kalasları yüklenmiş. Çarşaflı kadınlar hem ağlıyor hem de yaygara kopartan küçük çocukları çekiştirerek yavaş yavaş uzaklaşıyorlar. Kısa bir süre sonra alevlerin saracağı bir evden tabuta konmuş bir ölüyü çıkartıyorlar; ağırlığın altında iki büklüm olmuş altı adam koşarak kalabalığın içine doğru taşıyorlar tabutu. Bu tuhaf yükü nereye koyacaklar acaba?

Sakin ve meraklı kalabalık sokakları dolduruyor. Kalabalık, bir yandan eşyalarını kurtarmaya çalışan bir yandan da yangının hırpalayıp durduğu bu zavallıları rahatsız ediyor; üstelik bütün bu aylak kalabalık gördüklerinden etkilenip insanların acısına ortak olayım, bu zavallılara destek olayım demeden, hiçbir yardımda bulunmadan kıpırdamadan duruyor. Uzun siyah ipek elbiseli ve beyaz sarıklı bütün bu Türkler büyük bir ciddiyetle seyrediyorlar; kahveler meydanlara taşmış, ağaçlar da, gökte zincirinden boşanmış, alev alev uçup duran köz parçalarından ancak koruyabiliyor insanı. Sokak satıcıları şerbetlerini, dondurmalarını, meyvelerini satıyor. Büyük bir tiyatrodaki, duyulmadık bir gösteriyi andırıyor her şey; ne var ki olup bitecekleri bildiği ve de zaten hiçbir şey ilgisini çekmediği için, bıkkın bir kitle seyrediyor bu gösteriyi. İstanbul yüzlerce yıldır yanıp duruyor zaten. Gökyüzü ufukta karardı; az önce zümrüt gibi yeşildi, şimdiyse koyu lacivert

olup çıktı; cam rengi deniz gibi yeşile boğuldu gökyüzü. Beyazıt Camii'nin kubbe ve minareleri harika bir bütünlük sunmakla kalmıyor, mukayese kabul etmeyen ihtişamlarıyla som altından dökülmüş gibi duruyorlar. Alevler içindeki sokaklarda, altın rengi duman her şeyi kaplamışken, yer yer akkor olmuş demirlere benzer başka minareler de göze çarpıyor. Kızgın köz parçaları tam bir kasırga oluşturmuş; delice uçuşan kızgın közler yüzlerce metre öteyi yakıp kavuruyor. Acıyla buruşmuş hiçbir yüz, hiçbir inilti, hiçbir hakaret, sırtlarındaki aşırı yükün altında ezilen hamalların küfürlerinden başka hiçbir şey duyulmadığı için nasıl bir dehşet yaşandığı da kavranılamıyor; yumruğunu sıkıp gökyüzüne kaldıran kimse de yok. Harika bir güzelliğin eline geçmiş gibiyiz; ihtişam olanca heybetiyle çökmüş sanki üzerimize. Evler altından yapılma birer sütun sanki; gözlerimizi ayıramıyoruz; bizi altüst eden bu şeytanca güzelliğe duyduğumuz tutkuyu yatıştırmaya da çalışmıyoruz. Güzel manzaralar peşindeyiz. Kubbe ve minarelerin yarattığı hayal âleminden konuşuyoruz. Hayalini kurduğumuz şu ihtişam ve sihir dolu Kostantiniye'den bir parça bulmuştuk en sonunda. İmparatorluğa layık bir Bizans esintisi ile kaderciliğin verdiği şehvani bir haz birbirine karışıyor. Bir yerden bir yere gidiyorsak da bunun nedeni, alevlerin dokuduğu bir kemha üzerinde yükselen kubbenin siyah kursu ile bir dikilitaşın vakurca kendini göstermesini daha uyumlu kılmak içindir. Şu devasa közün etrafında, bir heykelin çevresinde gibi, dönüp duruyoruz. Neşeyle fışkıran kıvılcım demetleri karşısında yerimizi alıyoruz; bir resim karşısındaymış gibi en güzel bakış açısını bulmaya çalışıyoruz. Heyetşinas biri her yanından kömür akan dumanların oluşturduğu, masallara layık bu üç sütunu, yeni ve hayal âleminden fışkırmış birer Samanyolu olarak görürdü. Neşenin doruğa ulaşması bu! Hem de nasıl bir neşe!

Yeniden yavaş yavaş Haliç kıyısına iniyoruz; mor ve altın renkleri için son derece yüce görünen devasa camilere bakıyoruz köprüden: Gün ışığında olduğundan yüz kat daha büyük görünüyorlar bize, biraz hayal âleminden çıkmış gibiler, biraz da çılgın-

İstanbul ve Galata'yı ayıran
"Altın Boynuz" Haliç

calar; sonra Küçük Kabristan'a doğru çıkıyoruz; esmer kumun yalnızlığında, son mezarlar da yıkılıp gidiyor. Evimizin taraçasından baktığımızda manzara bütünleşiyor. Haliç bu defa alevden yapılma (ah zalim, nasıl da atıl hep!) erimiş maden gibi akıp İstanbul'un siyah çizgisinin bozulmadan kalmasını sağlıyor. Gündüz vakti evlerin üstünden Asya yakasındaki tepeler ile Marmara Denizi'nin sonsuza kadar uzandığını görebildiğimiz tepenin sırtında, bu devasa kurbanın ateşi görülüyor şimdi. Süleymaniye ve Şehzade camileri ateşten yapılmış bu eti, sivri ve siyah minareleriyle şişe geçiriyorlar. Sol tarafta Beyazıt, sağ tarafta da Fatih Camii bu sıcak okşayışı hissedip kaymaktaşından yapılma gibi duruyorlar. Bembeyaz ve esrarlı minareleri arş-ı âlâda kaybolup gidiyor. Unutulmaz kurban taşının iki sınırını oluşturuyorlar... Aralarında iki bin metreden fazla bir mesafe var üstelik! Bozdoğan Kemeri onları bir araya getirmek ister gibi; sıra kemerlerinin sayılamayacak kadar çok deliğindense, alevler içindeki bir geminin lombozlarından çıkar gibi ateş çıkıyor.

Gecenin biri olmuş. Rüzgâr daha da öteye üfürüyor ateşi. Ateşin o göz alıcı tüyleri yuvarlanıp ağırlaşıyor, sonra da çöküyor. Bu manzara kavrayış gücümüzü aşıyor, alıklaştırıyor bizleri, derin bir kasvete kapılmışız. Çabalayıp duran bu öfkeli ejderhayı izliyoruz kaygıyla; "Korkunç bir şey bu! Korkunç bir şey!" diye tekrarlıyoruz durmadan.[121]

121
Özgün elyazması burada şöyle son bulmaktadır: "Pencerelerimizin altında Peralı 'Jön Türkler' Meşrutiyet bayramını kutluyorlar. Haliç'in öbür yakasında, çaresiz kollarını göğe doğru kaldıran, insanı nefessiz bırakan kubbelerinin baskısıyla bir sırrı daha gömen camilerine rağmen İstanbul'larında Türklerin kavrulduğunu gören Rum nüfus ise bıyık altından gülümsüyor. –Pera, 24 Temmuz 1911. Ch.-Ed.Jeanneret."

Bitti ve de hiçbir şeyden söz etmedim! Türk'ün hayatından tek kelime bile etmedim: tek kelime bile! Oysa bu konuda koca bir kitap yazmak gerekir. Geçirdiğimiz şu zavallı yedi hafta bu hayatı kapı aralığından görmemize bile yetmez. Bu konuda sustum ben de. Yazdığım her satır yazmadığım yüz satırdır aslında. İstanbul'dan söz edip de buradaki hayattan söz etmemek, size anlattıklarımın ruhunu alıp atmaktır. Böyle bir şeyi yapsam, bu hayatla bu ortamın nasıl bir uyum içinde olduğunu anlatsam, İstanbul'u yerle bir etmesi kaçınılmaz olan korkunç felaketten de söz etme fırsatı yakalardım; bu felaket Jön Türkler'in yükselişidir. Bu yıl Kostantiniye'nin alacakaranlığını gördüm.

Unuttuklarımı onarmak, yer yer geriye dönmek ve pişmanlık duymak için kaleme aldığım dağınık notlara geldi sıra. Birkaç avare hayalcinin saydığı, soyumuz uğruna ölen, Katolik imanın mihrabı, dökülmüş boyalarının karalığına bürünür; gölgede kalan İsa'nın tecellisi ve İsa'nın çarmıha gerilmesi tasvirleriyle birlikte sönüp giden ikonostasını nadir ve dindar ziyaretçisine sunar. Tam ortadaysa, alev alev bir gökyüzünde yer alan bir melek titreşen bir bakireye gelecek yüzyılların tahlisini bildirir. Primat Metropolitin Bükreş'teki "Cennet"idir bu.[122]

Bazen tek tük sözünü aktarsam da muazzam[123] ortağımı tanıtmadım hiç. Suretini çizeyim size. Irk itibarıyla Felemenk olsa da modern Paris hayranlığı tutku seviyesinde. Irkı, konuştuğu dilde bütün ağırlığıyla hissettiriyor kendini: "b" harflerini eziyor. Maneviyat itibarıyla ise zengin biri. Şimdi de kişiliğini daha iyi orta-

122
1966 tarihli Fransızca basımda Paradis ("Cennet") sözcüğü geçiyorsa da, özgün elyazmasında Paraklis ("Aziz Ruh") yazılıydı. Jeanneret Bükreş'teki Paraklis Şapeli'ni ziyaret etmiş, çok da etkilenmişti ki, William Ritter'e yazdığı, günümüzde Bern'deki İsviçre Ulusal Kitaplığı'nda bulunan (3 Haziran ve 6 Temmuz 1911 tarihli) iki mektupta coşkuyla söz etmişti bu şapelden.

123
Kelime oyunu: Le Corbusier'nin arkadaşının adı Auguste, yani "muazzam" (ç.n.).

ya koymaya yarayacak birkaç küçük olay aktarayım: Jordaens ile Brouwer'i ve de Van Ostade'yi sevmeye cüret ediyor; "Canlarına sağlık! Yiyip içiyor, üstüne bir de gülüyorlar!"[124] der. Kara (aynen böyle) ekmeğe talim etmek zorunda kalacak kadar, kaygılarla boğuşmak zorunda kalacak kadar yoksul olduğumuz günlerde, sokak köşelerinde birden ortadan kaybolur, gidip gizliden gizliye kendine puro alırdı. Kahve fincanları ile koca bira bardaklarına su doldurmamız gerektiğinde acısından ölecekti nerdeyse! Bu da kendi "benliğinin" başka bir ihaneti! (Geceyi tahta bir sırada geçirdiğimiz bir defa) uyanır, dikilir, gözlerini yuvarlar, gözünden uyku akmaktadır, uzun uzun bakar bana, neden sonra, sonsuza kadar sürdü denebilecek bir sürede aklı yerine gelir ve olanca saflığıyla "Ne dersin pi pira parlatsak fena olmaz belki de!" Sıranın hemen altında fıçı var sanki! Bu da başka bir olay: (Pera'dayız) tahtakuruları bu sefer Auguste'ün bütün yatağını kaplamış. Sabahın saat üçünde mumu yakıp kavurma işine başlar. Uzun tırnaklarının (çok zariftir şu bizim sanat tarihçisi, şu kuramcı!) arasına kaçan yassı hayvancıkların peşine düştüğü için sinirlenir. Bunun üzerine, tahtakurularını masanın mermerinde vurup ezmeye başlar, onlar da yer değiştirirler hemen; tüy kalemle şişe geçirir, kızartır; cesetler sıcak is içinde boğulup kalırlar, ertesi gün de Türk malı su götürmez bir koz helva oluştururlar. Auguste ter içinde kalır, kıyım son bulunca da "Aman aman, bunun üstüne şöyle küçük bir sigara da iyi gider!" demekten kendini alamaz.

Sigarası ağzında yeniden uykuya dalar; giriştiği kıyımdan memnun olduğu gibi dumandan da huzur bulmuştur!

Bu da başka bir özelliği: pek cana yakın bir Gaskonyalı'dır; hayal gücü dikkat çeken hareketler ve çarpıcı düşüncelerle, abartılarla[125] ele verir kendini. Peder Bonnal'in Kahire'den başka bir yere ayak basmamış yeğenlerinden birini, kışın bizde yirmi metrelik kar olduğuna inandırmıştı. Yirmi metre! Zavallı yeğen şaşkınlıktan aklını kaçıracaktı! Bir de şu var: "Bak işte, bir gün Floransa'dayım –yeri gelmişken, Floransalılar hiç suya girmezler!– ben de o gün suya girmişim, Floransa'da tam da Vecchio Köprü-

124
Jacop Jordaens (1593-1678) Antwerp'li, Adriaen Brouwer (1606-1638) Oudenaarde'li, Adrien Van Ostade (1610-1685) ise Lübeck'te doğmuş ama Haarlem'de çalışmış olan genre ressamlarıydı [genre resmi: 17. yy Hollanda'sının Protestan kesimi arasında yaygınlaşan bu resimlerin konusu orta sınıf ve köylülerin gündelik hayatıydı –ç.n.] Bu ressamlar şölenlerde yalanıp duran, meyhanelerde kafayı çeken ya da ahırlarda kavga eden köylüleri konu almışlardı.

125
Fransa'nın güneyinde İspanya sınırına yakın bir bölge olan Gaskonya'da doğup yaşayanlar kastediliyor. Bu bölgenin sakinleri palavracılık ve her şeyi abartmalarıyla ünlüdür.

sü altında. Görülmedik bir kalabalık da köprünün korkuluğundan sarkmış bana bakıyor. Anadan doğma girmişim suya ya, şaşırtayım şunları dedim, nehrin tam ortasında sakin sakin yaktım bir sigara!"

Cisim itibarıyla ise Auguste bir Hint fakirinin cüssesine sahip. Bütün bir günü Pera'da kalacak oda aramakla geçirdikten sonra, son kalan "eşyalı oda" ilanlarını da iyice teslim olmuş bir gözle yan yan süzer. Su içen bir ineğin ciddiyeti ve de uyuyan bir kedinin duyduğu güveni andırarak yer. Jordaens, Brouwer! Sevgili Auguste yazılarını gönderdiğin şu küçük gazetenin yayın yönetmeninden seni ele verecek bu belgeyi basmamasını rica edeceğim!

Macaristan-Eflak eski Primat Metropoliti (bir bakıma bu toprakların Papa'sı) Kutsiyetpenah Gennadios bizi kabul ettiğinde yemekten önce ibadette bulunmadı. Sanattan, siyasal ve de toplumsal ekonomiden söz etti; bizleri olabildiğince neşeli karşılamak için ne gerekiyorsa yaptı. Pan'ı andıran göz alıcı bir kafası vardı; Rubens'in elinden çıktığı sanılabilirdi pekâlâ. Masanın üstü de zambaklarla dolu. O gün içişleri bakanının otomobiline kurulup Budapeşte'deki bütün manastırları dolaştık. Ne yapalım yani insanın bir günü diğerine benzemez ki!

Bir gün de akşam yemeğinden sonra Budapeşte konusunda felsefe yaptık. Auguste ile ben hemfikirdik: Din olarak Protestanlığın eksiği, ibadethane müdavimlerinin en derin gediklerini doldurabilen, ya hayvansal yanından ya da belki en üst dereceden bilinçaltından kaynaklanan, belli belirsiz bilincinde olduğu, şu gerekli şehvaniliktir. İnsanı sarhoş eden ve de aklın parmakları arasından kaçıveren bu şehvanilik, zımni bir neşe zemini sunmakla kalmayıp yaşama gücünden oluşan kıpır kıpır bir gerdanlık da yaratır. Ronsard kendisi için vazgeçilmez saydığı temeli sunduğu için Katolikliği sever; gün olur Katolikliği terk ederse, putperest olmayacağını, "doğa yasasına canıgönülden uyan" vahşilere katılacağını söyler. Çünkü bizler, diye devam eder, şu çolak ve hiç de bize uygun düşmeyen ahlakın korkunç şiddetiyle yaralanmış kişileriz..

Pera'da, sineklerin konup kalktığı, güneşin de iyice solgun ve iğrenç hale soktuğu, ölünün üstü açık biçimde taşındığı Ortodoks cenaze alaylarını gördüğümde hem isyan ediyor hem de tiksiniyorum. Neden böyle dehşete dayalı tumturaklı alaylar düzenliyorlar ki? Cenaze alayına denk gelen herkese önünde sonunda bunun kendi başlarına geleceğini de mi düşündürmek istiyorlar? Bunun yerine bizlere iyi yaşamayı vaaz etseler kötü mü olur? Bence, yerkürenin bize verdiği nimetlerden yararlanarak, uyum içinde, iyi yaşamak olmalı programımız. Gerisi bizi ilgilendirmez. Ölüm bu cana geldiğinde boyun eğmek gerekir, ne de olsa bizden güçlü. Ama kalkıp gitmeden önce elimizde bir şey olursa hareket saati çaldığında en azından yüzümüze bakılır!

Şimdi de ya kendi söylediklerime ters düşecek ya da dediklerimi tamamlayacağım: Köylünün zanaatı kentlinin zanaatından kaynaklanır. Kentlinin zanaatının tikel bir örneğidir. Melezin tekidir, ama güzeldir, ilgi çekici çizgilere sahiptir hep, en azından sağlam cüsseli biridir. İşin en başında vahşilerin zanaatı vardır. Köylü, herhangi bir şey yarattığında koskoca ve mutlu vahşinin biri olup çıkar. Ama son derece zevksiz ve de kibirlidir, bir de tembeldir. Kentin deyimlerini, kelimelerini çalması ve de bunları saflıkla ve de bilinçsizce geri vermesi bundandır işte! Nerdeyse kendine karşı ve de kendine rağmen ortaya çıkan doğal bir güçtür bu. Çok da tuhaftır, ama bize sakarlık ve barbarlık dolu birçok eser de vermiştir. İyice nazikleşmiş bizlere de bu sakarlık hoş geliyor. Romanya'da ova köylülerinin evlerine bir bakın: Göz alıcı ve şaşırtıcı biçimde ışıldarlar; beyaz sıvalıdır duvarları, duvarın kaidesi ise koyu mavidir; boyanmış ya da modele edilmiş köşeler ise birer payedir; pencerelerin kenarlarında harika bir maviye boyalı sütun ya da alınlıklar yer alır; bunların bazıları anlı şanlı bir sarıyla daha da ortaya çıkartılır. Bunlar klasik mimari öğeler olsa da, yatay kullanılmışlar, ne altlarında kaide ne de üstlerinde atkı var. Sütun başlığı (çiçek, bezeme) hem amaç hem de sonuçtur. Çünkü kelime (burjuvazi düşkünlüğünden mustarip hastalıklı bir anlayış nedeniyle) kentli olsa da, ruh, istek, el vahşiydi hep. Bir

bahar günü, bütün yıl böyle kalsın diye, köylüye bir şenlik dekoru, dinlenebileceği alacalı bulacalı, neşeli bir kulübe sağlamak için çılgınca bir öfkeyle boyanmış. Temiz bir ortamda, kendi sarayında bulunduğu hissine kapılabilmeli köylü. Vahşinin göz alıcı renklere bürünmesi de, etrafını güzelleştirmeye çabalaması da bundandır.

Kentin kıra dönmemesi gerekiyor öyleyse; hastaya deva diye hastalık vermek olur böylesi.

Kent kendi kendini sürdürmeli ve kendi kendini doğurmalı yeniden. Böyle yapmalı, başka bir şey de yapamaz zaten.

Balkanlar'da kullanılan landolar ile yaylı, büyük arabalar konusuna gelelim şimdi de: Şıpka köyündeki yegâne at arabasında tam iki saat sarsıldıktan sonra, Keşanlık'a vardık; bütün dişlerimizin döküldüğünü, ağzımızın içinin dişle dolu olduğunu fark ettik. Tam da arabacıdan şikâyetçi olacaktık ki, oturduğumuz sıranın ahşabında dört tane delik açtığımızı (ya biz ya da en doğrusu arka tarafımızdaki kemikler) söyledi. Bunun üzerine, biz de bütün bunları göz önüne alıp, adamla el sıkıştık, sonra da lütfedip arabasına yay alsın diye dört para verdik. Auguste de bu sefer hiç canı acımadığı için Tırnovo'daki berberin çekip çıkardığı dişini düşünüyordu dehşetle...

Pek çok insanın (halkın ve de yüksek sosyetenin) anlayışına göre, sokakta çalışan bir ressam, küçük bir kamu binasına benzer, gazete bayiinin kulübesi ya da hava durumunu bildiren bir direk gibidir. Gelip bakar insanlar. Üstelik bir de, ne düşündüğünü hiç tereddüt etmeden açığa vuran bir alık sürüsünün devamlı etrafta olmasına katlanmak gerekir. Konunuzla sizin aranıza girmediklerine şükredin hele!

Seyyahın dostları... bu dostlara kartpostal atmak, mektup yazmak gerekir; yola çıkarken bağıra çağıra emirler vermemişler miydi zaten? "Sonra bir de resim ve biblo getirmeyi unutma sakın!" Boğuşa boğuşa kan ter içinde kalır, emredilen zevki ele geçirirsiniz. Dostlarınız sizi terk eder. Kıskanırlar bile sizi. Biri bile kalkıp yanıtlamaz sizi. Hep ayrı yerde kaldığınız, adresiniz hep

değiştiği için, öyle değil mi? Kaleme aldıkları o güzel yazılar ya kaybolsa, ya siz ayrıldıktan ya da henüz varmamışken gelse ne olur! Ey benim pek değerli, pek meşgul dostlarım!

Baedeker'in* verdiği neşe... bir mozaik müzesinde: Sağdaki duvarda, ortadaki payede balıklı mozaiğin altında, papağanlar, bir keklikle birlikte yabani bir kedi. Yedi filozof bir arada...

Akropolis'in ışıklar saçan mermerlerinin getirildiği Pentheli-kon Dağı konusunda ise: "Trigonometrik bir rumuzun bulunduğu doruğunda, antik çağda bir Athena heykeli varmış."

Son olarak da Kostantiniye'de aşağı yukarı şöyle bir şey yazmıştım: "Günümüzde demiryolu ambarlarının bulunduğu yerde Venüs mabedi bulunuyordu..."

Taş çağı geçti, bronz çağı geçti, demir çağı geçti, sonra da Perikles çağı geçti. İki bin üç yüz yıl sonra, petrolün kutulandığı çağa geldik, Doğu Avrupa'nın tamamı bu çağda artık; uygarlık ve uygulamalı sanatlarm yeni bir aşamasındayız.

Çünkü Doğu'da şimdiye kadar hep saf klasik çizgiye sahip kırmızı topraktan anforalar kullanılmıştı. Bugün bile kadınların çeşmeden İncil'deki Ester gibi döndükleri oluyor; gene de pek az rastlanıyor bu kadınlara. On litrelik büyük teneke kutuların ağzına ahşaptan yatay bir kulp takmış, kullanıyorlar. Böylece çömlek sanatının can çekişmesine de yol açmış oluyorlar. Tenekenin kırıldığı görülmemiş ki! İnsanlar bir vahanın alacakaranlığında şiirsel hayallere dalmıyorlar ki! Dolayısıyla iki bin yıl sonra kazdıkların-da üç metre humus ve enkaz altında neler neler bulacaklar; eski-çağların pişmiş toprak kapları yerine Batum petrollerinin en tanınmış markası çıkacak topraktan.[126] Atmeydanı kazıldığında da gramofon plakları ile Almanya'dan gelme altın yaldızlı deniz kabukları ve cam eşyalar çıkacak gün ışığına. Öte yandan, Pompei' de "Altın yaldızlı Aşıklar Evi"ni topraktan çıkartanlara gıpta eden herhangi birinin, bizim Kuzey evlerimizin duvarları arasında, Venedik'te yapılmış üç ayaklı alaturka sandalyeler bulmayacağını ve de Pouillerel'in lavları sayesinde bozulmadan kalmış, suni taştan yapılma bir merdiven kovasında, merdivenin hemen başında,

* Baedeker çeşitli dillerde yayımlanan bir "seyyah rehberi"dir ve "Joanne" rehberlerine benzer.

126 Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki büyük limanlarından Batum, 20. yüzyıl başlarında –Jeanneret şark seyahatine çıktığında– petrol ticaretinde önemli bir yere sahipti.

elinde Zevk feneri tutan, iyice cilalanıp parlatılmış küçük bir zenci bulamayacağını kim söyleyebilir ki?*

Türkçe özlü sözler: Evin olmadığı yerde, mezar vardır. Dolayısıyla, yeryüzüne yerleşilmiştir hep. Onlarda, ülke çöl gibidir; inşaat yapılan yere ağaç da dikilir. Bizdeyse, Şark ile karşılaştırıldığında ülkemiz bir cennet nerdeyse; inşaat yaptığımızda, ağaçları sökeriz. İstanbul bağlık, La Chaux-de-Fonds taşlık bir yer.

Jön Türklerin ülkesi. Kâğıthane'de birkaç Türk fonograflarını alıp bir kayığa binmişler; dalgaların mırıltısı ve fonografın kir içindeki borusundan yükselen kulak tırmalayıcı çığlıklara kendilerini bırakmış sallanıyorlar. Küçücük kutularına sıkışmış Paris burjuvalarının ise böyle bir zarafetten haberleri bile yok. Çınarların gölgesindeki bir kahvede, babacan kılıklı yaşlı bir adam, hiç sonu gelmeyecek gibi tulum çalıyor; saatler boyunca hep aynı ezgiyi tekrarlayıp duruyor. O an soyunun en derinlerde yatan yanları ete kemiğe bürünüyordu. Yakında ölür, kimse de almaz yerini: *Pathé* daha şimdiden fethetmiş bile buraları; tek tek aşıyor eşikleri.[127]

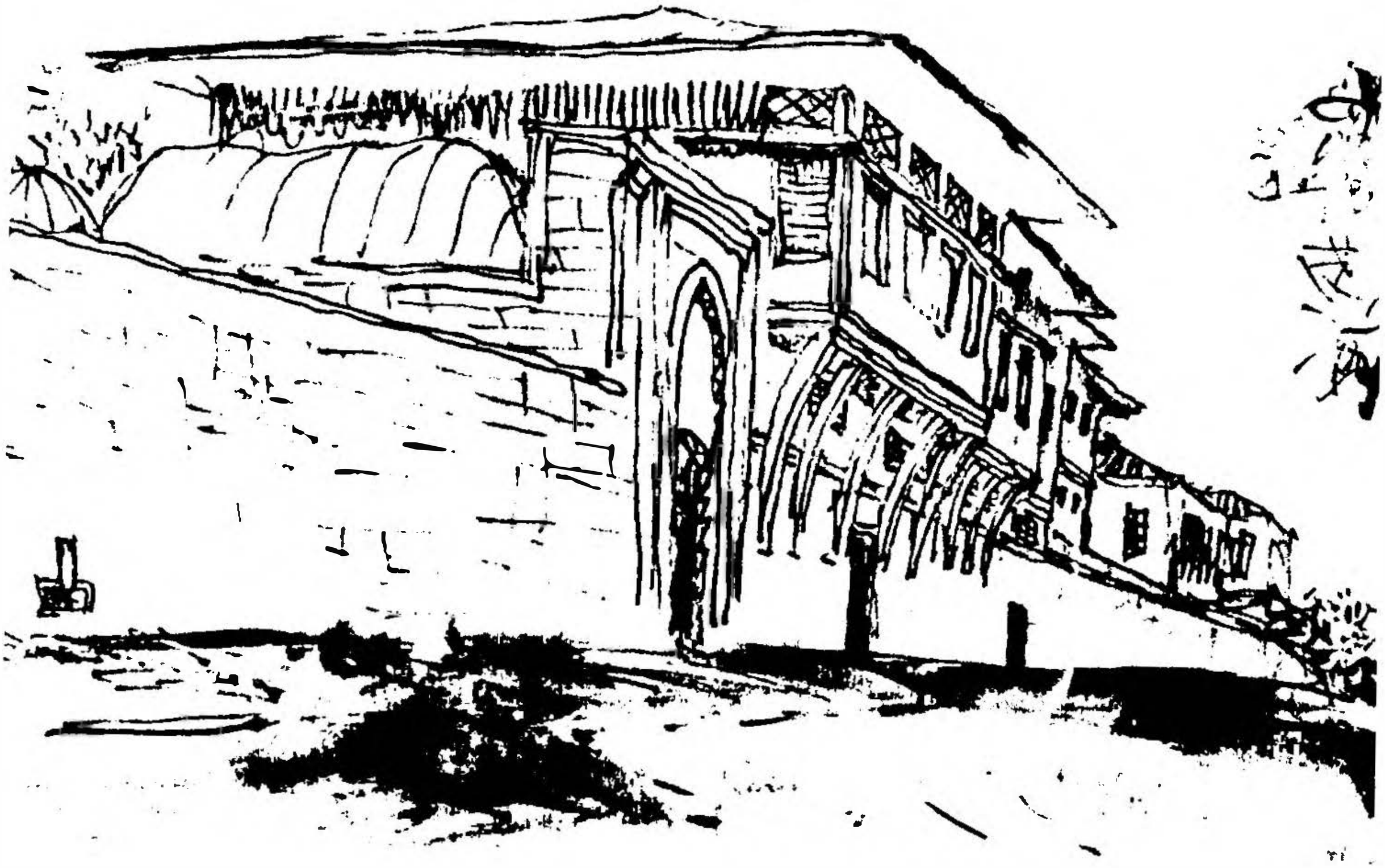
İstanbul ölecek: Hep yanıp duruyor, sonra da yeni baştan inşa ediliyor. Birkaç yıl önce yerle bir olduğunu gördüğüm o koskoca Bozdoğan Kemeri semtinin, bir Kumpanya (İstanbul söz konusu olduğunda kelimeleri iyice tartmak gerekir!) bir Alman Kumpanyası (som rengi duvarlar arasında kalan ağaçların gölgelediği İstanbul sokakları konusunda anlattığım onca şeyden sonra, bu iki kelime yan yana gelirse titremiş olmanız gerekir!) tarafından yeniden inşa edildiğini gördüm.

Fırsat bulup da size aktarabildiğim o felaketten sonra ordaki gazetelerde yazılanları okuyamadınız ki! "Terakki!" Bir daha söylüyorum: Halklar vahaların alacakaranlığında durup da asla hayallere dalmazlar! Yürüyüp giderler!

Konak, yani ahşap Türk evi mimari bir şaheserdi... (Théophile Gautier kitabının her sayfasında bunun bir tavuk kümesi olduğunu yazmıştı). Sanatın dogmalarının da Aziz Peder'in [Papa'nın] dogmaları gibi değişmez olduğunu ileri sürün bakalım!

* Suni taş, şantiyelerde yeni yeni görülmeye başlayan betondur. "Pouillerel" doruğu yuvarlanmış bir tepedir, Jura devri kayaçları açısından zengindir ve de Jura devri dendiğinde "özünde" püskürük olmayan kayaçlar kastedilir. İyice cilalanıp parlatılmış küçük zenci çocuk, merdiven başlarında bulunan bir heykel parçasıdır ve elinde Venedik kökenli, seri halde üretilmiş bir fener tutar. Balayı için gidilen Doçlar kentinden alınıp getirilmiştir.

127 Fransızca bir terim olan Pathé, Guglielmo Marconi (1874-1937) tarafından icat edilen fonografın ticari ismiydi. La Voix de Son Maître [Sahibinin Sesi-ç.n.] ise şirketin alamet-i farikasıydı.

"Konak, yani ahşap Türk evi
mimari bir şaheser..."

"Kolera" ve "karpuz ile topatan kavunu" bunalımı üstüne. – Kansızlıktan mustarip toplumsal iktisatçı için tez konusu olur. Karpuz dıştan bakıldığında yusyuvarlak, kaygan ve koyu yeşil kabukludur, kıpkırmızıdır içi, siyah çekirdeklidir. Topatan kavunu ise uzun, kaygan kabuklu, dışı altın sarısı, içiyse altın kırmızısıdır; çok güzel kokuludur. Her ikisi de dehşet derecede ishal eder insanı. Hiç sıkıntı çekmeden sindirip geçer Türk bunları; haremi ve kavunlarıyla birlikte yaşar. Kavun karpuz konusunda işi biraz fazla abarttığına şahidim. Her sabah Haliç'e kavunla yüklü sarı, karpuzla yüklü yeşil olmak üzere en aşağı on tane teknenin yanaştığını gördüm. Bir gün kolera salgını çıkar ortaya, hem öyle ki Grönland sakinleri bile korkar bu hastalıktan; bir de yirmi dört saat içinde yüz kadar Türk, Yunanlı Rum, Ermeni ya da Maltalı ölecek kadar hastalanınca, kavun ve karpuz yemeyi yasaklayan bir ferman yayınlanır! Sonra ne olup bittiğini bilmiyorum; Atina'ya doğru yola çıkmıştık bile!

O yılın 17 Ağustos günü *La Feuille d'Avis*'nin dizgicisinin çamaşır günü olmalıydı, çünkü 18 Ağustos'ta aklında hâlâ ev işi kaldığından, Viyana'daki çiçek şenliği için "Her tarafı renk renk çamaşırlar kapladı" diye başlık atmıştı. Doğrusu "her tarafı lüks kapladı" olmalıydı. Neşeli bir mayıs günü Prater'in yollarında şakalaşan hanımefendilerle, Marie-Antoinette, Marie-Thérèse ruhuyla hiç uyuşmuyordu doğrusu çamaşırlar!

Yeniden kaygılanıyorum.

Seyir defterime "Turistlerle karşılaşmak ne acı!" diye yazmışım. Ülkelerinden sürülmüş dar kafalılar bütün hepsi de, üstelik yaşadıkları ortamın dışında oldukları için de, leke gibi, iyice göze batıyorlar. Her yerde insanın karşısına çıkıyorlar, ama daha çok sesleri geliyor, kendi zevklerine güveniyorlar ya, sanatın bütün hac yerlerini dolaşıp kehanetlerde bulunuyorlar durmadan...

Bir tanesi bile kalkıp da sanatçının düşüncesine hayran kalmıyor.

"Sahte taş ve altın yaldız" zevki, kalın bir tabakayla kaplamış her şeyi. Yapılan iş karşısında kendinden geçiyor insanlar: "Ne iş

ama!" – "Altından kalkılacak iş değil doğrusu!" – "Hepsi de elle yapılmış!" –sonra sıra kullanılan malzemeye geliyor: "Boya değil, mozaik hepsi de!" Sonuç çıkartılıyor sonra da: "Yarabbim, nasıl da pahalıya çıkmış olmalı!" ve çekip gidiliyor, "Doğru, çok güzeldi!" diyerek. Altın yaldız, sonradan görmelik, münasebetsizlik, iğrençlik her yanı kaplamadıkça kendinden geçmiyor insanlar: Hiçbir şeyden anlamaz olmuş insanlar, iyice ölçüsü kaçmış her şeyin. Çeşit çeşit kuramla şaşkına çevrilmişler: Müshil olarak ne alacağını bilmediği gibi, neyin kendini ayağa dikeceğini de bilmiyor. Halk artık iffetli ülkelerde imanını ve basitliğini bugüne kadar korumuş gönülleri yıkacak, bugüne kadar normal, sağlıklı ve doğal kalmış sanatları yerle bir edecek tohumu taşıyor içinde. Yol boyunca gördüklerim, yeni ırkların safdilliğine beslediğim umudu bir daha geri gelmezcesine aldı elimden; ben de işe en başından başlayıp artık epey yol almış olan ve de çok şey bilen ırklardan umutluyum bir tek. Tepki göstermek gerekmediğini düşünmemin nedeni de bu zaten. Arınma hayati bir ihtiyaç; kaldı ki şu basit, hayatta kalma isteği nedeniyle Ölüm'den kaçtığımız için, geri geleceğiz zaten –bu çağın sağlığına, gereklerimize upuygun düşen sağlığa evet, dolayısıyla güzelliğine de evet! Bütün dünya geri geliyor; gözlerimizdeki kabuklar düşüyor yere artık. Yenirceli tohumların karşısına "yenmek ya da ölmek"* ilkesinden doğan, genç, neşeli, güçlü tohumlar çıkıyor artık. –Ölmek istemiyoruz.

Evet, ama tam anlamıyla karışmış kafalar, coşkular da onarılmazcasına yoldan çıkmış. Kostantiniye'den dönerken, Bulgaristan'da karşılaştığımız bir Fransız ile karısı, hayran hayran şöyle dediler: "Ha, evet, matrak doğrusu, ama sokakların bu kadar pis olması ne kötü değil mi!" Karısı hemen atlayıp düzeltti: "Yok canım, bence en şık yanı da bu zaten." Sonuçta orada on beş gün geçirdikleri için ne mutlu olduklarına karar verdiler. Hiçbir şey bilmediğimiz için bir Bulgar'a soruyoruz Filibe'de ya da Edirne'de nereleri görmek gerektiğini. "Filibe, beyler, moderndir, dümdüz büyük sokaklar var, temizdir! Edirne ise pis bir Türk kenti işte!" Edirne'ye gittik, ama adamın yaptığı değerlendirmenin geleceğin

*
Çağdaş sanat zevki ve bilgisinin hangi noktadan kaynaklandığını bulmak altmış yılımı aldı. Bu kaynak, fotoğrafın doğrudan ve tümel biçimde kullanılmasını ileriye götüren ofset baskının icat edilmesidir. Başka deyişle, fotoğrafın, elle müdahale edilmeksizin, otomatik olarak kullanılmasıdır; gerçek bir devrimdir bu da!

sanatı açısından bazı gerçekler barındırdığını da kabul ettik. Kostantiniye'de karşılaştığımız, yıllardır Kahire'de çalışan Rum bir dişçi şöyle dedi: "Ha Kahire mi? Buradan yüz kat daha güzel! Bu kesin, İngilizler var orda! Hadi canım siz de, Avrupa kenti gibi aynı. Seversiniz, birkaç asfalt sokak da görmüş olursunuz. Hem tramvaylar da var, bundan elli, yüz kat daha büyük oteller de var. Heliopolis'e gitmezlik etmeyin sakın; bütün yeni evler orda."[128] Sersemlemiş durumdayım, rengârenk minareli, muşarabiyeli[129] beyaz kent, Arap kenti nerde, diye soruyorum, nerdeyse Mısır'ın bütününü kucaklayan müze ne durumda, diyorum. "Evet, evet, biliyorum, ama asıl Kahire değil ki bu!" Böyle diyordu ama ehramları da biliyordu.

128
Heliopolis hem Kahire'nin güneyinde bugün sadece kalıntıları bulunan eski bir kente hem de Kahire'nin kuzeybatısında yer alan modern ve şık Mısır-ı Cedide semtine verilen addır.

129
Kahire'de *muşarabiye* denildiğinde sokağa bakan cephedeki pencerenin önüne yerleştirilen ahşap kafes anlaşılır; bu kafes sayesinde evin içindekiler görünmeden dışarıda olup biteni seyredebilirler.

Aynaros

Kaygı verici bir seçmecilik nedeniyle, yaşlılıktan kaynaklanan hoşgörülü davranma tarzına her geçen gün biraz daha yatkın oluyoruz; yaşadığımız saati de tam anlamıyla takdir etmiyoruz. Zihinsel eylemimizin çok büyük bölümünü nasıl da yaşlılara has abesle iştigal denebilecek şeyler kaplıyor! Dolayısıyla pratik eylem, etkili eylem de zayıf düşüyor, derınanı kesiliyor, arkasına dönüp de baktığı için taş kesilen Lut'un karısı gibi sırtında taşıyor nerdeyse suratını. Oysa tayyareciler kuş gibi uçayım derken hayatlarından oluyorlar, mühendislerin yüzyıllık çalışması sonunda ortaya çıkan birer yeni dünya olan akıl almaz yolcu gemileri okyanusu birkaç saat hızlı geçeyim derken denizde kayboluyorlar, dağlar delik deşik edilip engel olmaktan çıkartılıyor, vb. İşte bunların karşısında ben de bazen ölesiye utanıyor, kendimden nefret ediyorum.

Bach ve Haendel'in icra edildiği, feci sıkıldığım bir konserin sonunda birdenbire Franck'ın *Org için Final*'i yükseldi! Çığlık atanlar, nefes nefese kalanlar, kazmalarını yere vuranlar, müthiş bir yürüyüşe kalkanlar, devrilen engeller, göz alıcı bir ışık, uğultu ve de darbeler indiren kahramanın göğsünden kopan sesler. İnsanın tüm varlığı fethediliyor, yeniden dünyaya geliyor, yeniden dikiliyor; gururun nişanını alnımızda taşımaya hak kazandık. Ey yerle bir olmayı istediği için ölümden kaçamayacak olan Aynaros! İnsanın yüreğine saplanan bir şiirin damgasını iyice bastığı Aynaros! Doğru, insan gücü yerindeyken gitmeli oraya, o sözde ibadetin yavaş yavaş verdiği narkozla uyuklamak için değil de, ta-

rikatçı keşişlerin amacını benimsemek için gitmek gerekir: Antik çağlardan gelme bir gülümsemeyle mezartaşını kendi üstüne çekebilmek için insanın kendi içindeki her şeyle giriştiği, nerdeyse insanüstü mücadele, sessizlik!

Dafni adındaki o küçük limana ayak bastığımız ilk akşam, karşımıza çıkan her enkazın, geçmişte kalmış şeylere tapınmayla oluşan bir şiiri akla getirdiği eski zamanlara ait bir adaya geldiğimizi sandım. Vakit çoban şiirleri okuma vakti değildi. Sessiz ve sakindi, daha doğrusu mukaddes bir vakitti. Son üç günümüzü denizde geçirdiğimiz için, hareketli de olsa belirli bir sükûnete kavuşmuştu ruhumuz, zihnimizin önümüzdeki yıllarda yapacaklarımıza (hayallere, yok hayır, beslediğimiz umutlara) ilişkin dünyaya getirdiği en şiddetli eylemlere karışan hayal gücümüz ise yeniden canlanmıştı. Sayılamayacak kadar çok duyum, hem de en uçtakilerden, güçlü ya da yorgun duyumlar hep. Yemeklere davet edildik, ama katılmadık, onun için de İslam'ın gök kubbesi altında yaptığımız bu yolculuğun o dümdüz rahatlık alanında aralıksız eylem ve tepkiler oluştu. Pruvasına yerleştik geminin, Çingeneler gibi yaşıyoruz, sabahları gözlerimizi rahatsız eden yeşil renklere açıyoruz, tepemize binen sıcak altında eziliyoruz. Akşam vakti de, koca koca halat kangallarının ya da çapanın üstüne oturup güneş batışının hiçbir şeyle karşılaştırılamayan zenginliğini bekliyoruz; gökyüzü canlanıyor, güneş göz alıcı ganimetleri aydınlatıyor, kanımız yeniden dünyaya geliyor ve kaslarımızı kamçılıyor. Gözlerimi dört açıp yıldızları görmek, kulaklarımı dikip her tür hayat ibaresinin uykuya daldığını, sessizliğin de şanına şan kattığını hissetmek için, geceleri kıpırdamadan durup uyur gibi yaptığım o saatler var bir de. Hiç bu kadar mutlu olmadığım bu saatleri çok derinlemesine yaşamış olmalıyım; yoksa son üç yıldır peşimi bırakmış olurdu bu zorba anılar.

Hiç değişmeden kalan ufkun yataylığı yanında bir de özellikle öğlen, güneş tam tepedeyken algılanan malzemelerin ağırlığını iyice hissettiren o tekbiçimliğinin, mutlak olanın en insanca algılanabilir ölçüsünü yerleştirdiği kanısındayım. Aynaros'un ehramı

öğleden sonranın ışınaları arasında ortaya çıktı! İki bin metre yüksekten bize hâkim olsun diye, alelacele büyüyerek birkaç saat içinde dimdik ortaya çıkan şatafatlı bir suret gibiydi.

Hacılar, feleğin sillesini yemiş bu zavallılar, suretin giderek artan baskısı altında bizden daha çok iki büklüm olmuşlardı; neşe ya da kaygı yüklü bir sessizlik içindeydiler. Pervaneler kaptan köprüsünden gelen kısa emirler üstüne durunca, hacıların sessizliği daha da ağırlaştı. Zincirler gıcırdıyor, çapalar suya atılmış, hareket etmeden duruluyor...

Simgeye takıntılı olmak, dil yetisinin, kelimelerin değerinden ayrılamayan, örnek bir anlatımı olarak yer alıyor derinlerimde. Gönlümde yatan isteğin yol açtığı bir durum bu: Taşların ve çatmaların, hacimlerin, boşluk ve dolulukların düzeni sayesinde, pek genel nitelikli bir düşeylik ve yataylık anlayışı yanında derinlik, yükseklik ve uzunluk anlayışına da sahip oldum. Sonra da bu öğelerin, hatta bu kelimelerin bile, sonsuz anlamları tetiklediğini kavradım; kelime kendi başına, mutlak ve güçlü birliği içinde, bütün bu anlamları dile getirdiği için, bu anlamları seyreltmenin hiçbir yararı olmadığını kavradım. Biraz daha ileri gidince, rengi sarı, kırmızı ya da mavi, mor ya da yeşil algıların katmanlaşması olarak tasarladım; çizgilerin düşeyden yataya varıncaya dek (açı-ortayı eğimine sahip oldukları durum dışında) yaşadıkları tüm geçişlerin, bütün düzenlenişlerin ayrıntılarının anlamsız olduğu kanısına vardım. Anlatıma yarayan bu büyük terimler ahenk tarafından düzenleniyor zaten! Bir usta bana ayrıntıyı titiz biçimde ele almayı aşılamıştı; ben edindiğim bu kültürü de solduracağım. Parthenon'un blok, sütunlar ve baştabanlar olarak ele alınması tüm isteklerimi karşılamaya yetecek; tek başına denizin yetmesi gibi, bir tek bu kelime bile yeter; yüksekliğin, mağaraların ve kaosun simgesi Alpler ya da tek başına katedral bile güçlerimin tümünü ele geçirmeye yetecek manzaraları sağlayacak. Örneğin üstündeki o sayısız derz nedeniyle bir ev bende taş kırıp ufalayan bir makineden düşmüş çakıl taşına takılmak gibi bir hoşnutsuzluk yaratacaktır ve de Claude Monet'ye hayran olsam da, öfkeden

kuduracak ve Matisse'i selamlayacağım. Şarkın tamamı da bana simgelerden yapılmış gibi geldi. Şarktan aklımda kalan, çoklukla masmavi olsa da, sarı bir gökyüzü görüntüsü; toprakların esmer görüntüsü ile ahşap ya da kerpiç evler ve taştan mabetlere ilişkin eşsiz hatıralar. İşte bu anlayış nedeniyle, ben de, bir testi için bütün enlemlerde dünyaya gelmiş binlerce yıllık bir biçimden başka bir biçim aramayı çılgınlık sayıyorum. Geometrik oranlar, murabba, çember ve de basit ve kimliğe sahip bir ilişkinin oranları hoşuma gider.

Bu basit ve ebedi güçleri yönetmek bütün ömrümü almayacak mı? Yüzlerce yıllık bir geleneğin paha biçilmez yasaları uyarınca taşrada inşa edilmiş küçük bir viraneye yaraşır bir orantıya, bir birliğe, bir aydınlığa asla ulaşamayacağım kesin değil mi?

Dafni'ye ayak bastığımız o ışıklı akşam, sabırla ilerleyerek, o devasa dağın yamacını deniz ve tepenin sırtıyla birleştiren katırlarımızın verevine yükselişinden çok zevk aldım; tepenin sırtının ötesinde, daha da sınırsız biçimde yeniden görünecekti deniz. Deniz, dağ ve de Meryem Ana ile ilintilenen simgesi ile yamaçtaki her biri simgesel değere sahip bir tür olan (dut ağaçları, zeytin, incir ağaçları, asmalar ve de devasa böğürtlenler ve de hiç değişmeyen çobanpüsküllleri) sayısız yepyeni ağaca asılı sımsıcak kokulardan yükselen nemli bir akşamüstünün sarhoş edici kucaklayışının, işte bütün bu ilksel öğelerin kurduğu fesatla karşı karşıyaydım. Güneş battıktan sonra, çok yükseklerde, bir düzlükte, serviler Xiropotamu'nun şu göz alabildiğine uzanan manastırına tepeden bakan, kederli yirmi nöbetçi gibi karşıladı.[130] Katırım yavaşlamıştı; çok gecikmiştim; karanlık çöküyordu. Hızımızı hiç kesmeden ne kadar da çok sarp ve engebeli yokuş çıkmıştık! Kuru taş bir duvar, birdenbire koca bir sur duvarı gibi dikilen eğimi dişlemeye başladı. Duvarın hemen dibinden serviler yükseliyor, duman rengi kütlesine tepeden bakıyorlardı. Sözle anlatılamayacak şu gökyüzüne bir bakın! Sonra, duvarın en tepesinde, manastırın ilk görüntüsü çıktı karşımıza; siyah bir sakalın asaletle çevrelediği zeytin rengi yüzüyle genç bir papaz yüksekten selamladı beni,

130
Xiropotamu Aynaros'taki yirmi manastırdan biridir.

ellerini göğsünde kavuşturup belini hafifçe kırdı. Katırın tırısa kalktı, sonra sur duvarının hemen yanı başından fışkıran bir kaynak buldu ve kana kana su içti. Ardından kendine has o genç güç ve ateşle yokuşa vurdu hemen; yokuş artık, avluya kadar taşla döşeliydi. Manastırın ilk binasını da hemen yakından gördüm.

Sonraki on sekiz gün boyunca o kadar çok manastır gördük ki! Gene de bu görüntü en etkili olanı, en asil insaniyet dolu olanı. Eskiçağ hisarlarından birinden alınma bir saçak vardı; surların kaygan yüzeyine hücre hücre konutlar asılmıştı; çok yüksekteydiler, balkonları denize açılıyordu.

Daha uzaklaşıp, katırımı gerisin geri döndürdüm ve durdum. Üst taraftaki manastırı gördüm, kurşun kaplı o enfes kubbeleri İstanbul'u hatırlattı bana. Binaların oluşturduğu dörtgenin üstünde uçsuz bucaksız yatay bir düzlem uzanıyordu; gözüm çok uzaklarda ışığı sönmüş denize kaydı. Sedirler kapkara, manastır en zarif duman rengi, zeytin ağaçları yeşile çalan gümüş rengi, gökyüzü de çiğ yeşildi; denizin menekşe rengi ile tam başüstünde de beyaz yıldızlar kaplamıştı gök kubbeyi. Yıldızlar ışığı giderek sönen bu pırıltılı yokuşun hareketli dekoruna yerleştiler. Siyah ve altın renginde kendini ortaya koyan bu dekor, katırlarımızın nallarının uykuya dalmış Karies'in[131] kumtaşı döşemelerinde şakırdamasıyla tamamlanıyordu. Daha önce tırmandığımız yamaçlardan indik; evler bağların ortasına kurulmuş gibiydi. Şuraya buraya asılmış fenerlerde birkaç tane gaz lambası yanıyordu. Etrafı mutlu bir sessizlik kaplamıştı; gerçekten de "vaat edilmiş" bir ülkeye geldiğimiz izlenimine kapıldık. Sokağın başındaki açık bir kapıdan bolca ışık dökülüyordu şoşeye, bir bağın duvarını aydınlatıyordu; salkımların sarktığını gördük. Handı burası; ışık da basitçe düzenlenmiş ana salonundan geliyordu. Salonun duvarları günümüzde bütün kahveleri tek bir uluslararası biçime sokan yararsız gömme dolaplarla kaplıydı. Salon, ahşaptan yapılma geniş bir balkona açılıyordu; direkler üstüne kurulu gerçek bir yapıydı bu ve o akşam çok yüksek geldi bize. Pisa'daki Benozzo Gozzoli'nin üzüm presi ya da asılı lambalarla alttan aydınlatılan *ca-*

131
Karies Aynaros cemaatinin hem dini hem de idari merkezidir: Aynaros'a ayak basan kişi Mukaddes Dağ'ı ziyaret etmek için burada bir *diamonitirion* (izin) almak zorundadır.

sa'nın boyalı çardağındaki gibi antik çağ pergolalarını andıran asma yaprakları gecenin karanlık uzayında dalgalanıyor, tüm değer hislerini yerinden ediyordu; aldığımız zevke, yaptığımız şatafatlı keşiflerden kaynaklanan yeni, baştan aşağı muhteşem bir izlenim ekleniyordu...[132] Tepe denize doğru iniyordu, geniş bir salondan geçerek ulaşılan, oldukça yükseğe asılı taraçadan, mavi ve altın rengi salkımların ağır ağır sarktığı asmayla baştan aşağı kaplı ahşap bir çardağın güçlü mimarisiyle çerçevelenmiş deniz görünüyordu...

Asma bıyıkları ve yapraklardan oluşan doğal oyuklara masalar kurulmuştu; hemen korkuluğun yanma da masalar yerleştirilmişti, gerçi bu masaları seçen konuklar Silena'nın hoşuna gidecek Baküs'e layık koruluklardan yoksun kalıyorsa da, Baküs ile beraberindeki genç kızların gözlerine baştan aşağı gökyüzüyle dolu, çok daha asil uzay, nadiren balıkçı teknelerinin geçtiği deniz sunuluyordu; ama bir de asmaların, dutların, zeytin ve incirlerin melezlenip bereketli mahsul vaat ettiği, fırtına gibi uçsuz bucaksız engebeli araziler seriliyordu gözler önüne.

Gece, denizden gelen tuzlu havanın nemi, meyvelerin balı, ılık havanın şaşkınlaştırıp bitap düşürdüğü her tür seyre elverişliydi. Yerlere kadar sarkan, içini gizleyip koruyan çardakların altında dudakların vaatlerde bulunmasına, şarabm ve aşkın verdiği sarhoşluğa da elverişliydi...

Burada daha dayanıklı bir mimari olmaması, yani şöyle merden yapılma tırabzanlar kullanılması, arkamızdaki sarayın duvarının da mimari hayal oyunlarına uygun olarak biçimlenmiş yapay mermerden olmaması, göz yanılmasını kullanıp uzayıp giden atriumlar var gibi gösterınemesi de, bu merdivenin bir harem dairesine varmaması da ne tuhaf. Bu akşam yüreğim Watteau'nun bizim için hayalini kurduğu bir Hesperides ya da Kithera'da da rahat edebilirdi. Bize oraları hatırlatan geceye böyle aniden taşınmamız, bu gecenin son derece sıcak olması, Pompei'ye yaraşır bir his olmakla kalmayıp, daha kolay hissedilebilen bir bitkinlik halini alıyor. Benim yalnız gönlüm, yaldıza çalan bu boz rengi hisse,

132 Jeanneret, Pisa'da Camposanto'nun duvarlarında yer alan, Benozzo Gozzoli (1400-1497) tarafından yapılmış olan *Nuh'un Zehirlenmesi* isimli freskodaki ayrıntılara gönderme yapmakta. Jeanneret bu eseri 1907 yılında yaptığı İtalya seyahati sırasında görmüş olmalı.

topluluktan uzakta, asma bıyıkları ve yaprakları altındaki masaların uzağında, korkuluğa dayanıp sırtını dönmüş, denizi seyre dalmış markinin karanlık tavrını ve kara kıyafetini yakıştırıyor...[133] Olmaz böyle bir şey, burası Karies'teki yegâne han zaten, üstelik çok da basit bir yer, bin yıldır da ne bir markizi, ne bir nedimeyi, hatta yolu düşmüş sıradan bir kadını bile konuk etmemiştir. Bu ülke güneşin Dionisos'a en layık olduğu saatlerinde, en methe layık gecede karanlık ya da yoksul kişilere ya da yerinden kıpırdayamayanlara, tarikat keşişlerinin asil ruhuna sahip kişilere, insanların adaletinden kaçanlara, çalışmaktan kaçan tembellere, hayalperestlere, vecde kapılanlara, yalnız kişilere kalır!

Bereket, bağlar, incir ve dutlar, zeytinler ve de kavaklar, korkak bir Bizans üslubuna göre yapılmış küçük ibadetgâhları çevreliyor; kuru taşlar, kurşun kubbeler, hepsi de küçültülmüş, hepsi de küçücük, kale duvarları, iner-kalkar köprü: Ertesi gün, merdivenle ulaştığımız üst balkonun tepesinden, dağlarda, kayalarda, kumsallarda, ufacık, kocaman, neşeli, hüzünlü, kucak açan, ciddi ve hırçın, açık, ikiyüzlü, gün ışığında, bembeyaz güneş altında, denizin sınırsız ve kaygan tarlalarını hareleyen, ışıklar saçan aydınlığın uzayında yayıldıklarını gördük bunların.

Karies'in, kentin, yol kenarlarına çökmüş pis, sakat, rezil, belki de cüzamlı papazlar sadaka dileniyorlar. Tembellik kadar günaha da (kimbilir?) lanet okuyorlar; yapa ede işin buraya vardığını gösteriyorlar. Peki ya içler acısı bir talihsizlik takıldıysa peşlerine, sakin bir limana sığınır gibi Mukaddes Dağ'a attıysa onları ve de burada karşılarına, yaptıkları kötülüklere kayıtsız kalan, acımasız bir bencillik çıktıysa yalnız? Peki ya asma yaprakları, incir ve dut ağaçlarına, hatta uğruna çaba göstermedikleri için tarlalardaki çavdara bile dokunamıyorlarsa? Karies sokaklarındaki (dört beş sokak, o kadar) kumtaşı döşemeler yaralarına sert geliyor, yorgun bedenlerine döşek olmuyor!

Bütünüyle Meryem Ana'yı methetmeye adanmış bu koca dağda bir de kilise var adına yapılmış. Kilisenin manastırı dağın hemen eteğinde, kumluk bir sahilde; manastır dört kenarlı büyük

Jeanneret burada Jean-Antoine Watteau (1684-1721) tarafından yapılan *Kitera Adasından Yola Çıkış* adlı resme gönderme yapıyor. Bu resimde âşıklardan oluşan bir kafile aşk ve mutluluk adası olan Kitera'dan ayrılmak üzeredir, arkada deniz ve sisli ufuklar görülür. Kafileden ayrı duruyor ve sırttan görülüyorlarsa da bir marki ile markiz resmin odak noktasını oluşturur.

bir bina; bir ucunda eski bir iner-kalkar köprüye açılan tek bir kapısı var. Dış duvarlar suyla dolu hendeklere kadar iniyor; nerdeyse en tepeye kadar hiçbir şey yok üstlerinde; üçüncü, dördüncü katlarda ise hücrelerin açıldığı balkonlar asılı yalnızca. Büyük avlunun ortasında, Bizans'ın gerek biçim gerekse inşai ilkelerini sürdüren metropolitlik kilisesi yer alıyor. Bu manastırın bütün ruhu ve de en ufak taşı bile Bizanslı hâlâ. Başka birçok manastır daha var burada, on sekiz tane galiba, birer kartal yuvası sanki, ulaşılmaz kayaların ucuna kurulmuşlar.[134] Bazıları da denize yakın yerlerde. Başka bir çağdayız sanki; her yanda karşımıza çıkan keşiş kalabalığı ise başka bir çağda yaşıyor izlenimi uyandırıyor. Bu da insanın aklını karıştırıyor.

Kentten, Karies'ten aşağı iniyoruz; iki bin metre yüksekliğinde bir dağ olan Aynaros'un, doruğu beyaz mermerle taçlanmış şu harika ehramın eteğinde, deniz kenarında yer alan, Meryem Ana'ya adanmış olan manastırda isim günü kutlamalarını izleyeceğiz. Güneş dağın yamacına kadar alçaldığında, İviron Manastırı'nın kapıları bütün yarımadadan gelen hacıların üstüne kapanacak. Bu kadar uzaktan kalkıp gelen hacılar dualar, şarkılarla sarhoş olacak ya da yiyecek, yiyecek, durmadan yiyecekler, ama yoksullar, sefiller, reziller açlıktan geberecekler. Her yıl kutlanan bu yortuda, antik çağdan gelme bir putun (beyaz renkli buyurgan bir absidin ruhu) can verdiği, taştan yapılma devasa bir beşik biçimindeki yemekhane sabaha kadar açık kalacak.[135] Karanlık duvarları, birbirine bitişik, dinsel konulu sayısız freskoyla kaplı metropolitlik kilisesinde, gecenin karanlığında, insanın yüreğine hançer gibi saplanan, hayallere dalınasına yol açan dualar okunacak sabaha kadar...

Neşe, yortu, güneş ve doğa ve de hepsini kaplayan asmalar, incir ağaçları ve kavaklar; ön taraftaki deniz, o solgun yansımasını, sayılamayacak kadar çok vadiyle kaplı bu toprakların yeşili üstüne salarak tam öğle vakti olduğunu vurguluyor. Denize doğru iniyoruz. Etrafı çevrili bir tarla; üstlerinde emekçi biraderlerin mavi tulumu olan genç keşişler bağın girişinde oturmuşlar.

134
Aynaros'ta yirmi tane manastır vardır. Bunlar, Dohiariu, Xenofontos, Ayios Panteleimon ya da Rossikon, Xiropotamu, Simonos Petras, Ossiu Grigoriu, Ayios Dionissiu, Ayios Pavlu, Esfigmenu, Hiliandariu, Vatopediu, Pantokratoros, Stavronikita, Kutlumussiu, İviron, Filoteu, Karakallu ve Megistis Lavras adlarını taşır. Manastırların sayısı yirmi olarak dondurulmuştur; Aynaros'un kurucu belgesine göre bütün yarımadada daha başka manastır yer almayacaktır. Bu yirmi manastırdan başka, on iki de skete vardır. Bunlar merkezi konumda bulunan bir kilisenin çevresine yerleşmiş çeşitli binalardan oluşan cemaatlerdir, manastırı andırmakla birlikte manastırlara bağımlıdırlar. Rusya, Bulgaristan ve Sırbistan gibi çeşitli bölgeler kendi manastır ve sketeleriyle temsil edilirler. Yarımadada inzivaya çekilinebilecek kulübeler, küçük mağaralar ve barınaklar, hatta huzur ve sükûnet içinde yaşanabilecek tek odadan ibaret binalar da bulunur.

135
İviron manastırı.

Aynaros'taki Simonos Petras manastırı: "Bir kartal yuvası sanki, ulaşılmaz kayaların ucuna kurulmuş."

Sketeleri[136] hemen yakında, kuru taşlardan yapılma bir yığın; iki hayatlarının da barınağı. "Selam" diye bağırıyoruz onlara, keyfimiz yerinde. İçlerinden biri alelacele kalkıp bağa girdi bile, eli kolu salkımlarla dolu geri geliyor; içinden gelmiş, bir şeyler sunmak istiyor. İki keşiş gülümsüyor, ellerini göğüslerinin üstünde çaprazlayıp eğiliyorlar. "Selam, dostlar, teşekkür ederiz, teşekkür ederiz!" Yabancı bir yüz görmeden aylar geçirecekler. Denize doğru gidiyoruz, neşeliyiz.

Deniz yükseklere tünemiş bu manastıra uzak. Beyaz odalarımızdan baktığımızda, yatay manzaranın ucu bucağı yok; ne bu enlemde ne de bu mevsimde hiç görmedik ki ufku. Manzarayla aramıza sıcağın yol açtığı buğulu hava giriyor, denizle gökyüzü birbirine bağlanıyor, öyle ki denizin nerde bitip gökyüzünün nerde başladığını göremeyip tedirgin olmak da var: Su düzleminin nerde olduğu bir tek harelenmelerden anlaşılabiliyor. Pencereden baktığımızda gördüğümüz manzara başımızı döndürüyor; manastırın en üst katındayız, kayalardan oluşan kaideye dimdik düşecek gibiyiz. Avlusu duman rengi taş döşeli olan kilise tekdüze öküz kanı kırmızısına boyalı: En aşağıdan, kurşun kaplı pek hoş duman rengi kubbelere varıncaya dek.

Sözünü ettiğimiz emekçi keşişlerin geçici başı bizi yanına katıp yemekhaneye soktu. Keşişler iki uzun masanın her iki tarafına siyah ve saçlı sakallı bir kalabalık olarak yerleşmişler; bu iki masa da, altından yapılma bir ikonayla takdis edilen absidin önünde yüksek rütbeli keşişlerin oturduğu masayla birleşip bir at nalı biçimi oluşturuyordu. Sofraya bir konuk daha katılabilir diye boş bırakılmış yere oturduk. Kudüs'te hacı olan, biraz Fransızca konuşan bu adamla, tuhaf güzelliği, ihtiyatlı tavrı, dinmez gayretkeşliği ile bizi tedirgin eden bu adamla karşılaşmıyoruz bugün. Başkeşiş sanırım yemeği takdis etmiş olmalı ki oturduk. Biraderlerin masanın beyaz ahşabına koydukları elleri sert ve nasırlı, toprağı işlemekten şişmiş; sağlamlık açısından, kırlık alanlarda çok rastlanan sırlı güveçler, fincanlar ve maşrapalarla da kardeş sanki bu eller, onlar da toprağı akla getiriyor. Konukların önünde üç ta-

136 skete: Ortodoks keşişlerin hem ibadetgâh hem de ikametgâh olarak kullandıkları manastır eklentisi (ç.n.).

ne güveç duruyor, içlerinde çiğ domates, haşlanmış fasulye ve balık var bir tek. Keşişlerin önündeyse şarap dolu bir çömlek, kalaylı bir maşrapa, tostoparlak ve ağır, siyah renkli bir çavdar ekmeği, o günkü mukaddes emanet gibi, simgesel liyakat nişanı gibi duruyor. Absidin önünde, yüksek mevkideki keşişler ekmeği kopartıyor, beyaz ahşap üstündeki yeşil çömlekler ve güveçlerdeki yemekleri yiyor, şarabı içiyorlar, hepsi de bu kadar işte. Neşeli bir canlılık var etrafta, güneşte yanmış yüzler, bize doğru dönüp gülümsemeler ve pek sık yaşadığımız gibi hiçbiri de sonuç vermeyen konuşma başlatma girişimleri! Sade yemeğimizi çabucak bitirdikten sonra ayağa kalkıp biraderlerin önümüzden geçmesini bekliyoruz, hepsi de bir şeyler söylüyor, çoğu ellerimizi alıp öpüyor.

Emekçi keşişler manastırı Karakallu burası! Gösterdikleri sade konukseverlik hayır duası gibi geliyor bize. Karakallu'nun dürüst insanları! Bu hatırama bir de, renk cümbüşü Boşnak ya da Eflak işi halılardan en güzeline sarınıp genişçe bir sıranın üstünde yattığım baştan aşağı beyaz badanalı odamı eklemeliyim. Dışarıdan içeri doğru genişleyen daracık bir açıklığın ucundaki pencereden, tam üç kez gördüm sınırsız bir uzayda günün açıldığını; duvarların dibindeki zeytin ağaçları ufacık kaya yosunları gibi duruyordu.

Arazi parçalarının, dimdik inen kırmızı kayaların, uzayıp giden denizin, varlığının en derinlerinde uyandırıp gün ışığına çıkmasına asla izin vermediği izlenimleri yazıya dökememek nasıl da içimi parçalıyor! Beceriksiz ve kaltakça tavırlar içindeki şakacı katırlar bazen hafifçe kıçlarını kaldırıp insanı dalgalarla kaplı sarp kayalara atar. Bembeyaz bir güneşin köreltici fethi, renk hissini altüst ediyor. Sketelerinde inzivaya çekilmiş bir iki keşiş, kuru taştan bir viranenin eşiğinde, ellerini haç biçiminde kavuşturup eğiliyorlar, kapkara, saç baş karışık, yabani, yüzlerinde iyilik ya da bönlük saçan bir gülümseme var. Doğrusu böyle bir binaya pek ender rast gelinir. Prodromos, yani "Bildirici"[137] manastırı giderek görünmez oluyor; bizler, ilkel eyerlerde sallanarak kuru, eğri büğrü ve kaba ağaçlar arasından yamaçta yükseldikçe yükseli-

137
Prodromos manastır değil, bir Rumen sketesidir.

yoruz: Yayılmış, donup kalmış, bu haliyle duvar ustasının su terazisini andırıyor; sunduğu yataylığı izleyip varolmayan ufuklarda dolaşıyor bakışlarımız; deniz bugün de ne beklenilen kıvama ne de sınıra sahip... Yelkenli sandal, dayanıklı ceviz kabuğu, kısa dalgaya tırmanıyor, sonra da kıyının yakınında, paralel olarak, kaçıp gidiyor kahkahalar içinde; halatlar, bir yelken, üç adam ve de sağ tarafta, sonu olmayan bir ehram gibi dikilen Aynaros'un, mermerinden tepesine dek verdiği destek. Mazgallar ve devasa duvarlar, yabani hisar, Meryem Ana'nın hizmetkârlarının manastırı! Hadi bakalım, dindar tembelliklerini kıskançlıkla kendi içlerinde saklayan adamlar, Yunanistan'ın çöküş içindeki Ortodoks metropolitliğinin emekçileri ya da kendisini eşit kollu haça tapmaya adamış vahşi bir Sırbistan tarafından sofuca birer armağan olarak gönderilen hazineler. Çakıl taşları, bir koy; küçük bir taç gibi dizilmiş taşlarla çevrili, yüksekçe bir yere dikilmiş bir dut ağacı, etrafındaki kumları kan kırmızıyla lekeliyor; meyveler yere düşerken sularını da akıtacak kadar olgun. Çok yavaş ulaşıyoruz saçağa, eşyalarımızı bırakıyoruz, Ortodoksluğa uygun biçimde yenilenmiş bir kilisenin avlusu, tenekeden bir çatı, insanın içini donduran koridorlar, konuklara ayrılmış çırılçıplak devasa odalar, başpapazın ziyareti, başpapazın masası, yemekler –hastalık, karın ağrıları, sancılar, secdeye kapanma, atalet; bağırsak ağrısından biraz gözüm açıldığında, bir dahaki sancı saplanmadan iki arada bir derede görebildiğim kitaplık... yeniden dörtnala kalkan, kulak diken şakacı katırlar, hem meraklılar hem de biraz fazla yulaf tıkınmışlar.

"Haşayar Şah"ın donanması işte bu devasa kayanın dibinde mahvoldu: Biz de dibi olmayan bir denizin korkunç derinliğini ve ürkütücü karanlığını titreyerek kestirmeye çalışıyoruz tepeden. Haydi kolay gelsin bakalım hazine avcıları! Haşayar Şah'ın, bu fatihin bütün donanması suyun iki bin metre dibinde beklemekten sıkılıyor belki de. Dimdik inen kırmızı kayalar. Katırlarımızın ayak bastığı çayır, kayaların ucu bucağı görülmeden, dimdik indiği yerde, Delfi'ye yaraşır bir dünyadan yükselen flüt

sesi gibi kesiliyor hemen. Felaket kokuyor her taraf, felakete yol açıyor her şey; güneşin gökyüzünde bugün gibi çılgınca ışıldadığı bir günde bile, bir teknenin mahmuz gibi ileri çıkan bu kayanın dibinde, o mavi yağda dolaşmaya kalkışacağını doğrusu aklım almıyor. Korkardı.

Yarabbim! Fırtınanın nasıl da çılgınca saldırdığına, suların oraya buraya nasıl da harika biçimde sıçradığına, devleri akla getiren o şah! şah! diye yüklendiğine baksanıza! Haşayar Şah'ın donanması kendini kaybetmiş demir tarıyor, dibi bir türlü bulamıyor, azgın sularda sürükleniyor, bodoslama bindirecek kayalara; çatırdayıp patlıyor ahşap, mendirek olduğu gibi kalıyor, insanlar eziliyor, Pers savaşçılar verevine çöküyor derin sulara, gözleri kapalı, ağızları sonuna kadar açık, derinlerde kimsenin ayağının değmediği kumlara doğru çöküyorlar, huzurlu oldukları söylenen bu bölgelere ayak basan beklenmedik konuklar gibiler. Yukarıdaysa suları tükürüyor deniz, her yana su saçıyor; çıldırmış bir denizin tarifi gayrikabil gürültüsü, devasa kırmızı malımuz biçimli kayaya akıl havsala almaz bir güçle bindirmesi; biz de bu kayanın tepesinde katırlarımızın sırtındayız, kısa adımlar atıyor, sürüklüyorlar bizi, şaka yapacakları kesin gibi.

Büyük sketenin avlusuna vardığımızda semenderler bekliyordu bizi;[138] Keşişler bize doğru seğirdiler, biz de "Franzuski" dedik. "Ah, Franzuski!" Ellerini göğüslerinde çaprazlamasına kavuşturdular, telaşlandılar, yüzleri neşelendi. Bunlar Rus bozkırından daha yeni gelmiş faal keşişlerdi, Fransa da müttefik bir ülkeydi.[139] "Franzuski, ah, Franzuski!" Sofrada kırmızı domatesler ile olmayacak kadar çok şarap vardı; âdet olduğu üzere, mastikaları içip bitirmiştik zaten; Baküs'ün eşeğine binip yola çıktık. Hava kararıyor, gökyüzü yıldızlarla kaplı, pencere doğramalarını baştan aşağı kaplıyor deniz, kaygan, insanı okşar gibi. Küçük bir şişe şarap daha. Pek çok akşam gibi, Aynaros'taki her akşam gibi, misafirperver ve sıcak şarap aklımızı karıştırıyor, her şey gülümsüyor; hastalık geri çekiliyor... gece boyunca! Biliyoruz bunu ve de gerçekleştirdiğimiz kaygılı koşular ta ki... Ah! Aynaros manas-

138
"Semender" sözcüğü burada mecazi anlamda kullanılmış olmalı. Bu sözcükle aşırı sıcağa hem katlanabilen hem de bu yakıcı sıcaktan zevk alarak çalışan keşişler anlatılmak istenmiştir.

139
İngiltere, Fransa ve Rusya'nın 1907'de oluşturduğu Üçlü İtilaf Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın karşısına dikilmişti.

tırlarının kapılarını açıyor. Ah! Aynaros emekçi keşişlerle dolu sketelerinde titreşiyor ve de neşeli, konukseverlik nasıl da iyi geliyor insanın yüreğine! Aynaros'un şarabı hatıralarımı neşelendiriyor bu akşam!

Birkaç küçük, acı, affolunamaz keşfe adanmış bir günün sızılarla dolu akşamı; küçük bir kentin göbeğinde yaşamanın doğurduğu sonuçları hüzünlü sayıyorum artık, neşeli bir rahatsızlık, tasalı bir belirsizlik aklıma geliyor yeniden, belirsiz ve tatlı. Bir saattir, neşe dolu bir ağzın koca koca açık kıvrımlarında, itiraf edilmemiş bir yalnızlığa uzaklarda gözyaşı döküldüğünü gördüğümü sandım ve de birbirimizden müsaade isteyen ikimizin, basit ama ateşli biçimde okşama isteğinde bulunması (belki de bir tek benden kaynaklanmıştır); bir şimşek, bir gülümseme ya da bir güneş ya da tarifi gayrikabil herhangi bir ezgi ya da havanın tatlı, mevsimin yumuşak olması nedeniyle, bedenim (gönlünü kaptırmışken) son derece içten bir yakınlıkla dostça davranmaya itildiğinde, bazen, yaşım ve yalnızlığım böyle bir neşeyi talep eder... Şarkın şu vakitleri yok mu! Bembeyaz gökyüzünün sıcak karnında, akşam yemeğinden dört saat sonra bile hava aydınlık olduğu için, bütün neşem kaçıyor, pişmanlıklar içine batıp boğuluyor. Çağrı bedenin en derinlerinde yankılanıyor; bu akşam söz konusu manzaraya ilişkin, aklımda kaldığı kadarıyla aktardığım tedirgin edici belirtiler göğsümü sıkıyor, beni altüst ediyor. İyi ki etrafta kör edici bir ışık vardı da, karabasandan korkmak gerekmiyordu. İnsan Aynaros piramidinin gerçekten en sivri tepesine çıktığında, her şeyden ne kadar uzakta, hatta kavranılamayacak kadar uzakta olduğunu anlıyor. Ayaklarımızı yeniden yere basalım der de, denizin içinden yükselen istinat duvarlarının oluşturduğu, ışıkla dolu deniz kabuklarının içine bakarsak, esîr[140] içinde dolanan, tabanından kopmuş bir toprak parçasını görürüz; hiç mi hiç bilinmedik bir imgedir bu. Beyaz, hafif bir ışıkla sarsılan deniz, bakışlarınızdan kaçıyor; kaçtığı için de, bilincimiz yerindeyken yaşadığımız bazı kâbuslarda, kendimizce bir ölçü tutturup bütün dünyamızın esîr içinde yuvarlandığını canlandırmaya, sonu olmayan

140 esîr: antik çağdan beri süregelen evren anlayışında uzay boşluğunu ve atmosferi doldurduğu kabul edilen, ancak insanın görüp algılayamadığı kabul edilen ana unsurlardan biri.

uzaylarda yolumuzu çizmeye kalkıştığımızda gördüğümüz o tuhaf boşluğu yaratıyor. Aynaros piramidinin tepesinden bakıldığında, batı tarafındaki bir berzah dışında, Aynaros'un denizde bıraktığı iz de, ışıl ışıl uçsuz bucaksızlığa düşmüş bir cisim gibi duruyor. Aslında adakta bulunulan küçük bir şapelin eşiğindeyiz, ama hiç de heyecan duymuyorum içimde. Oysa Meryem Ana'nın toprağının tepe noktasında bulunduğu için, buraya kadar gelen bazı hacıların gözünde, tarifi gayrikabil bir kudas ayininin mayasız ekmeği gibi olmalıydı. Asıl doruğa en yakın olan şu Ayios Yeorgios doruğuna varmak için, haftalarca denizde kaldıktan, günlerce manastırdan sketeye, sketeden de manastıra gidip geldikten, rehber eşliğinde katır sırtında vahşi ve kimsenin yaşamadığı bir doğal ortamda saatlerce tırmanıp da bir mermer doruğun altındaki barınağa vardıktan, katırını da, ketum rehberine güvenip bir kuyunun yakınına bağladıktan sonra tırmanışın en son parçasını tamamlamaya, en sonuncu mermer duvara tırmanmaya girişen ve de dizini şöyle son bir hamleyle kaldırıp sonsuzluğa teslim olduğu doruktaki o düzlüğe basan kişi, Meryem Ana'sına kavuşan kişi hıçkırıklara boğulmalı, hayranlık içinde kendinden geçmelidir. İnce işten uzak, beyaz kerpiçten yapılma bu mihrabın, basit renklere sahip bu ikonanın ya da sözgelimi olur da şapelde uzun zaman ibadet edilmez de yağı kalmazsa ziyarete gelen hacının hemen yanı başındaki damacanadan ekleyip sönmemesini sağladığı yağ kandilinin nasıl bir anlam taşıdığını kestirmeye çalışıyorum.

Kudüs yolunda denize doğru bu kadar ileri çıkmış, göğe doğru bu kadar yükselmiş başka bir mabet yok zaten; modern bir senfoninin uçlarda dolaşan son notaları gibi en ileri derecede. Böylece, mistisizmin sımsıcak limonluğu diyebileceğim Katolik iman, müminleri uhrevi saadete taşır.

Demirle betonu sağlam bir ölçü uyarınca karmayı hayal eden mimar olarak kendi içimde duyduğum buyruğa boyun eğip eyleme atılan ben ise, eskiden bu dağda bronzdan bir Zeus heykelinin dikili olduğunu öğrendiğimde seviniyorum. Gülüp eğlenen triremeler, kürekler denizi bir bir ısırdıkça dalgaların üstünde sıçrıyor-

lardı; gemi kaptanı ile tüccarlar, savaşçılar ile fatihler, gururla göğüslerini şişirerek, tahtına kurulmuş ilahıyla göz alan büyük Aynaros piramidinin uzaklarda yavaş yavaş ortaya çıktığını görüyorlardı. Sağanak yağmur gibi yağan lanetlemeler altında iki büklüm olup küreklere kapanmış köleler bu denizlere daha bir kayıtsız kalıyor; pırıltılar içindeki yunusların neşeli denizlerde çılgınca yüzüşleri, teknenin karinasını denizin yüzeyi ile yeşil derinliklere bağlayan ağı dokur gibiydi. Efsaneler çağından kaynaklanan o güçlü hayal ve Müslümanlığı benimsemiş ırkların değişmez süreğenliği arasında, çevredeki bütün o esmer topraklara yayılan, yankı bile vermeyecek kadar içi boşalan bu Bizansçılık, bu manastır hayatının Ortodoks varlığı derinden etkiliyor beni. Gerisin geri indik: Önce iki bin metre mermeri indik, sonra Ayios Yeorgios ve Ayia Annos sketeleri yoluyla insanın içini donduran Ayios Pavlus manastırına geldik, esmer kalkerleri aşıp denize ulaştık. Bir dut ağacı çok olgun meyvelerini çakıltaşlı kıyıya döküyordu. Bu adayı terk etmek istiyordum! Kimsenin gelip geçmediği bu sulara yeniden bir teknenin demir atması için sekiz gün daha beklemek gerekiyordu.

Işıl ışıl bir sabah, sfenksi andıran dağın sırtını aşmış Russikon'a iniyorduk; katırlarımız bizi bağların içindeki dik yollara sürükledi.[141] Yolun sol tarafında, bütün bu asmaların arasında tek başına, bir sesleniş gibi bir çınar yükseldi. Yapayalnızdı, Pers'ten söz etti bana. Yağmurlarla yıkanan siyah bir mermer gibiydi yapısı, pürüzsüz gövdesi; en büyük dalları fışkıran ışınlar, en küçük dalları ise fıskiyenin düşen damlacıkları gibiydi; yapraklarıysa sık sık değil minyatürlerdeki gibi seyrekti: Bir yaprak, sonra bir tane daha, açılmış, kocaman bir el olan bu ağacın her parmağı zarif zümrütlerle, mücevherlerle doluydu. Denizin önünde kök saldığından beri burada tek başına dikilen bu varlık, uzaklardan gelen şiir dolu ve yaygın bir sese uyup titriyor. Bu ses bundan daha başka bir Şark'ta anlatılan masalların letafetini yansıtıyor, havaya yayıldığı gibi lake cilalı dalgalar üstüne de yayılıyor, bu pembe toprağa yayıldığı gibi zarifçe tezhip edilmiş mercanlar üstüne de ya-

141
Russikon manastırının başka bir adı da Ayios Panteleimon'dur.

yılıyor, mavi asmaların ortasında, şu zarif yapraklar arasından geçip göğe doğru yükseliyor, rüyada gibi çok daha yumuşak ve çok daha tatlı...

Dışarıdan bakıldığında, bir tek dış avlular insan ölçeğinde gibi; üst üste yığılıp yükselen payandalar, istinat duvarları, muzaffer kemerlerin sırtı, kubbe, yakından bakıldığında bütün bunların korkunç bir yığışım oluşturduğu görülüyor. Sundurmayı geçer geçmez, karanlık narteks, yalnız kullanılan mermerler ve ışıklar saçan mozaikleriyle değil, tonozunun lahit gibi oyuk olmasının basitliği ve gücüyle de büyük mimarlar çağının anılarını yüceltiyordu. Eksende yer alan kapıdan geçtiğimizde, alacakaranlık içinde ışıklar saçan sahnın ihtişamı önümüze serildi. Mekânı çılgınca uzun adımlarla geçmekti bu, kullanılabilir boşluk devasa oranlarda şişirilmiş, iki kat kemer atılmış, yükseltilmiş, dört tane taşıyıcı pandantif eklenmiş, tonozun çevresinde bir taç gibi duran sayısız pencereden giren yatay ışığın ötesine geçilmişti. Tumturaklı cemaat. İki şey var: sahnın düzlemi, devasa bir forum –sonra da muciza çığlıkları, şaheser çığlıkları (insan elinden çıkma bir şaheser bu) atarak, delice şişen, içi boş soğan. Miletos'lu İsidoros ile Tralles'li Anthemios 500 yılında, kendi hayallerini gerçekleştirmek için, nerdeyse başka hiçbir örneği olmayan bu inşaat yöntemini ve kemer ayaklarını kullanmışlardı.[142]

İmparator adına okunan bu ilahiden sonra Şark dünyası yüzlerce yıllık bir suskunluğa gömülmüştü; mercanlara has tuhaf bir hayatiyet örneği olarak günümüze kadar süren Bizans ruhu ise (kiliselere verilen küçültme isimlerinden olan) "parakles" ve "metropolit" gibi mabet biçimlerinde kemikleşti. Bir de Aynaros'taki her manastırın dört kenarlı binalar bütünü içinde barındığı mabet biçimleri var elbette. Kostantiniye'deki Ayasofya Marmara ile Haliç arasında, Sarayburnu'nda yer alır; Aynaros piramidi de Halkidiki için aynı anlama gelir, o da bir dağdır.[143]

Aynaros'un o manastır ruhu, keşişler, ibadet eden biraderler kiliselerin altında yer alan ve cenazelerin defnedildiği mahzenleri gözlerinin önüne getirdiler, istiğraklarından elde ettikleri marazi

142
Miletos'lu İsidorius ile Tralles'li Anthemius Ayasofya'nın mimarlarıdır.

143
Halkidiki yarımadası Selanik Körfezi ile Strimon Körfezi arasında kalır.

altını da bir mabedin tasvirlerinin kararttığı, yarı gölgelik ve kesin kabuğuna hapsettiler. Bu kadar dar bir hacme sahip olsa da bu mimariye hayranım; katı ve dogmatik dilinde birkaç söz söylemek için saatler harcıyorum.

Bir zamanlar Sirakuza, Périgord ve İspanya'dan Venedik ve Aix-la-Chapelle'e doğru giden büyük Asya yolu buradan geçerdi; ama bu yol, geometrik düzenlenişlerini, debdebeli dış yüzünü ve de üstüne attığı abayı bıraktı buraya. Mimarın şu yegâne ve asil görevini derinden hissediyordum: Bu görev, çeşitli malzemeleri yararlı kılmak amacıyla, dürüstçe kullanarak insan ruhuna şiirle dolu alanlar açmaktır. Burada Meryem Ana'ya dünyevi kötülüklerin ulaşamayacağı taştan bir ev vermek, bu müstahkem odanın hacimlerini bir ruhun dışarı sızabileceği biçimde yerleştirmek, biçimler ile renkler arasında öyle esrarlı bir ilişki kurmak ki ağızlardan tek bir ses bile çıkamasın, herkese saygı duyulsun, bütün bu mahfuz ışığın ahengi herkesi ibadete, dudakları da ilahiler söylemeye teşvik etsin. Antik çağ mimarlarının gönlünde nasıl da mukaddes bir istidat yatıyormuş! Çabalarının, niyetlerinin kaybolup gitmiş saflığı. Günümüz müsrifleriyiz biz, bilmeyiz böyle bir disiplini. Yarabbim! Şarkta karşımıza çıkan kimbilir kaç mabette nasıl da acı veren bir coşkuya kapılmıştık! İki büklüm olmuştum sanki, utanç içindeydim. Sessiz mabetlerde saatler geçirdikten sonra, hem gençliğe has bir cesaret hem de dürüst istekler doldu içime: Namuslu, dürüst bir inşaatçı olacaktım. Mabetlerin tonozları altından geçen ziyaretçi, inşaatçı değilsen, taşların o buyurgan yargıları karşısında mimarın nasıl kaygılara kapıldığını da canlandıramazsın aklında. Bizler vesveseli zanaatkârların oluşturduğu zavallı bir çağız; iyi ki Rabbimiz bağışlayıcı davrandı da bizden önce gelenlerle karşılaşmamızı engelledi, yoksa önce kaygıyla karışık şaşkınlıkla bakar, sonra da olanca öfkelerini kusarlardı bize; kaçmaktan başka da çaremiz kalmazdı. Nasıl uğraşıp didindikleri hiç çıkmıyor aklımdan, durmadan kemiriyor beni içimi dolduran bu kaygı; yaptığımız çizimlerde eserimizin ortaya çıkmasını sağlayan tarzlardan da kuşkulanıyorum...

Aynaros kilisesi, ilkbaharın sıcak yağmurlarından önce, küçücükken, sıkı ve parlak kalkanı altında yazın (çiçek), sonbaharın (meyve) ve kışın (karanlıkta, ağır ağır gerçekleşen filizlenme) bütün hazinelerini saklayan ağacın tomurcuğuna benzer, aralarındaki tek fark kilisenin taş kullanılarak yapılmış olmasıdır. O kadar küçük bir kubbe (genelde 4 m çapında) öyle bir biçimde yerleştirilmiş ki, denizden esen rüzgârın hiç eksilmediği o uçsuz bucaksız dışarıdan baktığımızda, denizi gördüğümüzde, dağ kendini gösterdiğinde, narteksi geçtiğimizde kubbe bir pronaos gibi güçlü, yüksek, büyük ve yeterli olarak kendini gözler önüne serer; dürbünle yükseklere tünemiş, içi boş bir soğana bakıyor gibiyizdir. Kubbenin kasnağı şaşılacak kadar yüksekte, bu da kubbe düşüncesini akla getiriyor hemen. Dört pandantifle, geniş ve kaygan yüzeyli dört kemerle taşınan kubbe, trapez biçimli başlıklarla süslenmiş, hafifçe şişirilmiş, üstüvani, çoklukla yekpare dört basit ayakla yere oturur. Zihnimizden önce davranan gözümüz, iç içe girmiş beşik tonozların bazen sağlı sollu, kubbeyi taşıyan kasnağa doğru derinleştiği, yükseldiği iyice karanlık pronaostan, zemini lüks biçimde mermer mozaikle döşenmiş (en sondaki dörtgen hacmin duvarları kaygan), tonozu taşıyan dört tane ayağın dikildiği bu kaskatı duran odaya geçti bile. Duvarları kaplayan, köklü efsaneler anlatan, toprak kırmızıları, lacivertler, yeşiller, zırnıklarla dokunmuş, feri kaçmış altın yaldızlarla harelenmiş sayısız freskonun kararttığı ağır bir gümüş hava çökmüş her yana. Bina hem kesitte hem de planda bir bakışta okunabiliyor; taşıyıcı kütle ile taşınan kütle, birer kas gibi gerilmiş duvarlar ile eğriye uyan soğan biçimli kubbeler hemen görülüyor. Böyle ağırbaşlı bir dilin kurduğu güçlü birlik, izlenimlerimize pırlanta gibi değer katıyor. Helenlere has bu açıklık billurlaşmış, sıkı ve sert bir biçime bürünmüş; tam olarak tanımlanamasa da Asya'yı çağrıştıran yanları var.

Karanlık duvarlarda çözdüğüm resimler konusunda aklımda kalanlar bunlar işte. Bu resimlere alçakça rötuşlar yapıldığını görüp hayal kırıklığına kapıldım, ama zamanla bu hayal kırıklığı

hafifledi, bütün bu şeylerin ruhu üstündeki o lekeli giysiyi atıp dinsel bir ihtişamın aydınlığına kavuştu; o zaman bu resimlerin çoğu da hoşuma gitti.

İki pencere arasındaki bir köşede bir ülke prensi (Sırp ya da Bulgar havası taşıyan bir görüntü bu) genç ve saf yürekli, pembe bir görüntü olarak dikiliyor. Saygılı olduğu görülüyor; ayakuçları bitişik, hem ilerlemek istiyor hem de duraksıyor. Freskonun siyah zemininde, kollarını ileri uzatmış, bir mabedin maketini sunuyor; içinde bulunduğumuz kilisenin görüntüsü bu, kubbeleri maviye, kendisi de kırmızıya boyanmış. Elindeki krallara layık armağanı, kendisinden beş kat büyük, uzun saçlı ve sakallı yaşlı bir adama veriyor; manastırın başpapazı olan bu ihtiyarın üstünde simsiyah bir aba var. Bu abanın rengi öyle koyu ki, prensin çıtkırıldım tavırlarını, kaygıyla kırışmış alnı, yana eğik kafası ve armağanı almak için uzattığı elleri dışında hiçbir şey dengelemiyor. Bir buluta binmiş iki aziz geçiyor üstlerinden, küçücükler, prens ile başpapaza dokunuyorlar nerdeyse, kırmızı ve altın hareler var başlarında. Denilene göre, bir Hırvat prensi, tahta çıktığı gün, Rabb'iyle arası hoş olsun diye, şu Aynaros toprağında bu mabedi inşa ettirmiş; sundurmanın sağ tarafına da bu olayı aktaran bu resim yapılmış.[144]

Lavra'dan aklımda kalan korkunç bir cehennem yalnızca; püskürttüğü alevler sağ taraftaki duvarı yalayıp yakmış. Burnundan soluyan, dişlerle kaplı acımasız ve harika bir ağızdan fışkıran, şedid dalgalar toprak kırmızısı bir deniz olup yükseliyor, kahredici bir maddeye dönüşüp, öç almaya yeminli bir sel gibi çöküyor, akıyor, kâbusta yaşanan girdabı andırıyor, etraf kararmış iyice. Bizimle aynı kaderi paylaşan birçok kişi de, çıplağız, çığlık çığlığa haykırıyoruz derdimizi, "lanetlilerin kavrulacağı" cehennemde bizleri nelerin beklediğine şahit her şey.

Ama Philotheon'da böyle bir ortaçağ manzarası yok: Burası, rüyalarda görülen bir yaratığın, bir ejderhanın, at gövdeli bir kartalın sırtına binmiş Hintli bir *peri*.* Öfkeli hayvanın susmasına tek bir parmağını dikmesi yetmiş; yükseliyorlar... Yok, bu kadar

144 Hırvatlar Doğu Ortodoks Kilisesine değil de Roman Katolik Kilisesine bağlı olduğu için bu prensin de Hırvat değil Bulgar ya da Sırp olması gerekir. Ayrıca Hırvatların Aynaros'ta manastır ya da skete kurduklarına ilişkin hiçbir bilgi de bulunmamaktadır.

* Şark'ta hayırsever ruhlara böyle denilir.

değil! Hemen yanında, korkunç bir felaketin resmedildiğini hatırlıyorum; ağzından salyalar akan, çok başlı hayvan boşluğa düşüyor, bir yerlere tutunmak için umutsuzca çıkartmış tırnaklarını, Peri de düşüyor, kollarını açmış. Asya efsanelerine duyulan, acı veren hasreti bir Hıristiyan mabedine kadar taşıyan Sasani soyundan birinin mahşer gününe ilişkin freskosu olmasın bu?[145]

Pronaostan, peristilden mabede kadar bütün duvarlar brokarla kaplı sanki. Duvar resimleri sırakemerlere, kemer teknelerine, baştabanlara, kubbe kasnaklarına, kubbelere kadar yükseliyor. Bütün dogmaların, insana yararlı bütün hareketlerin, bütün efsanelerin kaydı düşülmüş duvarlara; *ex-voto*'lar [adaklar] ya da iman belgeleri de var. Bütün bunlar da büyük olasılıkla belirli ve simgesel bir düzen içinde yer alıyor, her sahne belirli bir hiyerarşide kendine ayrılan yerde, üstelik her kişi ve her biçim de şu ya da bu gibi bir ince anlam uyarınca belirli bir ölçek ve büyüklükte resmedilmiş. İkona kırıcı akımın lağvettiği nizamnameden eser yok burada. Bütün bu şatafatlı ve karışık boyama, duvarları o kadar istila etmiş ki, bir tek büyük mimari biçimlerin o buyurgan dili ve hiçbir silme kullanılmamış olması sayesinde güçlü ve güzel kalır Aynaros kiliseleri.

Bir de buna mermer kaplı zeminle zafer takı arasında altın yaldızları parıldayan ikonostası katmak gerekir; tutkunun yol açtığı efsanelerin tümünü, absidin sırrını duvarın altında gizler, absidin yalnızlığının bozulmamasını sağlar. Ama biz hem yorulduğumuz için hem de çok acelemiz olduğu, çok dalgın olduğumuz, pek o kadar bilimle ilgili olmadığımız için de, Bizans resmini barındıran bu paha biçilmez müzelerde hiçbir incelemede bulunamadık. Dahası, yapılan rezil restorasyon çalışmalarını da çoklukla lanetledik; her sayfası anlaşılmayı ve sevilmeyi hak eden, önümüzde açık duran resimli kitaba da sırtımızı döndük. Hiçbir düzeni olmayan kütüphaneler, ellerinde ne olduğunu (harika belgeler) bile bilmeyen kütüphaneciler nedeniyle, meramımızı anlatamadığımız için, hastalıktan elimiz ayağımız kesildiği için ve daha başka bir sürü şey nedeniyle alelacele terk ettik Aynaros'u. Bir daha asla geri

145
Pers ülkesinde İS 3. yy ile 7. yy arasında hüküm süren Sasani sülalesinden söz ediliyor.

dönmeyeceğimi de biliyorum... İnsanın bu kadar çok mutluluk dolu anın yanından geçip gitmesine izin verdiğini anlaması için, hüzünlü bir taşra kentinde, bütün umutların yıkıldığı yağışlı bir pazar günü odasında tek başına oturup duruyor olması gerekir! En keskin hatıram morlara, pembelere, lacivertlere bürünüyor, altın yaldızlı ayin cüppesi, pırıltılar saçan çelenk askıları, tövbekâr bir hacı olan zihnimiz ise karaları, denizleri aşar ve yaşanmış heyecanları nerdeyse bıraktığı gibi bulmak için tuhaf ama hangisi olduğu kesinlikle belli bir mabede geri döner.

Oysa şu an masamda bunların bir şahidi duruyor: Russikon manastırının kitaplığında, Aynaros'tan ayrılacağımız sabah yaptığım birkaç santimetre karelik bir minyatürün alacalı bulacalı bir kopyası bu. Bu ufacık minyatür, avuç kadar bir alana, göz alabildiğine uzanan yeşil (bir akşam Classe'da Saint-Apollinaire'den dönerken Ravenna'da gördüğüm şu bakırtaşı yeşili) bir ovanın sonsuzluğunu, altın yaldızlı bir gök kubbeye, ikonaların devasa ve pürüzsüz gök kubbesine sığdırmayı bilmişti.[146] Siyah bir abaya bürünmüş bir kadın, eğilmiş dua ediyor, ama öyle iki büklüm olmuş, öylesine eski çağları hatırlatan bir yakarışta bulunuyor ki, teslim olmuş sanki çığlık atıyor. Minyatürün köşesinde karanlık bir bulut var; birkaç çiçekli sap da, tıpkı o kadın gibi gene aynı fırtınanın şiddetiyle eğiliyor. Beceriksizce yapılmış bir resmin tuhaf gücü; bu o kadar küçük bir resim ki hayal gücüne bol bol yer kalıyor. Biz de bundan rahat rahat bin yıl önce her biri zarif şu üç ayrı tonu bir araya getirip bile isteye bir birlik yaratabilen saf yürekli nakkaşa ne kadar minnet duysak azdır.

Söz güçten açılınca, benim de aklıma İviron Manastırı'nın yemekhanesindeki büyük ikona geldi; nasıl da insanı bütünüyle kavrayıp teslim alıyordu. Ruhun yaşadığı bir dram çökmüş bu resmin üstüne. Dev boyutlu, taştan yapılma bir beşik tonozdu bu; baştan aşağı eski Roma'ya has bir yapıydı. Çifte kemerler tonoza belirli bir ahenk katarken, taşların uyguladığı itme kuvvetini de dengeliyorlardı. Kireç badanalıydı her taraf; zemine de geniş taşlar döşenmişti. Masalar kalın ve kocaman beyaz mermer levha-

146
Burada Jeanneret'nin 1907 yılında yaptığı İtalya seyahatinden söz ediliyor; (ç.n.-Ravenna yakınlarında) Class'ta yer alan Aziz Apollinaire (ç.n.-Kilisesi'ni) de bu sırada ziyaret etmişti.

lardan yapılmıştı. Atılan her adım çıplak holde tumturaklı biçimde yankılanıyordu; hol o kadar beyazdı ki kara cüppeli papazlar birer hacim olarak dikilmeleri beklenirken, birer leke, nerdeyse birer delik gibi duruyorlardı. En sondaki absidde, duvara dayalı yüksekçe, büyük bir ikona vardı, siyahtı çerçevesi. Zeminin eskimiş bir altın yaldızla kaplı olduğu göze çarpıyordu. Cimabue'nin *Bakire Meryem*'inden daha güçlü bir Meryem Ana bu.

Böyle yerleştirilen bir resmin son derece zarif olduğu, freskoları brokarı andıran bütün o küçük kiliselerin manastır anlayışına hiç de uygun düşmediği kanısındayım; kapısı iner-kalkar köprünün tam karşısına gelen, parmaklığın altından geçip hendeğe ulaşılan bir manastırda daire boyunca yerleşmiş hücreler, fethetmekten vazgeçmiş, artık terk etme cüretinde bulunmadıkları adalarına hapsolmuş, kendi üstlerine kapanmış insanların mabedi.

Ah, nasıl da kapalıydı bu mabetler!

Sayılamayacak kadar çok Türk'ün Ayasofya'nın gök kubbenin altınla kaplı olduğu bir akşam, kanlı kahramanlıklarla dolu bir akşam Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildiğine inanması hoşuma gidiyor. Fatih Ayasofya'nm tonozlu devasa ve şanlı galerilerindeki altın yaldız ve mineli şeffaf resimlere büyük çağların soluğunu, boyun eğdirilmiş karalar ile denizlerin havasını doldurdu.

Hastalıklı bir temaşa.

Bir bayram gecesi...

Meryem Ana'ya adanmış mabedi hayal olarak görmek... İkonostazın ardındaki karanlık absid. İkonostazın göz alıcı altınları, bir yıl karanlıkta kaldıktan sonra, koroya ayrılmış bölümde adak olarak dikilen mumların şiddeti hiç azalmayan meşalesi ile yeniden parıldamaya başlamıştı. Alev alev yanan ve akan mumların üst üste konmasıyla oluşan bu meşale kozalaklı ağaçları andırıyordu; hayırsever bir rahip, gecenin bu saatinde buralara kadar gelen her hacının adına saniye başı yeni bir mum dikiyordu. Saf balmumundan yapılma, altın yaldızlı mumlardı bunlar. Bağırış çağırışlar, uğultu, solumalar ve şarkılar, uzun uzun edilen duaların

can çekişen ezgisi ve de ahengi, hafif şerzo ve de kaçıveren havası. Ve de genel havaya boyun eğen duanın yılankavi ve cılız biçimde araya girmesi; burada bulunanların çatlak kafalarında sürüp gitmesi; yıldızlarla dolu buz gibi soğuk ve duru bölgelere uğrayarak, çalı ateşinin[147] ve de buhurdanlıklardan yükselen kokuların ötesine, dar ve de böylesine derin kubbenin ötesine geçip uzaklara doğru açılması... Gecenin ileri bir vakti, deniz kıyısında, Aynaros'ta, İviron'da Gürcülerin manastırını, kabuğunun dışından bile olsa Meryem Ana'ya adanmış kiliseyi bu kadar yüksekten gördüğüm için birden şakaklarım sıkışıyor, dizlerimin bağı çözülüyor.

Akkor durumundaki demir gibi pembeleşmiş bir kabuk bu. Orda, aşağıda, denizin düz kıyısında, içinden ışıklar yayılan yumurta biçimlerinin güzelliğiyle esnekçe şişmiş; kaymaktaşından yapılma bir Mısır testisine benziyor.

Bu testi bu akşam en esrarlı kendinden geçişleri, en eksiksiz armağanları barındırıyor; insanın etinden kopartılıp Ötedünya'ya, Öteki'ne, Kim'e, kendinden Başkası'na acılar ve kanlar içinde sunulan adakların bekçisi bu akşam.

Bu yerin ve de bu vaktin ilettiği bir çılgınlık bu. İnsanın kendine hâkim olamadığı saniyelerin yol açtığı altüst oluş içinde, yalvarıp yakarılan bir ilahın yakıcı varlığına adanmış bir mahzende, kendini tümüyle yalnız hissettiğini görünce, içimiz parçalanır, göğsümüz ikiye yarılır, ruhumuz apışıp kalır, yüreğimiz sökülür ve nefes nefese, hacıların adaklarıyla oluşan, alevler içindeki ağaca atılır (bu ağaç hacıların dualarına dayanarak bu biçimde hayal edilmiştir).

Göklerin ve de bulutların ve de gerek yükseklik gerekse yayılım olarak bütün bu ölçülemeyecek, uçsuz bucaksız uzayın kapkara olduğunu, en ufak bir aydınlıktan bile yoksun olduğunu sandım. Cehennemin kıyısındaki hayata bir seyahat süresince katılmış olsam da, mukaddes ayinin çok uzaklarda bile sarsıntıya yol açtığını hissedebiliyordum!

Karanlık denizin düz kıyısında, kumsal ve dalgalar bitişikti, kaymaktaşından yapılmış, içi aydınlatılmış beş küçük tekne, beş

147 Eski Ahit'te anlatılan, Tanrı'nın Hz. Musa'ya bir çalı ateşi olarak görünmesi kastediliyor (ç.n.).

küçük kubbe, yanlarında da mihraphaneler ve takviye kirişlerinin bağlantısı ve de yanlamasına üstüvanelerin saplandığı, beşik biçimli sundurma, dış avluda yığılı insanların, yemekhanelerde masalara yerleşmiş insanların girip çıkmasıyla kıpır kıpır her taraf. İviron manastırının alacakaranlıkta kalan dört kanadı mabedin etrafına katlanmış, dış cepheleri ise geceye dönmüş yüzlerini, üçü denize, biri de dağa bakıyor.

Hrisantos biraderin bizleri yerleştirdiği bölmede ayakta duruyoruz; saatlerdir ayinin kesintisiz ve hiç değişmez seyrine katlanmaktayız. Hrisantos sol tarafımıza yerleşti ve hemen ilahi okumaya başladı.

Deli gibi yorgunuz, sanrılara kapılıyoruz. Düşünün bir; bütün öğleden sonrayı dağdan inmekle geçirdik, müthiş sıcaktı hava, açtık, bir de bunun üstüne, altı gün önce ayrıldığımız bu manastıra neden döndüğümüzü anlatmamız gerekti: "Meryem Ana yortusu için geldik, müzik için geldik, ayinler için geldik, sizinle birlikte titremek için geldik. O kadar yakınız ki kendimizi size adıyoruz." Açlıktan ölüyorduk, Hrisantos ise olanca saf yürekliğiyle, aklına bile getirmiyordu bunu, dostça iteledi bizi kiliseye doğru, alt alta üst üste yığılmış hacıların oluşturduğu ağır ve yoğun gecede yol açtı bize, ayrıcalıklı konuklara ayrılan yerleri verdi bize, transepte yerleştirdi bizi, tütsülerin yakıldığı yere, piskoposun tam karşısına, ikonostasın hâkim olduğu, mumların oluşturduğu ağacın yandığı yere, bilerek boş bırakılmış geniş alanın hemen kıyısına yerleştirdi bizi... müzik için, ayin için gelmemiş miydik zaten! Vakit gece yarısını geçmişti, ruhlar yücelmişti. Ayakta dikilip duruyorduk ama yorgunluktan bitip tükenmiştik. Saat iki oldu; diz çökmüş, yıkılmış, uyuklayan, gergin zavallı yaşlılar da takatlerinin son noktasına geldi. Mihrabın hemen yakınında açlıktan ölüyorduk; bütün bunların bitmesini bekliyorduk. Müzik de iyice azmış, durmadan işkence ediyordu; bense şu zavallı ufacık hayatımda avare avare dolaşıyor, aklımdan çıkmış güzelim saatleri kimseye fark ettirmeden yaşamaya çalışıyordum yeniden, uyuyan dostlarımla dinlenen benimkilerin gece karanlı-

ğına daldığı diyarları benden ayıran çatıyı ölçüp biçiyordum! Her şey ölü gibi uyurken, bütün bu dualaların ulaşması gereken gökyüzünden bakıyormuş gibi seraba kapıldım az önce ve bu tonozların altında hangi şeytanca, esrarlı çılgınlığın nefes nefese kaldığını sordum kendime. Lambanın aleviyle kıpır kıpır hareketlenen kaymaktaşından yapılma testiye benzettim bu sıcak ve narin mabedi.[148]

Özellikle bu yortu için gelen Selanik piskoposunun cüppesi menekşe rengiydi; cenazelerin defnedildiği mahzende yapılacak bu ayini yönetecekti –Hindulara ilişkin bir hayal, miadı dolmuş çağlara ilişkin bir hayal, kaybolup gitmiş soylara, ürkütücü tapınımlara ilişkin bir hayal. Piskopos sabaha kadar kıpırdamadan ayakta durdu, ağzından tek bir söz bile çıkmadı ama semavi bir elçi olarak hazır bulundu. Birçok kişi uyukluyor, bazıları avlu köşelerine yığılmış, bazıları ıkış tıkış salonlardaki sıralara çökmüş bazıları da hemen burada uyuyakalmış, etrafa sessizlik çöktüğü için ayakta kalanlar da omuzlarında yerine getirmeleri gereken büyük bir görev olduğu hissine kapılıyorlar: Doğan güneş kiliseyi dualarla alev alev yanarken bulmalı! Kulelerinin tepesinden öğleden sonranın ışığı içinde bağıran müezzinler bir şey değil; Üsküdarlı dervişler [Rufailer] bu kadar tatlı, sivri bir çılgınlık sergilemiyor: yürekten yükselen çığlıklar, yabani hayvan çığlıkları ve de ulumalar. Şakaklar şişmiş, patlayacak gibi, kıpkırmızı olmuş alınlardaki damarlar düğüm düğüm olmuş sicimler, halatlar gibi duruyor. Tekdüze, inatçı şarkıyı söylemeyi ısrarla sürdüren dört beş kişi ise tutkuyla bağırıyor, dua bölmelerine dirseklerini dayayıp çökmüşler, kasılmış yüzlerini kubbenin karanlığına doğru kaldırıyorlar. Uçsuz bucaksız bir sessizlik sarıyor biz uçsuz bucaksız çaresizleri; gece, deniz, dağ –bizler, mum ve tütsü dumanıyla nefessiz kalan kubbeler, kaygıyla dolu çağrıya karşılık yükselen çığlığın uğultusu. Sonunda gözlerimi kapıyorum, altın rengi yıldızlarla delik deşik, kapkara bir kefen geliyor gözümün önüne. Kefenin içindeyim, ama yıldızlar bilmiyor beni! Mankenmişim gibi çeke çeke yemekhaneye sürüklüyorlar beni.

148
Eski bir gelenek uyarınca Aynaros'taki manastırlar kötü ruhlar girmesin diye günbatımından kapılarını kilitlerler. Bazı manastır ve sketeleri cinlerin mekân tuttuğuna bugün bile inanılmaktadır.

Uzun zamandır kendi üstüne kapanmış duran rahatsızlık son bir çabayla ayağa kalktı, patlayacak gibi artık. Papaz güruhu, diş diş duvarlar, çağdışı hisarlar ve uşaklar ve de ayaktakımı ya da meleksi güzellik ve manastıra kapanma ve de şekerli hacılar, vecde kapıldım diye çaktırmadan kestirmek, yemeye içmeye düşkün olanlar ve de Karakallu'lu şu iki iyi, tarifi gayrikabil Hospitaliye birader; "Altın çiçek" birader o kadar saygılı, o kadar gizliden gizliye zarif ki gerçek ve güzelim üstünlüğünü göstermede –ama yeter artık, özsuyun şişirdiği, neşenin nemlendirdiği, çardakların nefes kestiği bu doğanın yumuşaklığından bıktım artık, bütün bunlar ebediyen, her gün, paraya düşkün ve de vecde kapılacak hacıları getiren ve de geri götüren değişmez bir denizin önüne serilecek!

özel kitap grubu

Burada tek bir kadın bile yok (bir tek görmek için bile olsa kadının en başta gelen çeşni olduğu bu Şark'ta hiçbir şey yok demek ki), ama burada tek bir kavga, tek bir çatışma, tek bir savaş bile patlak vermiyor. Şifa bulmaz *Amfortas* ya da sırtlan suratlı dokuz *epistates* arasında, *protostaki* tasalı odada sinsice kurulan dilsel pusulardan başka bir şey yok.[149]

Tek bir çocuk bile görülmüyor etrafta! Böyle bir şeyin dikkatimi çekeceğini sanmazdım hiç! Dahası böyle bir durumdan etkileneceğiini de sanmazdım!

Ne civciv, ne sıpa, ne de güvercin var.[150]

Hepsi de erkek, ya yalnızlar ya da ıstırap yiyip bitiriyor içlerini, her türlü savaşçı ruhtan da yoksunlar. Ne ki bunlar?

Bedenin çektiği acılar arttıkça, beyin de her şeyi üst üste yığıp büyütüyor, aşağı yukarı tahminde bulunuyor. Peki, kalalım mı? Hayır! Kaçalım, mukaddes dağdan ve de insanın içine tedirginlikler salan tatlı, yumuşak yanlarından kaçalım ya da Karakallu'daki o sağlıklı biraderler gibi olalım ve fındıkta, buğday tarlalarında, zeytinliklerde, odaların, duvarların badanalanmasında köleler gibi çalışalım. Bu kadarla da kalmayacak işler, çünkü yorgun kolları dizlerinin arasından yere sarkar, gözleri de akıllarından geçen düşüncenin peşine takılmışken, çöken akşam... ah azapların en

149
Aynaros *epistate* denilen temsilciler tarafından yönetilir. Her yıl mayıs ayının sonunda her manastır yönetici kurula, bir yıl görevde kalacak olan kendi temsilcisini ya da epistatesini gönderir. Epistateler ise bir tür genel vali denilebilecek olan protosu seçerler.
Wagner'in *Parsifal* operasında Amfortas Mukaddes Kâse'nin muhafızıdır ve bir türlü iyileşmemiş bir yarası vardır; operanın II. perde, 2. sahnesinde Kundry'nin kendisine sarılıp baştan çıkartmasını da bu yarayı bahane ederek savuşturur.

150
Hâlâ yürürlükte bulunan 11. yüzyıldan kalma bir yönetmelik uyarınca hiçbir kadın, dişi hayvan, hadım hatta yüzü yumuşak çizgilere sahip hiç kimse Aynaros'a adım atamaz. Süt, tereyağı, peynir ve yumurta gibi dişi hayvan ürününün girmesi de yasaktır.

büyüğü, biraderlere Aynaros'ta olmanın hüznünü taşır. Gene de kadirşinaslık, minnettarlık, muhabbetle, vb doluyor içim.

Yatışmak bilmez deniz, yüreğime saplanan deniz, değişmeyen deniz, fazla, gerçekten çok fazla. Ah, çarpışmak, kıpırdamak, bağırmak, yaratmak!

Her şey uyuştuğunda, uzayın yıkıldığını hissetmenin verdiği belli belirsiz sarhoşlukta, kendimizi aşmak; bilincinde olmadığımız tasarıların, şaşırtıcı umutların yarattığı karışıklıkta, gemi yola çıkar, kayar, suyu döver, açık denizi gözüne kestirir, denize dalar, kesin karar verip güneye döner. Biz de envai çeşit insan ortasında sırt üstü yatmış Mukaddes ehrama bakıyoruz; dolunayın arkasına gizlenmiş, masmavi yükselen, mermerden yapılma devasa müsellesin bizlere hâkim oluşunu seyrediyoruz: Yamaçlarına kapkara rahiplerin hisarları, menfezleri ve duvarları serpiştirilmiş, bir bir isimlerini hecelemeye koyuluyoruz.

Şark ruhunun kıyaslanmaz huzuru ve içler acısı gizliliğini yakarışlar, şarkılar, ezgiler, ilahiler, gırtlaktan ve genizden yükselen çığlıklar olarak dile getirmek. Bütün bunlara çok güzel ve büyük bir gitar eşlik ediyordu; şarkılara gönül vermiş, kim olduklarını bilmediğimiz, doğrusu pek kalabalık seyahat arkadaşlarımız da saygıyla dinlemeye koyuldular. Kim ya da hangi kumpanya tarafından kiralandığı belli olmayan, mevkii farkı da bulunmayan bu geminin birkaç kişiden oluşan mürettebatı da aramıza karışıp dinlemeye başladı. Yolcular arasında Kudüs'e gidenler var, Lodz ve Kiev'den kaçanlar var. Mekke'ye giden Kafkasyalılar ile Farisiler de var. Türk ordusunun askerlik yoklamasından kaçıp Amerika'ya gidenler var; on dokuz yaşında gençler, yığınla genç. Hepsi de bu tuhaf gemide, Akropolis'i görmeye giden biz de bu gemideyiz, bir rüyanın, bir arzunun, bir çılgınlığın esiri olmuşuz.

Simsiyah gece tatlı tatlı görüş alanımıza giriyor, Aynaros görülmez oldu, ama sayılamayacak kadar yıldız var!

Parthenon

Bu anlatının üstüne toprak kırmızısı rengini yayacağım; buranın topraklarında yeşillik yok, pişmiş kile benziyor her taraf. Kara ve külrengi taş yığınları dalga dalga uzanıyor göz alabildiğine, önlerindeki tek sınır ise ya sivri sivri dikilen ya da yamaçların sarp eğimi nedeniyle gömülü kalan kayalar. Bu kayalar sayısız koydaki dalgalara dalacaklar, ama ne deniz ne de koyaklar onların o keskin yapısını yumuşatacak. Kırmızı, kurak, kederli, engin alanların kenarlarında uçları tiftiklenecek. Elefsina'dan Atina'ya doğru attığımız her adımın bizlere ayırdığı görüntüler bu işte.

Öğleyin solgun, günbatımındaysa alev alev yanan deniz, ufku kapayan dağların ne kadar yüksek olduğunu ölçmeye yarıyor; büzüşmüş manzara Aynaros'un görüntülerini yumuşatan sonsuz uzaydan yararlanamıyor artık. Akropolis denilen şu kaya, kapalı bir çerçevenin bağrından tek başına fışkırıyor. Biraz solda, Pire'den ötede, denizden duman yükseldiğinde açık denizin o tarafta olduğunu ve de gemilerin limana girdiğini anlıyoruz. İmitos ve Penthelikon adındaki çok yüksek iki dağ sırası, birbirine bitişik kocaman iki perde gibi yükseliyor sırtımızda, bakışlarımızı tam ters yöne, kumdan ve taştan yapılma koya, yani Pire'ye doğru çevirmek zorunda kalıyoruz. Yassı tepesine mabetlerin yerleştiği Akropolis, istiridyenin içindeki inci gibi ilgisini çekiyor insanın. İstiridyeyi incisi için çıkartırız derinlerden. Bu manzaranın tek nedeni de bu mabetler işte. Nasıl da güzel bir ışık!

Öğle vakti, dağlar ile sıcak havanın erimiş kurşun dolu bir tekne üstünde tepindiğini gördüm.

Düşen ufak bir gölge delik gibi duruyor. Yarı gölge diye bir şey yok burada. Manzaranın sunduğu kırmızı birlik mabetlere de iletilmiş. Masmavi gökyüzünde yeni dökülmüş bronz gibi parlıyor mermerleri. Yakından bakıldığında pişmiş toprak kadar pas rengi oldukları görülüyor. Böyle bir tekrenkliliğin insanı yükseklere taşıdığına bugüne kadar hiç şahit olmadım. Bedenim, ruhum, yüreğim nefes nefese kaldı, birdenbire derinlere bir hançer saplandı sanki.

Mabetlerin düzlüğü de, buranın yabaniliği de, sundukları kusursuz yapılar da birdenbire doğrulandı. Ruh güçlüyse zafer kazanır. Haberci alev alev yanan trompeti çalar ve kulak yırtıcı bir patlama olduğunu ilan eder. Acımasızca dümdüz saçaklık insanı ezer ve dehşete sürükler. İnsanlık dışı bir alınyazısı hissine kapılırız. Parthenon, bu korkunç bir makine, ezer, öğütür ve hâkim olur. Dört saat yürüme, bir saat de mavna mesafesindeyken, bu kadar uzaktan bile, tek başına, denize karşı, o mikyap biçimini hâkim kılar... Bu sert ve kaba mevkide haftalarca ezilip durduktan sonra, fırtına çıkmasını ve mabetlerin bizleri ayaklar altına alan tunçlarının çalkalanıp çırpınan sularda boğulmasını geçirdim gönlümden...

Fırtına patladığında, iri yağmur damlaları arasından birden beyaza kestiğini gördüm tepenin; Parthenon denen mabet hortumların yıkıp geçtiği Penthelikon ile mürekkep karası İmitos'un üstünde bir taç gibi parıldıyordu!

Hava sıcaktı bugün. Pruvanın üstüne koca bir tente çekilmişti, altında oturuyorduk; hava tentenin altında hapsoluyordu. Matematikçi iki Rus kadınla tanıştık; bedenleri erkeksi, yüz çizgileri güçlü, gözleri büyüktü. Konuşmayı seviyorlardı. Okuyup yazmadan saatler geçirdik. Aşçıbaşı ahtapot tavayla dolu (Miken'in küçük ahtapotları) tabaklar getirince akşam olduğunu anladık. Yuvalandığımız yerden kalkıp, halatların üstüne oturuyoruz. Demir bir merdivenle mutfağa doğru kayıyor, tulumbadan suyumuzu basıyor, fıçıdan da enfes bir Sicilya şarabı çekiyoruz. Babacan aşçımız Sirakuzalı; "*Diavolo, il vino e buono!*" diye patlatıyoruz.

İtalyanca namına nerdeyse tek bildiğimiz bu, ama adamcağıza bu bile yetiyor. Yukarı çıkarken iki güverte arasına tıkıştırılmış boğalara sürtünmek zorunda kalıyoruz. Önceki gün mehtaplı güzel bir gece yarısı Selanik'ten sekiz yüz boğa yüklediler gemiye. Tesalya'dan gelen tam sekiz yüz boğa. İki parmaklık arasında sıkışıp ilerliyorlar. Vincin mafsalları gıcırdıyor; güçlü kancasını hızla aşağıya, boğaların başlarının üstüne doğru salıyor. Hemen bir ip bağlanıyor boğanın boynuzlarına, ilmik atılıyor, kısa bir emir veriliyor; bu koca et yığını boynuzlarından asılı olarak kancanın ucunda yükseliyor, geniş bir eğri çiziyor, vinç zincirini salıyor, boğa da bir saksı gibi ambarın dibini boyluyor, sırt üstü düşüyor, gözleri-
ni korkuyla yuvarlıyor. Daha kendine gelemeden, burnunun ucundaki halkadan yakalandığı gibi sıkı sıkıya bağlanıyor. Ambara bir fener asılmış, gözü pek iki sığırcının hızla hareket ettikleri seçilebiliyor.

Gökyüzü yaşadığı başkalaşımları tamamladığı için, yeşil renkli son pırıltı da söndü denizde. Dalgalardan birinin uygun bir yüzünde bir yıldız yansıyor. Güvertede kimse kalmamış nerdeyse, üç dört kişiyiz ancak. Auguste durmadan tütün tıkıştırıyor piposuna; tatlı ve yumuşak saatler geldi. Pek acıklı bir hava dolaşıyor etrafta; sevdiğim Şark'ın hatıraları geçiyor gözümün önünden, ikonalarda gördüğüm o altın kaplı gökyüzlerine karışmış. Bakışlarımız hiç değişmeyen o ufka çakılıp kalıyor. Bütünüyle yumuşamışız. Zabitler kendi aralarında son bir görüş alışverişinde bulunuyorlar, sonra çok yüksekten, yukardaki köprüden nöbetçinin tekdüze ayak sesleri duyulmaya başlıyor. Kaptan köprüsünün camlarından iki adamın dümen çarkını döndürmeye çalıştığı görülüyor; her şeyin uykuya daldığı bu saatte kıpır kıpır tek yürek de bu zaten. Gemideki bütün gecelerimi, Aynaros'daki Prodromos manastırından satın aldığım rengârenk bir Rumen halısına sarınıp açık havada yatarak geçirdim. Bizler beşikte sallanır gibiyken, uskurların gücüyle titreyen karina boyunca dalgaların ıslak ıslak sürtündüğü pruva kerestelerinden biteviye yükselen dualardan daha hoş bir ninni olabilir mi? Gecenin so-

nuna doğru gidip gelmeler başladı. Şafak sökmeden karaların arasına girmiş olacağız. Koca gemi sesini çıkarmadan, sabırla çalışıp durdu tam iki gün boyunca. Evvia sancak tarafında, karanlık uzun bir sırt. Auguste'le alçak sesle bir şeyler konuşuyoruz, bu akşam ölümsüz mermerleri görmüş olacağınızı düşünüp gerçekten heyecanlanıyoruz.

Geminin pruvası dümene uyup uzun uzun yön değiştirdi; sırtımız dışında her tarafımız karayla çevrili, deniz karaların arasına sızıyor. İşte Attika ve de işte Peloponnes. İşte beyaz fener ve de hemen yakınındaki liman; dağların çizgisi özellikle hareketli, Üsküdar'ın arkasındakilere ve Bursa'dakilere hiç benzemiyorlar. Denizde in cin top oynuyor; güneşin yeni doğduğu bu vakitte, tıpkı Kostantiniye'de olduğu gibi iri mayısböceklerinin ağır telaşıyla kente yönelen karpuz, domates ve zerzevat dolu sayısız mavnadan eser yok. Ve de bu esmer memleket çölü andırıyor. Limanın tam ekseninde, çok uzaklarda, yay çizen dağların ortasında bir kaya göze çarpıyor pek tuhaf biçimde: Tepesi düz, sağ tarafında da sarı renkli bir mikyap var. Bunlar, Parthenon ile Akropolis! Evet, ama inanasımız gelmiyor buna; aklımızın ucundan bile geçirmiyoruz bunu, üstünde durmuyoruz bile. Yönümüzü şaşırmışız; gemi limana girmeyip yoluna devam ediyor.

Simgesel kaya da yüksek bir burnun arkasında kalıp gözden kayboluyor. Deniz son derece sıkışmış durumda; bir adanın çevresinden dolanıyoruz. Ey öfke: On tane, yirmi tane gemi demir atmış duruyor, sarı flama çekmişler direklerine! Kolera olduğunu anlatan flama bu, Karadeniz'deki Kavas'ta, Marmara'daki Tuzla'da gördüğümüz flama bu. Gayet iyi bildiğimiz bir flama! Uskurun sesi gelmez oluyor birden. Demirler salınıyor. Duruyoruz. Sarı flama çekiliyor direğe. Şaşkınlık! Etraf karışıyor, genel bir tedirginlik var. Kaptan hareketleniyor, sert davranıyor, bağırıyor, küfrediyor; sandallar indiriliyor denize. Haydi bakalım Atina yolcuları! Alt alta üst üste herkes. Balyalarla sandıklar indiriliyor, erkeği kadını merdivenlerden sarkıyor. Her dilde bağrılıyor, küfrediliyor, sövülüyor. Kürekçiler küçük bir dalgakırana doğru asılıyor-

lar küreklere; dalgakıranın üstünde beyaz kasketli biri duruyor, zenginlere hürmetle, yoksullara kaba ve sert davranıyor: memurun teki, kâtip bozması! Barakalar parmaklıklarla ayrımlı... Karantina burası!

Meydan kadarcık, sıkıntılı bir adada rezil bir karantina. Sağduyunun kurallarını çiğneyerek kurulmuş salakça bir karantina: Kolera yuvasından başka bir şey değil burası. Memurlar bir tarafta, dalavereciler, namussuzlar da öteki tarafta; böyle bir yer açtığı için utanmalı Yunan hükümeti. Tam dört gün boyunca burada tuttular bizi; envai çeşit haşarat, kulağa kaçan böcekler arasında hiç tanımadığımız adamlarla alev alev yanan bir gök kubbenin altında yatmaya zorladılar; şeytanın rüyasında gördüğü bu adada güneşin şiddetini hafifletecek tek bir ağaç bile yoktu. Her türlü dalaverenin döndüğü bir de lokanta (çok debdebeli bir sıfat doğrusu) vardı. Denilene göre bir mebus işletiyormuş burayı ve de suyun litresini kırk santime sattırdığı yetmiyormuş gibi rezil yemekler için de olmadık fiyatlar istiyormuş. Ah, bir drahmiyi koca bir servet sayan o zavallı eski adamlar nerede kimbilir?* Elefsina'nın karşısında Salamis Körfezi'ndeki Ayios Yeorgios adasında olup bitti bunlar... Ey geçmiş, bu rezil çağı ez de geç! İlk gördüğümüzde, iki paralık torunları ayaklar altına almış bu destansı yerleri, dedik. Bu adaya gelen seyyahların defterine düştüğümüz şikâyetlere bütün herkes katıldı. Öyle mi sanıyorsunuz? Yaptığımız serzenişlerin kenarına kör ve dar bir vatanseverliğe dayanıp kaside tarzı haylazca methiyeler düşülüyor, altına da Papadopulos, Danopulos, Nikolesteos, Fitanopulos, vd diye imzalar atılıyordu. İşte bu rezil yerin yöneticileri de bu sayede dokunulmazlık elde ediyor, belki bununla da kalmayıp ödüllendiriliyordu.

Yüreğim daralıyordu. Atina'ya sabahın on birinde gelmiştik, ama hemen "yukarı" çıkmamak için bin tane bahane yaratmıştım. Sonunda dayanamayıp iyi yürekli dostum Auguste'e onunla birlikte yukarı çıkmayacağımı söyledim. Çok tedirgin, kaygılıydım, son derece rahatsızdım, beni yalnız bırakmasının iyi olacağını anlattım. Bütün öğleden sonrayı kahve içmekle geçirdim; pos-

* Drahmi frank kadardı aşağı yukarı. Bilgi olsun diye şu kadarını söyleyeyim ki, o günlerde (1911'de) Prag'tan Atina'ya kadar yaptığım seyahatte, fotoğraf makinesi için yaptığım harcamalar da dahil olmak üzere 800 frank harcadım.

tada bulduğum, beş hafta önce gelmiş epey hacimli mektuplarımı okumaya verdim kendimi. Aşağı indiğimde uyumaktan başka yapacak bir işim kalmaması için günü "yukarda" bitirmek istiyordum; güneşin alçalmasını beklerken sokak sokak dolaştım.

Akropolis'i görmek insanın gerçekleşebileceğini hiç sanmadığı, usul usul okşadığı bir hayaldir yalnızca.* Bu tepenin sanatsal düşüncenin özünü neden elinde tuttuğunu pek bilmiyorum. Tepeye kurulmuş mabetlerin mükemmeliyetini değerlendirebiliyor, bu kadar olağandışı mabedin başka hiçbir yerde olmadığını da kabul ediyorum. Sanattaki her tür ölçünün temelinin, mukaddes mikyasın burada saklandığını uzun zaman kabul ettim. Peki ama neden başkası değil de bu mimari? Mantığın bu mimaride her şeyin en aşılmaz formül uyarınca çözüme kavuşturulduğunu göstereceğini biliyorum, ama halkları peşinden sürükleyen ve onlara kendi amentülerini ezberleten zevk, daha doğrusu gönül (bazen işini savsaklasa da) dönüp dolaşıp hep neden buraya Akropolis'e, mabetlerin ayakucuna geliyor acaba? Açıklamasını bulamadığım bir sorun bu.[151] Olanca varlığımla başka ırkların, başka dönemlerin, başka enlemlerin eserleri karşısında kaç kez daha nasıl da mutlak bir coşkuya kapıldığımı biliyorum. Peki ama bu kadar başka örnek gördükten sonra, taştan yapılma tabağının içinden yükseldiğinde neden hâlâ kendisine tartışılmaz Usta,[152] Parthenon demeli ve neden öfkeyle bile olsa üstünlüğü karşısında diz çökmeliyim? İçimdeki olanca hayranlığı kayıtsız şartsız İslam'a yönelttiğim sırada, daha önceden hissettiğim bu kesin kanı, bu gece yüz tane borazanı üfleyen ağızdan bir uğultu, şelalelerin uğultusu yükseldiğinde harika bir biçimde dile gelmiş oldu. O kadar umut beslediğim İstanbul'un da tam yirmi gün boyunca çabalayıp istedikten sonra sırrını bana açtığını hatırladığım için, Propylaion'a adım attığımda en acı hayal kırıklığıyla tanışmak üzere olan birinin bile isteye yarattığı şüphecilikle doluydum.

Çatışmanın şiddeti içinde, devasa görünüşü şaşırttı beni. Mukaddes tepenin peristilini aşmıştım; dörtköşe ve yapayalnız Parthenon, bronzlaşmış sütunlarının tek bir fışkırışıyla, taştan yapıl-

* 1911'deyiz.

151 Özgün elyazmasının bu noktasında "yasaların en zorbaca olanı" cümlesi yer alır.

152 Özgün elyazmasının bu noktasında "tiran, diktatör" sözcükleri yer alır.

ma bu alnı, saçaklığı yüksekte tutuyordu. Alttaki basamaklar hem dayanak oluşturuyor hem de yirmi kez tekrarlandıkları için saçağı yükseltiyorlardı. Mabet ve gökyüzü ve de yüzyılların verdiği zararın acısına katlanan döşeme taşlarından başka hiçbir şey yoktu. Dış dünyadaki hiçbir şey de görülmüyordu burada; olsa olsa bir tek bu taşları ödünç veren ve de bağrındaki mermer gibi damarlı yarayı gösteren Penthelikon ile en zengin morlara bürünmüş İmitos görülebiliyordu.

Yivli sütunların dördüncüsü ile beşincisi arasında yer alan ve insan ölçeğine göre yapılmadıkları için çok yüksek gelen basamakları tırmandıktan sonra tam ekseninden girdim mabede. Birden arkamı döndüm ve bir zamanlar rahip ile ilahlara ayrılmış bu mevkiden bütün denizi ve bütün Peloponnes'i kucakladım; deniz alev alev yanıyordu, dağlara karanlık çökmüştü bile, kısa bir süre sonra güneş kursu ısırmaya başlayacaktı zaten dağları. Propylaion'un taş döşeme üstünde yükselmesi ve tepenin sert bir eğime sahip olması nedeniyle görüş alanımıza modern hayata dair hiçbir emare giremiyor; tam iki bin yıl da bir anda ortadan kalkıyor, insan hüzünlü bir şiire teslim oluyor: Başımızı avucumuzun içine gömüyor, zamanın basamaklarından birine şaşkın biçimde çöküp aldığımız bu sert darbeyi sindirmeye çabalıyoruz; bir yandan da etrafımızda olup bitene duyarlıyız.

Güneş batarken, yüzeyi pürüzsüz baştaban ile metoplardan[153] oluşan bu alnı son ışıkları ile aydınlatacak, sütunların arasından revakların dibindeki açık kapıdan geçip artık çatısı olmayan *cella*'nın kuytularına yuvalanmış gölgeyi (epeydir dağılmamışsa) kaldıracaktır. Mabedin kuzeyindeki ikinci basamakta, sütunların tam da son bulduğu yerde, ayakta durmuş üç basamağın yataylıklarını Egina Körfezi'nin ötelerine kadar nasıl sürdürdüklerine bakıyordum. Sol omzumun üstünde, sütunlardaki yivlerin tekrarlanmasıyla oluşan sanal duvar, müthiş biçimde genişliyor ve çelikten yapılma devasa bir zırhın gücünü elde ediyordu; Dor üslubu furuşların oluşturduğu "damlalar" ise bu çelik zırhın perçinleri gibi duruyordu.

153
metop: Dor üslubunda bir frizin triglifleri [Yun. glifi: kazıma; triglifi: kazınmış üç parçası, üçüz yivleri] arasında kalan, üzeri bazen kabartmalarla süslü dörtgen levha (ç.n.).

İşte tam da güneşin toprağa değdiği bu saatte ziyaretçi keskin bir düdük sesiyle kovulur buradan; Atina'dan kalkıp bu hac ziyaretini yapmaya gelen dört beş kişi de* önce Propylaion'un beyaz eşiğinden, ardından üç kapıdan birini geçer ve merdiven başlamadan önce durup yarı karanlık bir mağaraya girer gibi ayakuçlarıyla yoklarlar ilk basamağı; omuzlarını büzüp denizin üstünde ele geçirilemeyen, hayaleti andıran bir geçmişin, önüne geçilemeyen bir şeylerin parıldadığını hissederler.

Yirmi metre yüksekliğinde taştan bir kaidenin tepesinde nöbetçi gibi dikilen Kanatsız Zafer Mabedi sol taraftaki denizin portakal rengi yüzeyine hâkim. Pronaosunun köşesini tutan İyon üslubu sütunu alev alev gökyüzü zemininde yükseliyor. Taşlar zarif biçimde kesilip Zafer'e ithaf edilmiş.

İnsanın bu ilk akşam içine düşen ateşi dindirmesi için nefis bir günbatımında, suskun kalacağımızı daha konuşmadan bile kabul eden ve her tarafı kaplayan sükûnete saygı duyan iyi bir dost eşliğinde, bu kadar duru ve neşeli olabilen kentin caddelerinde uzun uzun dolaşması gerekir. Tepenin doruğundan bakıldığında görülen kapalı çizgi, basamaklar boyunca dolanıp sıkıca sarıyor mabetleri, birbirine çeşitli biçimlerde sıkışmış sütunları da göğe doğru fışkırtıyor. Parthenon'a giden yokuşta kayayı yontarak oluşturulan basamaklar ilk engeli yaratıyor, ama mermerden yapılma devasa basamaklar bu engele tepeden bakıyor; insanın bunları geçmesine imkân yok. Rahipler *cella*'dan çıkıyorlardı; revakın altındayken, sırtlarında, böğürlerinde hissediyorlardı dağların kucağında olduklarını, sonra Propylaion'un üstünden ufuk çizgisini izleyerek dolaşıyordu bakışları, denize ve denizden çıkmış gibi duran uzak dağlara bakıyorlardı. Mabet halicin dibinde kurulmuştu; güneş de batana kadar halicin ortasından geçen çizgide dolaşıyordu. Güneş kursu boğucu sıcakların olduğu günlerin akşamında mabedin tam ekseninde değer toprağa. Üstünde bulunduğumuz platonun sınırlarını çizen taştan yapılma taç insanın aklına gelebilecek her tür hayat emaresini dağıtıyor. Seri davranabilen bir zihin olanları kavrar, sonra sersemler ve bir daha yeniden

* O yıl şarkta büyük bir kolera salgını baş gösterdiği için kimse oralara gitmeye cesaret edemiyordu.

kurmaması gereken uzaklara dalar. Bu mabetlerin, bu denizin, bu dağların, bütün bu taşların ve de bütün bu suyun gerçek değil de, bir saatliğine bile olsa, yaratıcı bir beynin gözü pek bir hayali olması da güzel olurdu. Ne müthiş bir şey!

Edinilen fizik izlenim nedir derseniz, göğsünüz daha derin bir solukla doluyor, derim. İçinize dolan hafiflikle eski döşemesinden yoksun, çıplak kayaya doğru itilirsiniz; oradan da hayranlık içinde Minerva mabedinden Erektheion'a ve de Propylaion'a atarsınız kendinizi. Bu revakın altından, her şeye hâkim olan kütlesiyle Parthenon dümdüz uzatır sütun tablasını, bu düzenli manzaranın karşısına bir kalkan gibi çıkartır alnını. *Cella*'nın üst tarafında hâlâ duran silmelerde çevik atlılar at sürüyor. Kabarıklıkları kendilerini taşıyan duvara öyle uygun ölçüde ki, o kadar yüksekte olsalar da, miyop gözlerimle bile dokunuyormuş gibi açık seçik görebiliyorum onları. Karşımızdaki sekiz tane sütunun hepsi de tek bir kurala uymakta; bu sütunlar, insan tarafından taş taş üstüne konularak yapılmayıp da topraktan bitmiş, yerin altından fışkırmış sanki; yivli kılıflara bürünüp şiddetle fışkırışları ise, sütun başlıklarının tablaları üstüne yerleştirilmiş baştabanın pürüzsüz kuşağını gözün ölçüp biçemeyeceği yüksekliğe taşıyor. Damlalığın damlalarının perçinlendiği silmenin altında metop ve trigliflerin cömertçe kullanılmış olması nedeniyle dikkatimiz mabedin sol köşesinin ötesine, tam karşıt konumda bulunan alınlığın en uçtaki sütununa çekiliyor: En tepesine kadar matematiğin kesinliğine başvurulduğu, mühendisin de ne kadar da temiz çalıştığı görülüyor. Tepe noktasıyla mekânın tam ortasını belirten batı yönündeki alınlık ise, dağlar, deniz ve güneşle birlikte, bu maskenin katılığını ve değişmez yönelişini vurgulamakta. Bu mermeri el değmemiş tunçla karşılaştırabileceğimi sandım; tunç diyerek bir kâhinin katı yürekliliğiyle ayağa dikilen bu harika kütlenin rengi dışında hayranlık uyandıran haykırışını da aktarabilmeyi istedim. Hisseden ruh ile ölçüp biçen zihin arasındaki uçurum, bu kalıntının izahı gayrikabil keskinliği karşısında gittikçe büyüyor.

Yüz adım ötede, dizginlenmez devin orada bulunduğunu belgeyen, dört ayrı yüze sahip neşeli mabet Erektheion pürüzsüz duvarların temeli üstünde yükselip mermerden yapılma çiçekler içinde, kanlı canlı gülümsüyor.

Erektheion İyon üslubunda yapılmış, baştabanları Persepolis tarzında. Altından yapıldığı, değerli taşlar, fildişi ve abanozla süslü olduğu söyleniyordu; insanı şaşırtıp büyüleyen mabetler Asya'sı çeliği andıran bu bakışa, gülümseyebileceğini sanıp şüpheler salmıştı. Şükürler olsun ki zaman haklı çıktı gene; tekrenkliliğin yeniden elde edilmesini selamlıyorum tepeden. Şimdiye kadar tasvir ettiğimiz Parthenon'un tam karşısına düşen yerde dimdik duran altı giyinik kadına dikkat etmek gerekir: Bu kadınlar Attika'daki taştan yapılma ilk dendaneli saçaklığı tutmaktalar. Yadırganacak kadar ciddi ve düşünceli, ama bir o kadar da gülümseyen, sert ama ürperen kadınlar bunlar; genişliğin ve hâkim olmanın en somut anlatımı belki de bunlar. Ne var ki dört ayrı yüze sahip bu neşeli mabet gökyüzünün her düzlemine ayrı bir pay ayırmış. Küçük palmiye yapraklarıyla karıştırılmış kenger ve nilüfer motifli doğaüstü öğelerle silmelerle süslü bu mabet. Baştabanın kuşağı üstünde ahşap ya da madeni parçaların sokulduğu delikler açıkça görülebiliyor, ki bu da bu kuşakta zafer ilahelerinin rakkase tavrıyla koşup oynadıklarının kanıtıdır; zaten bilinen bir şey bu. Yüksek kabartmaları oluşturmak için kalemle işlenmiş mermerlerin müzelerden birinde rezil durumda bulunduğuna şüphe yok, ama hangi müzede oldukları gelmiyor aklıma. Oysa Pire taşlarıyla birlikte eski sütunların kaidelerinin de kullanıldığı dik duvarlarla kuşatılmış olan tepenin korkunç uçurumuna tepeden bakan kuzey cephesinde yer alan dört sütunlu portiği saf yüreklice methetmek için kullanılabilecek hiçbir deyim bilmiyorum.[154] Şu da var ki, dinlendikten sonra, daha yeni yeni ayağa dikilmiş taşların (yani, Propylaion'un) altında yerlere saçılmış kalıntıların arasına dönüp Parthenon kelimesini hecelemekten zevk alıyorum.

Sabahın ilk ışıklarıyla başlayıp, insanı sarhoş eden öğle vaktine, sonra da akşama kadar günler ve haftalar işte bu rüya ve kâ-

154
Özgün elyazmasında bulunan bir cümle çıkartılmıştır: "Willowy o kadar duru ve pürüzsüz bir saçaklık ile sarılmış bir kızdır ki insanın aklına zarif bir kristal bardaktaki ve illa ki buz gibi billur suyu getirir."

bus içinde geçti. Akşam olduğunda bekçiler aniden düdük çalmaya başlıyor, düdük sesleriyle bizi buradan kopartıp, daha önce söylediğim gibi, akşamın bu vakti yeni yeni çökmekte olan karanlığa tepeden bakan üç büyük kapının deldiği duvarın ötesine atıyorlardı.

Biz inşaatçıların bunu bilmesi, bunun üstünde kafa yorması iyi olur.

Akropolis'teki mabetler bugün iki bin beş yüz yaşında. Bin beş yüz yıldır da bakımsız duruyorlar. Fırtınalar o bildik hortumlarıyla etini kopardı mabetlerin, depremler de zarar verdi, ama en önemlisi insanlar yaşadı bu tepede (beklemedikleri nimete şaşırdıkları kesin bu mağara adamlarının), mermer yer döşemeleri, koca koca bloklar, neye ihtiyaç duydularsa, koparıp aldılar tepeden, sonra da taştan ve kerpiçten kulübeler yaptılar ayaklarına dolanan çocuk sürüsü için. Türkler ise kaleye çevirdiler. Saldırı durumunda ne de güzel bir hedef! 1687 yılında baruthane olarak kullanılıyordu Parthenon. Bir gün, kaleye yapılan saldırıda atılan güllelerden biri çatıyı delip geçmiş, barut fıçıları patlamış, fıçılarla birlikte her şey havaya uçmuş...

Parthenon parçalanmış parçalanmasına ama yerinden kımıldamamış: Yirmi parça taştan oluşan yivli sütunlara bakın bir, parçaların birleştiği yerleri görebilecek misiniz acaba? Boşuna uğraşmayın, bulamazsınız, her mermer parçasının zamandan çok farklı etkilenmesi sonunda oluşan hafif yüzey farkına dayanarak belirli yerlere parmağımızın ucuyla dokunsak bile hiçbir şeyi fark edemeyiz.[155] Doğruyu söylemek gerekirse, birleşme çizgisi diye bir şey yok nerdeyse, olukların o keskin kenarları da yekpare bir taştan yapılmış gibi kesintisiz devam ediyor!

Propylaion'daki sütunlardan birinin önünde karınüstü yere uzanıp sütunun nerden başladığına bir bakın. Her şeyden önce, ancak kuramsal alanda rastlanılan mutlak yataylığa sahip bir yer döşemesi üstünde olduğunuzu görürsünüz. Büyük büyük levhalar, kaymaktaşı kütle yapay bir toprağa konulmuş ve derin bir temel elde edilmiş ya da daha doğrusu zemin gözü pek biçimde

155
Özgün metin buraya şu sözcükleri ekler: "Penthelikon Dağı'nda çıkarıldığı katman boyunca".

yükseltilmiş. Sütunun toprağa oturduğu yanı tam yirmi dört olukla süslenmiş ve tek bir kırık bile yok; hayranlığımız doruğa varıyor. Sütunun bastığı yere çepeçevre bir tekne kazılmış sanki, bir iki milimetrelik bir bilezik açılmış gibi. Bundan iki bin yıl önce (bir doğumu çevreleyen hale) gerçekleştirilen bu ince ölçü hâlâ şaşmamış; heykeltıraş bu mermeri yonttuğu kalem ve tokınağı daha dün alıp gitmiş gibi taze ve kesin hâlâ. Panathenaia şenliklerinde arabalar rahatça girebilsin diye ortadaki kapısı daha geniş tutulmuş olan üç kapılı duvar, binlerce taştan yapılma mermer bir düzlem; taşlar öyle güzel yüzlenmiş, birbirine öyle güzel uydurulmuş ki insanın okşayası geliyor; insan elini genişçe açıp binlerce yıllık taşların yarattığı seraba dalmak istiyor –duvarın yüzeyi ayna gibi kaygan, her taşın damarları birbirine karşıt yönde... Ama durun, patlamanın neden olduğu bu enkazı incelemek ne katacak ki bize! Benim gibi siz de kıyas kabul etmez bir sanatın altında kalıp ezilecek ve biz yirminci yüzyıl insanlarının yaptıklarımızı düşünüp, ne yazık ki, utanacaksınız.

Parthenon'un sol tarafında yekpare sütunlar yerde yatıyor, öylece atılmışlar; yüzünün tam ortasında barut patlamış biri gibi alçaktalar. Sütun taşları sıra sıra dizilmiş, kopuk bir zincirin halkaları gibiler. İnsan görmedikçe hayal bile edemiyor bu sütunları, İhtinos'un kazandırdığı yüceliği anlayamıyor. Çapları bir insan boyundan daha büyük, ıssız bir arazide insanın alıştığı her türlü ölçünün dışında, bir akropoliste kullanılan devasa bir ölçü bu. Bizim Orta Avrupa'da gördüğümüz bazı başarısız, kavruk eserlerin, Vignola'nın[156] piçlerinin bununla aynı çapta olduğu bile düşünülemez! Devasa saçaklığın tüm yükünü sütuna aktaran, zarif ve esnek yekpare bir kütle olan baştabanın altında, sütun başlıklarının oluşturduğu hafifçe şişkin çanak üç halkayla bağlı ve bu halkaların toplam uzunluğu da elimizin başparmağı kadar ancak. Bu halkacıklardan her birinin (yerde şu devrik duran sütun başlığına bakın) boğazı ile yüzü arasındaki oran milimetre ölçüsünde, öyle ki bu oran azıcık değişse bile bütün uyum yıkılıp gider. Kalıntılar (yararlı araçlar) üstünde bütün bu duyulma-

156 G. Barozzi da Vignola (1507-1573) eskiçağın mimari geleneklerinin canlandırılması esasına dayanan rönesans dönemi mimarlığının önde gelen isimlerinden (ç.n.).

dık hakikatleri ölçüp sonra da bunları kornişlerin* gölgesinde ele almak, işlevlerinden vazgeçilemeyeceğini saptamak doğrusu pek güzel. Akropolis'in insanı aydınlatan ışığı altında çalışarak saatler geçirdik. Sanatımızın sanatı, gücümüzün gücü konusunda içimize işleyen bir şüphe uyandıran tehlikeli saatler. Helenizmin bütün bu belirttiğim şeylerde kendini gösterdiği, İhtinos, Kallikrates ve Phidias isimlerinin sütun çanağının halkacıklarına mabedin yüce matematiğine bağlanırcasına bağlandığı açıktır.[157]

Mimarlık sanatını icra edenler, meslek hayatlarının bir vaktinde, ölü bir malzemeye canlı bir biçim kazandırma uğraşı karşısında, yüreklerini saran şüphe nedeniyle kırgın, beyinleri de bomboş kalırsa, kalıntılar ortasında durup insanın kendi kendine konuşurken yaşadığı iç burukluğunu da kavrayacaklardır; bunlar dilsiz taşlarla yaptığım buz gibi konuşmalardı. Akropolis'i omuzlarıma ağır bir öngörünün yükü çökmüş olarak terk ettiğim çoktur; bir gün çalışıp yaratmak gerekeceğini düşünmeye cüret edemedim. Birçok akşam, Akropolis'e tepeden bakan Likavittos'un yamacında durup ışıkları yanan modern kentin ötesinde, herkesin terk ettiği tekneyi[158] ve teknenin mermer bekçisi Parthenon'u seyrettim; Parthenon tepeye hâkimdi –sanki ele geçirilen sayısız hazinenin mabetlerin portikleri önüne serilmesini sağlayan titreşen yola, yani denize, Pire'ye doğru peşine takıp götürmek ister gibiydi tepeyi. Kayadan yapılmış bir karina, bütün bu kırmızı topraklarda can çekişen aydınlığın sarmaladığı kocaman acınası bir iskelet. Kırmızı toprağın susamışlığı üstünde can çekişen bir aydınlık, Akropolis ve mabedinde kara bir kanı pıhtılaştırıyor; soğukkanlı dümenci böğründe hissediyor suların hareketini, istikametini koruyor. Işıktan yapılma bir yılan aydınlanıyor –kocaman acınası iskeleti önüne katıp sürükleyen, sağa dönüp modern bir hayatın kıpır kıpır meydanlarına doğru akan duru bulvar.

Hayalin en cehennemi noktası da şu: Yerinde sallanan bir gökyüzü denizde sönüp gidiyor. Peloponnes Dağları yok olmak için gölgenin düşmesini bekliyorlar; sağlam olan her şeye asılan

* Yirmi metreden daha yüksek. (Şark ülkelerine yaptığım ilk seyahatin başlarında, dikkatimi çeken nesnelerin kesin ölçüsünü almaya pek alışmamıştım daha. Boyutların farkına varmam kısa bir süre sonra gerçekleşti. Her tür mimarlığın anahtarı olan "kolunu kaldırmış adam" dediğim de işte o sıralar ortaya çıktı.)

157
Özgün elyazmasında bulunan şu cümleler çıkartılmıştır: "Mermerin metafiziği konusunda nasıl da spekülasyonlar yapılıyor! Demeter ve Parcae, Illisus ve Theseus en iyi durumda gövdeler ve başlar, alınlar ve bakışlar olarak eklemlenen organik bir biçimde çok daha kolayca dile getirebildiğimiz bir dildir."

158
Metnin kitaplaşmış biçiminde *colline* ("tepe") sözcüğü geçiyorsa da, özgün elyazmasında *carene* ("tekne, karina") sözcüğü yer alır.

bir gecede, bütün manzara da denizin yatay barına asılıyor. Gökyüzünü toprakların gecesine tutturan karanlık düğüm, mermerden yapılma kara kılavuzdur. Gölgenin içinde dünyaya gelen sütunlarının alnı karanlık, ama sütunların arasında aydınlık parıldıyor, alevler içindeki bir geminin lombozlarından çıkan alevlere benziyorlar.

Bugün taşlarla kaplı uçsuz bucaksız bir araziyi baştan başa katettim gene. 1911 yılında Şark'ın bütününü istila eden kolerayla mücadele edebilmek için epey mastika* içmiş olmalıyım. Toprakların uyuşukluğu içinde bir zamanlar sırlara yataklık eden bir körfez açıldı: Elefsina Körfezi! Eski çağların kalıntıları ortasına gelindiğinde hayal gücümüz baştabanlı mermerler ile deniz üstündeki ufukların birbiriyle neler konuştuğunu yeniden kurar. Buraları ziyaret eden kişi yabancıdır, seyreder. Gökyüzü kararmıştı. Ters dönmüş devasa pota, koylara ve körfezlere dökülen bronz dalgalarını kubbesiyle kapladı; açıklardaki birkaç ada birer cüruf artığı gibi yüzüyor. Küçük bir trene bindim, deneme mahiyetinde diyebileceğim kadar ekilmiş birkaç tarlanın arasından geçtik. Kısa bir süre sonra tepenin doruğuna vardık; acele acele gelen bulutlar yarım daire biçimindeki koyun tepesinde ağır birer balon gibi asılmıştı; üç tane çam ağacı kum çölünde kıvranıyordu. Çok uzaklardaki, diş diş tepeleri körelmiş dağlar, güneşin son ışınlarının pembe yelpazesini yırtıyor, gecenin yeşilinin gökyüzünün kıpır kıpır kütlesine acı buharlar sızdırmasına yardım ediyordu.

Soğuk içime işledi, sarhoşluk diye bir şey de kalmadı. Günlerdir tek başımayım; tam yedi aydır da Berlin'den kalkıp buraya kadar seyahat ettim, boydan boya katettim Avrupa'yı. Hastalık gücümü almış solduruyordu beni. Her akşam olduğu gibi gene gürültülü bir kahvede buldum kendimi; kemanlardan yükselen o sivri sesler yüreğimi cımbızla parçalıyor sanki. İşte gene çalmaya başladı şu şık kahvelerin ve namı kötü evlerin müziği; Avrupa'dan kaynaklanan ilerlemeleri buralara kadar taşıyan şaşmaz haberci bu.[159]

* Mastika absentin Şark'taki atasıdır; bilindiği gibi I. Dünya Savaşı'nın ilan edildiği günden beri absent yasaktır Fransa'da.

159 Özgün elyazmasında bulunan şu cümle çıkartılmıştır: "İnsan bunda bir küçümseme görmeden ya da kendini bir bakıma hüzünlü hissetmeden dinleyemez bunu; Versailles'daki o güz ayları gibi acınası."

Bugün de çok fazla mastika içtim. Sokakta ölüleri taşıdıklarını gördüm, yüzleri göğe bakıyordu, sinekler konup kalkıyordu üstlerine ve de yeşildiler; Ortodoksluğun gerektirdiği biçimde giyinmiş kara rahipler gördüm.[160]

Geçen her saatle birlikte orada, yukardaki de biraz daha ölüyor. İlk darbe en ağır darbe olmuştu. Hayranlık, tapınma, sonra da ezilme. Kaçıp gidiyor, ellerimin arasından kaçıveriyor; acımasız sütunlar ve saçaklığın önünden kayıp geçiyorum; canım çekmiyor artık oraya gitmeyi. Uzaktan ceset gibi görünüyor gözüme. İçlenmenin sonu geldi artık. İnsanın kaçıp kendini kurtaramayacağı mukadder bir sanat bu. Devasa ve değişmez bir hakikat gibi buz kesmiş; ama defterimdeki İstanbul krokilerinden birine baktığımda, yeniden ısınıyor yüreğim!

Bugün daha münasip bir tebliğde bulunacağım. Arkeoloji Enstitüsü'nde karton kutulara konulup sınıflandırılmış binlerce fotoğrafı karıştırırken, üç ehramın resmini gördüm. Kum tepelerinin biçimini değiştiren rüzgârın genişliği silip götürdü zihnimden Oidipus'un yakarışını. Geçen haftalarda yaşadığım bütün bu aşırı altüst oluş biraz yatışıyor; kolay şeylerle, bildik mimarilerle karşı karşıyayım, İtalya'nın bir köşesini, bir manastırı hayal ediyorum...[161]

Kararımı verdim; yeni bir kültüre adım atmayacağım artık. Ehramlar ucu bucağı olmayan bir harekete yol açıyor, bense çok bitkinim. Rotamı Kıbrıs değil de Calabria üstünden çizeceğim, Ömer Camii'ni de, ehramları da görmeyeceğim... Ancak Akropolis'i görmüş gözlerle yazıyorum; neşeyle ayrılacağım buradan.

Oh!

Işık!

Mermerler!

Tekrenklilik!

Alınlıkların hepsi de yerle bir olmuş, bir tek Parthenon'unki ayakta, başka bir dünyanın bloku, denizi seyrediyor hayranlıkla. Başka bir dünyaya ait bu kütle. Bir insanı alıp dünyanın en tepesine yerleştiriyor. Tam anlamıyla tatmin eden, doruklara taşıyan

160
Özgün elyazmasının bu noktasında Jeanneret şöyle devam eder: "Can çekişen bir dinin bütün kalıntıları, âdetlerin olanca çirkinliği üstümüze üstümüze geliyor; mabetlerin ayakucunda bu güzeller güzeli kentte yaşayan kişilerden konuşmamayı tercih ederim; kaldı ki eski zamanlardaki soylar ve büyük inşaatçılarla en ufak bir ilişkileri de yok zaten; onlar oldukları gibiler. Bütün dikkatimi ötekine verdiğim için hiç de incelemedim onları. Öteki, yani ışığı sınır tanımayan o yüce mabet."

161
Jeanneret Floransa'nın hemen güneyinde Galluzzo'da bulunan Chartreux tarikatına bağlı Ema Manastırı'na gönderme yapmakta; Jeanneret bu manastırı ilk kez 1907'de ziyaret etmişti. O zaman o kadar kalıcı izlenimler edinmişti ki şark seyahatinin sonlarına doğru bir kez daha ziyaret edip çizimler yaptı.

Akropolis![162] Yeniden hatırlamanın neşesine teslim oluyorum; bütün bu gördüğüm şeyleri kendi varlığımın, artık benden ayrılmayacak, yeni bir parçası olarak yanıma alıp götürdüğüm için güçlendiğim hissine kapılıyorum.

162
Jeanneret 1910 yılında bu bölümü burada bitirmeyi tam beş defa denemişti. İlk girişimi 1966 yılında yayımlanan Fransız basımda görülebilir. İkinci defasında "Ne düşünüyorsunuz?" sorusuyla bitiriyor. Bu soru büyük olasılıkla, yayınlanmasını sağlayabileceğini düşünerek elyazmasını gönderdiği William Ritter'e yöneltilmiş olmalı. Üçüncü girişiminde Jeanneret Parthenon kalıntılarını Homeros destanlarından birinde yer alan yenilmiş, kahraman bir savaşçı olarak betimliyor. Yayınlandığı biçimiyle bu bölümün son paragrafı da buradan alınma zaten. Dördüncü girişimi ise şu paragraf: "Talebim kabul gördü, bir o yana bir bu yana yatarak beni sakin Achaea'dan Peloponnes'e götüren gemi fırtmaya yakalandı, ben de mabedin pürüzsüz alnından başka bir şey düşünemez oldum. Tanrı'ya şükür ki çırılçıplak duruyor mabet, hiçbir renk yok üstünde, insan tarafından yenilmiş, altedilmiş ama gene de zamanın efendisi. Eksiksiz hayal gücünün yalçın kaidesi Akropolis. Her türlü yaratımın ölçüsü Parthenon!"
Son girişiminde ise şöyle yazdı: "Mabedin yok olmaz hayalini taşımanın neşesiyle dolu olan talebim kabul gördü."

Garpta[163]

İtalya'daki bütün bu şeyler beni çok etkiledi. Son dört ayımı muhteşem bir basitlikte geçirmiştim: Deniz, taşlı dağlar ve de hep aynı görüntü, camileri, ahşap evleri, mezarlıkları ile Osmanlı ülkesi, biricik Bizans kilisesi çevresine dizilmiş hapishane gibi kapalı manastırlarıyla Aynaros; mabet ve küçük kulübelerle Yunanistan[164] –toprak çıplaktı. Hayatın kasabalarda toplaşması mantıklıydı. Dışarda da insanı yoldan çıkartacak hiçbir şey yoktu: biliyorduk bunu.[165] Brindisi'den itibaren bütün üslupları gördüğüm gibi her tür evi de, her tür ağacı, her tür çiçeği de gördüm! Dağların yüzü vardı. Üsluplar giderek karmaşıklaşıyordu: Yığışımlarla karşı karşıyaydık, çoğuna da şüpheyle yaklaşmak gerekiyordu.[166]

Türkleri ayrı tutmak gerekir. Terbiyeli, ağırbaşlıydılar, olup bitenlere saygılıydılar. Ortaya çıkardıkları eserler de müthiş, güzel ve de haşmetli. Bu ne birlik! Bu ne değişmezlik! Bu ne bilgelik! Akşamları büyük camilerin dış avlularında...[167]

Bizim ilerlememiz neden bu kadar çirkin? Kanlarına hâlâ dokunulmamış olanlar neden bizim en kötü yanımızı almakta bu kadar acele ediyorlar? Sanat alanında zevkli miyiz ki? Hâlâ kalkıp da kuram parçalamak kupkuru Kuram'ın ta kendisi değil mi? Ahenk denilen şeyi bir daha asla elde edemeyecek miyiz?[168] Elimizdeki mabetler ise sonsuza kadar şüphe etmemize yarayacak yalnız. Mabetlerden bugüne dair hiçbir şey öğrenilmez zaten, eski zamanlardayız mabetlerde; üzüntüyle neşe birbirine

163
1911 tarihini taşıyan özgün elyazmasının son bölümü olan bu bölüm "Hatıralar ve Pişmanlıklar Karmaşası" bölümünün peşinden geliyordu. Ne var ki bu bölümün neredeyse yarısı Fransızca basımda yer almamaktadır.

164
"Mabedin birkaç sütunu ve bir saçaklığı var" cümlesi özgün elyazmasında olduğu halde burada yer almamaktadır.

165
"Tek bir aşkın ilke vardı" cümlesi özgün elyazmasında olduğu halde burada yer almamaktadır.

166
"...yığışımlarla karşı karşıyaydık, çoğuna da şüpheyle yaklaşmak gerekiyordu" cümlesi yerine özgün elyazmasında şu cümleler yer alır: "Çoğu çirkin, rezil, iğrenç yığışımlar. Kiliselerin içleri korkunç, resimler de öyle. İnsanlar sokaklarda bağırıp çağırıyor, hiç de terbiyeli değiller."

167
Özgün metin burada yer almayan şu iki paragrafla şöyle devam ediyor: Yazık! Neden böyle bir çözülme yaşanıyor ki? Her yer çöküyor. Bütünlük diye bir şey kalmamış; rezillik artıyor.
Şu günlerde hiç görülmediği bu yerlerde edepli davranış diye bir şey olacak mı acaba yine? Dehşet▷

yaklaşır. Tam anlamıyla tecrit edildiğimiz için baştan aşağı sarsılırız Akropolis'te, Parthenon'un basamaklarında. Eski zamanların hakikatlerini görüyoruz, denizse ötelerde.[169]

Yirmi yaşındayım ve de yanıtım yok bunlara...[170]

▷en derinlerde yatan özünü ortaya koyuyor her tarafta. Zekâ ve yaratıcılık hor görülüyor ve geri adım atıyor. İlerleme denen şey ["geçtiğim yerde ot bitmez" diyen-ç.n.] Attila'yla özdeşleşiyor. Ne korkunç bir yıkım olacak öyle? Kuramsal olarak bu durum, çok daha sağgörülü ve itibar gören bir birliğin ortaya çıkışına yol açabilir. Ya da yoksa açamaz mı? Japonlar monokl takıyor, pagodanın taşları da balta girmemiş ormanda unutulup gitmiş. Madame de Stael Napoli'nin bugünkü halini görüp de ölmek istemezdi. Parthenon öldü; oralardaki bir hayalet yalnızca, paramparça olup son bulacak. Teknoloji Philae'yi, alkol zencileri öldürdü, din de o güzelim çıplak biçimleri elbiselere sarıp sarmaladı. Hiçbir şey özgün kalmıyor artık.

168
Burada başka bir paragraf daha çıkartılmış: "Yaratırken herkesi dahil etmek gerekir yoksa kişinin bir tek kendisini düşünmesi mi daha az aptalca, daha dürüst acaba? Piero della Francesca ile César Franck'ın geniş kitleler tarafından bilinmesi gerekir mi? Kitleler ihtiyaç duyuyor mu onlara?

169
Özgün elyazmasının burasına tarih düşülmüştür: "Pompei, Ekim 8, 1911" ama kısa bir paragraf daha vardır; bir tür itiraf gibi bir sonsözdür bu:
Sonunda bitirdim! Meyve vermeyecek böyle bir uğraşa neden kalkıştım ki? "Kendimi bu işe vermek" istedim, sonuna kadar sürdürmek zorunda kalmak istedim. Bu seyahate ilişkin capcanlı anılar edinmenin hoş olacağını düşünmüştüm. Düştüğüm bu notların ömrü yok; gördüğüm güzellikler unufak oluyor hep kalemimin ucunda; insanı katledecek kadar yinelendi her şey. Bu benim canımı sıkar, saatlerce kıvranıp durmama yol açar, ümitsizlikle, sıkıntıyla parçalanır yüreğim. Bunlar beni, mehtapta, tarifi gayrikabil ışığın farkında olmadan, ayna gibi durgun mavi denizleri katederken beni baştan çıkartan sayısız çizginin sükûnetinden mahrum eder. Altın, fildişi ve billur saatlerimde kusurlar, lekeler ve çatlaklarla yaşadım; kaleme alınayı o kadar istediğim notlar yol açtı buna. Kendi dilimi bilmiyordum, hiç ele alıp incelememiştim ki!
Bildiğim dört beş sıfatın peş peşe tekrarlanması hâlâ kulaklarımda. Rüzgârın dağıttığı koca davulun tok sesi, yakınlarda bir yerde (La Chaux-de-Fonds'da bir kermes) kermes düzenlendiği günleri, şu sıkıcı pazar öğleden sonralarını getiriyor aklıma. Ey Breughel! Bu Ekim ayının 10'unda (1911) Napoli'de tamamlandı. Ch.-Ed.Jeanneret.

170
Le Corbusier bu kapanış cümlesini 1965'te eklemiştir.

Dizin

I. Dünya Savaşı xvi, 34, 172

Acem seramiği 17
Achaea 174
Adriya Denizi 91
Agreneff, Slavianski d' 36
Ahırkapı 65
Ahmet Camii 82, 107
Aix la-Chapelle 148
Akdeniz kültürü 44
Akropolis xv, xix, 125, 158, 159, 162, 164, 169, 171, 173, 174, 176
Aksaray viii, 113, 114
Aksaray Yangını (1911) 114-119
Ali Baba ve Kırk Haramiler 10, 15, 101
Alibeyköy 62
Almanya 3, 20, 100, 113, 125, 143
Alpler 25, 28, 133
Altınerıner Yangını (1909) 113
Altın Boynuz 75, 118 (ayrıca bkz. Haliç)
Amazon 29
Amerika 158
Amfortas 157
Anadolu 7, 53, 86
Ankara halısı 102
Antwerp 121
Apollinaire 152
Apollon heykeli 82
Apollon tapınağı 82
Asya 62, 72, 90, 112, 119, 148, 149, 151, 168
Asya yakası 90, 119
Ateliers d'Art Réunis 9
Athena heykeli 125
Atina ix, xi, xv, xvi, 3, 86, 128, 159, 162, 163, 166
Attika 162, 168
Attila 29, 176
Aubert, Georges 9
Augarten 24
Avrupa xvii, 10, 25, 27, 42, 44, 48, 62, 63, 64, 82, 86, 101, 112, 130, 172
- orduları 86
- uygarlığı 25
Avrupalılaşma 11
Avusturya 26, 143
Avusturya-Macaristan 29, 143
Ayasofya 63, 65, 82, 107, 147, 153
Ayia Annos 146
Ayios Dionissiu 138
Ayios Panteleimon 138, 146
Ayios Pavlus 138, 146
Ayios Yeorgios 145, 146
Ayios Yeorgios adası 49, 163
Aynalıçeşme 61
Aynaros xi, xiv, xvi, xix, 49, 63, 86, 94, 131-139, 142-161, 175
- Dağı *xiv, xix*, 63, 94
- kiliseleri 151
- piramidi 144, 145, 146, 147
Ayvansaray 90
Aziz Françesko 50
Aziz Geneviève 60
Aziz Modeste 94, 95

Bach 37, 131
Baedeker 6, 101, 125

Bağımsız Sanatçılar Salonu 40
Baja xi, 15, 18, 31, 32
Bakırcılar Caddesi 114
Baküs 136, 143
Balkan Dağları 11, 46, 52
Balkanlar xvi, 13, 26, 34, 50, 51, 86, 124
Batum petrolleri 125
Bavyera 48
Bavyera Alpleri 49
Belçika 34
Belgrad xi, xv, 8, 26, 28, 32, 33, 34, 35
Belveder bahçeleri 24
Berlin ix, xi, 5, 28, 34, 172
Bern 22, 28, 120
Beşiktaş 106
Beyazıt 82, 114
- Kulesi 75 (ayrıca bkz. Serasker Kulesi)
- Meydanı 116
- Camii 82, 107, 117
Beykoz 92
Beyoğlu 61, 71, 85
Binbir Gece Masalları 15, 101
Bizans 45, 48, 50, 58, 61, 63, 64, 81, 82, 88, 102, 117, 137, 138, 147, 151, 175
- çinisi 102
- kilisesi 175
- sarayları 63
- sütunu 82
Blumen Tag 19
Boğaz 106
Boğaziçi 64, 106, 112
Bonnal 61, 62, 121
Boşnak 141
Bozdoğan Kemeri 81, 119, 126
Branderburg Kapısı 58
Bratislava 29
Breughel, Pieter 24
Brindisi xi, 70, 91
Brouwer, Adriaen 121, 122
Buda 62
Budapeşte xi, 8, 10, 13, 22, 27, 30, 31, 33, 34, 122
Bulgar 34, 48, 129, 150
- çarları 48
- sınırı 34
Bulgaristan ix, 26, 35, 46, 49, 129, 138
Bursa xi, 77, 105, 162
Bursa Camii 77
Bükreş xi, 22, 27, 35, 43, 44, 120
Bükreşli kadınlar 43, 66
Büyük Çarşı 82 (ayrıca bkz. Kapalıçarşı)
Büyük Konstantin 82
Büyük Surlar 78

Calabria 173
Camposanto 136
Carmen Sylva 39, 40, 41, 42
cella 167
Ceneviz kulesi 63, 110 (ayrıca bkz. Galata Kulesi)
Cenevizli koloniciler 66
Ceres heykeli 61
Cerrahpaşa 113
Cézanne, Paul 11, 39, 40
Chartreux tarikatı 17, 173
Charybde 32
Chavanne, Pierre-Cécile Puvis de 60
Cimabue, Giovanni 50, 153
Colonne Konserleri Sanat Derneği 14
Colonne, Édouard 14
Courbet 22, 24, 40

Çapa 113
Çekoslovakya 29
Çemberlitaş 82
Çırağan 106
çiğrenkçiler 39
Çin 29, 91
çocuk(lar) 36, 52, 57, 116, 157
Daçya 28

Dafni xi, 132, 134
Dalcroze, Emile Jacques 3
Danopulos 163
Decamps, Alexandre Gabriel 53
Delacroix 22
Delfi xi, xv, 142
Demeter 171
Demir Kapı 28, 34
- Geçidi 35
- Köprüsü 28
Dionisos 137
Divine kulesi 90
Dobruca 44
Doçlar 126
Doğu Akdeniz 63
Doğu Avrupa 125
Doğu Ortodoks Kilisesi 150
Dohiariu 138
Dolmabahçe 106
Donaustauf 28
drahmi 163
Dresden ix, xi, 3, 29
Duccio de Buoninsegna 50

Edirne xi, 12, 25, 53, 54, 56, 86, 129
- Kapalıçarşısı 56
Eflak 42, 141
- köylüleri 42
Ege 4
Eğrikapı 69
Eiffel, G. 33
El Greco 22, 39, 40, 41, 42
Elefsina 49, 159, 163, 172
Ema Manastırı 17, 173
emekçi keşişler 141
Eminönü 68, 114
Erektheion 167, 168
Erlach, Johann Bernard Fischer von 21
Ermeni 101, 128
Escorial 41
Eski Ahit 154
Eski Zağra, bkz. Stara-Zagora
Eskiçağ Yunan koroları 74
Ester 125
Estergon 29, 30
Estergon katedrali 30
Etat Présent de l'Architecture et Urbanisme 17
Évvia 162
Eyüp 89, 90

Farisiler 158
Fatih Camii 81, 119
Fatih Sultan Mehmet 153
Faust 14
Felemenk 93, 120
Felipe II. 41
felsefe taşı 16
Feriye sarayı 106
Fidias 82
Filibe 129
Flaubert 41
Floransa xi, xv, 17, 50, 121, 173
Folkwang Müzesi 22
Franck, César 131, 176
frank 26, 100, 103, 104, 163
Fransa 86, 121, 143, 172
Fransa Kraliyet Orduları 86
Fransız 19, 21, 23, 24, 34, 37, 42, 44, 53, 60, 77, 90, 93, 113, 129, 174
- Devrimi 113
- tarzı 21, 24
-Alman savaşı 42
Fransızca vii, ix, xi, xiv, xv, xxi, 7, 22, 29, 44, 61, 88, 103, 104, 114, 120, 126, 140, 175
Franzuski 143
Fuat Paşa Sarayı (Mercan İdadisi) 114

Gabriel Randon de Saint Armand 19
Galata 68, 71, 82, 114, 118
- Kulesi 66, 110 (ayrıca bkz. Ceneviz Kulesi)
Galluzzo 173

Galya 40
Gaskonya 121
Gauguin, Paul 39
Gauthier, Maximilien 12, 22
Gautier, Théophile 93, 126
Gennadios (Rum patriği) 122
Gozzoli, Benozzo 135, 136
Grasset, Eugene 12
Grigoriu, Ossiu 138
Grönland 128
Guimet Müzesi 91
Guimet, Emile-Etienne 91
Güller Vadisi (Keşanlık) 52, 53
Gürcistan 125
Güz Salonu 39, 40, 60

Haarlem 121
Habsburg 21, 34
Hadler 22
Haendel 37, 131
Hagen 22
Hagenbund 23
Haliç 61, 62, 63, 64, 68, 80, 81, 82, 88, 90, 106, 107, 108, 114, 117, 118, 119, 128, 147 (ayrıca bkz. Altın Boynuz)
- kıyısı 88, 114, 117
Halkidiki yarımadası 147
Hamburg Garı 33
Harbiye Nezareti 114
Harem 82
Hasköy 75
Haşayar Şah (Xerxes) 142, 143
Heliopolis 130
Hellerau 3
Hesperides 136
Hıristiyan 25, 94, 151
Hırvat 150
Hiliandariu 138
Hindistan 91
Hint basması 102
Hint fakiri 122
Hintli 17, 150
Hindu 50
Hipodrom 72, 82
Hodler 22, 23, 113
Hodler, Ferdinand 22, 23, 113
Hohenlot 22
Hohenzollern sülalesi 15
Hollanda 121
Homais tarzı 41
Homeros 174
Hospitaliye 157
Hrisantos 155

Iéna 113
Illisus 171
Isle-Adam, Villiers de l' 90

İhtinos 170, 171
ikonostas 50, 120, 151, 155
İlyada 108
İmitos 159, 160, 165
İncil 125
İngiltere 143
İran 50, 91, 92, 95, 100, 102
- basması 102
- çinisi 102
- halısı 102
- minyatürü 91
- resmi 50
İsfahan 17, 100, 103
İslam 72, 101, 132, 164
- âlemi 72
İspanya 41, 48, 121, 148
İspanyol aristokratizmi 41
İstanbul vii, viii, ix, xv, xvi, 3, 34, 49, 61, 62-64, 68, 70-78, 82, 85-88, 91-95, 106, 107, 110-120, 126, 135, 164, 173
- surları 78
- Üniversitesi Merkez Kampusu 75, 114
İstanbul yangınları
Aksaray Yangını (1911) 114-119
Altımermer Yangını (1909) 113

İsviçre xiv, 20, 28, 86, 100, 120
- askeri 86
- Ulusal Kitaplığı 28, 120
İsviçreli 3, 20, 23, 113
İtalya 8, 48, 136, 143, 152, 173, 175
- seyahati 48, 136, 152
İtalyan Primitifleri 50
İtalyanca 161
İustinianus I. 62
İviron 138, 152, 154, 155
İyon 166, 168
İznik çinileri 102

Japon 176
- ahşap baskıları 33
Japonya 91
Jena Muharebesi 113
Jordaens, Jacop 121, 122
Jön Türk(ler) 77, 106, 112, 113, 120, 126
Jura devri 126

Kâbe 72, 77, 78
kadın(lar) 15, 17, 19, 20, 22, 30, 38, 43, 45, 49, 52, 66, 90, 91-95, 103, 116, 125, 137, 152, 157, 160, 168,
Kafkasyalılar 158
Kâğıthane 62, 90, 92, 113, 126
- mesiresi 62, 90
Kahire 121, 130
Kallikrates 171
Kanatsız Zafer Mabedi 166
Kapalıçarşı xvii, 82, 91 (ayrıca bkz. Büyük Çarşı)
Karadeniz 25, 112, 125, 162
Karakallu 138, 141, 157
Karaköy 68
Karies 135, 137, 138
Karlspaltz 23
Kasımpaşa 61, 74
Katolik 41, 120, 145
Katolik Felipe 41
Kavas 162
Keşan 28, 34
Keşanlık xi, 46, 52, 56, 124
Kıbrıs 173
Kiev 158
Kimriler 106
Kitab-ı Mukaddes 22
Kitera Adasından Yola Çıkış 137
Kithera 136
Klein Venedig 23
Klimt 23
Klipstein, Auguste ix , 10, 13, 15, 16, 19, 22, 23, 27, 38, 39, 41, 44, 48, 53, 61, 64, 92, 97, 98, 99, 105, 120, 121, 122, 124, 161, 162, 163
Klip 92, 93
Knyajevaç xi,13, 34
Kolomb 15
Konstantin 78, 82
Korfu 91
Kostantiniye xi, 7, 49, 61, 88, 113, 117, 120, 125, 129, 130, 147, 162
Kraliyet Akademisi Salonu 40
Kudüs 140, 145, 158
Kundry 157
Küçük Kabristan 61, 82, 114, 119
Künstlerhaus 23
Kütahya 100, 102
- çinileri 102

L'Eplattenier (Madam) 94
L'Eplattenier, Charles xiv, xvi 7, 9, 22
L'Esprit Nouveau 3
La Chaux-de-Fonds xi, xiii, xiv, xv, xxi, 3, 7, 9, 12, 19, 20, 22, 31, 90, 95, 126, 176
La Feuille d'Avis gazetesi ix, xiii, xiv, 3, 19, 20, 31, 32, 128
La Sentinelle gazetesi 7, 19
La Voix de Son Maître (Sahibinin Sesi) 126

Lâle Devri 62
Lâleli 114
Lavra 150
Le Corbusier ou L'Architecture au service de l'Homme 12, 22
Le Corbusier vii, viii, ix, xiii, xvi, xvii, xix, xxi, 12, 17, 22, 41, 67, 68, 120
Leopold I 21
Levant 63
Levantenler 66
Likavittos 171
Limni 4
Lodz 158
Loti, Pierre 77, 93, 94
Louis altınları 104
Louis XIV. 21
Louis XV. 11, 42
Louvre 17, 39, 50
Lut 131
Lübeck 121
Lyon 60

Macar 10, 11, 13, 15, 26, 29, 36
- çömlekleri 13
- ovası 10, 11, 26
Macaristan 10, 11, 26, 122
Madam Bovary 41
Madame de Stael 176
Mahler 24
Mahmut Paşa kahvesi 99
Mahmutpaşa 82, 97
Maillol 23
Makedonya kumaşları 102
Mallarmé, Stéphane 90
Maltalı 128
Manet 22, 40
Marconi, Guglielmo 126
Marie-Antoinette 128
Marie-Thérèse 128
Marius Perrenond 9
Marmara Denizi 58, 75, 81, 108, 119, 162
Matisse 134
Matthey, Octave 9
Mavi Tuna 27
Medine 26
Meissen 100
Mekke 72, 76, 82, 158
Meriç 25, 54
Meryem Ana 29, 41, 86, 134, 137, 138, 142, 145, 148, 153, 154, 155
- yortusu 155
Meşrutiyet bayramı 113, 119
Meşrutiyet'in ilanı 58
Mısır 48, 130, 154
Mısır-ı Cedide 130
Mietke 23
Mihrimah Paşa Camii 82
Mihrimah Sultan Camii 82
minaresiz cami 82
Miken 100, 160
Mimar Sinan 81, 110
Minerva mabedi 167
Mittenwald 49
Modern Galeri 23
Modigliani, Amedeo 39
Monet, Claude 133
Moser, Koloman 23
Moulin-Rouge 37
Mukaddes Dağ 63, 135, 137
Mukaddes Kâse 157
Murillo, Zurbaran 39
Musa 154
Münih xiv, 24, 44, 67

Napoléon 113
Napoléon III 40, 41
Napoli xi, xv, 91, 106, 176
Negotin xi, 34, 35, 36, 38
Neuchâtel 20, 67
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Küllliyesi 81
New York 6, 12, 22, 28, 60, 66
Nikolesteos 163

Noel arifesi 49
Normanlar çağı 29
Notre-Dame 74, 90
Nuruosmaniye Camii 82, 107

Odisseus 66
Oidipus 173
omnibüsler 63
Org için Final 131
Orient-Express 25
Orta Avrupa 170
ortaçağ 6, 48, 66
Ortaçağ Almanyası 6
Ortodoks 86, 88, 123, 140, 142, 146
- Hıristiyanlar 88
- keşişler 140
Osmanlı
- Müslüman mezarlıkları 53
- Türk kültürü 77
- ülkesi 77, 175
Ostade, Adrien Van 121
Osthaus Müzesi 22
Osthaus, Karl-Ernst 22

Ömer Camii 173

Palanka, Gabrovo 46
Panathenaia 170
Pantheon Kilisesi 60
Papa 122, 126
Papadopulos 163
Parcae 171
Paris vii, xiii, xiv, xv, xxi, 3, 12, 17, 22, 33, 39, 40, 41, 43, 44, 60, 67, 74, 91, 120, 126
- Güzel Sanatlar Okulu 44
- hayranlığı 120
Paris, Octave 9
Parsifal operası 157
Parthenon xiv, xvii, xix, 51, 133, 160, 162, 164, 166-169, 170, 171, 173, 174, 176
Paskalya 49
Pathé 126
Pegasus 107
Peloponnes 162, 165, 171, 174
Penthelikon 125, 159, 160, 165, 169
- Dağı 125, 169
Pera viii, 61, 63, 64, 66, 74, 78, 82, 94, 104, 106, 107, 108, 110, 113, 119, 121, 122, 123
Peralı Jön Türkler 119
Périgord 148
Perikles 125
Perrin, Léon 9, 11, 17, 18, 24, 48, 94
Pers 143, 146, 151
Persepolis 168
Phidias 171
Philae 176
Philippe, Roll-Alfred 23
Philotheon 150
Picabia, Francis 39
Piero della Francesca 176
Pinacoteca Nazionale 48
Pinctus, Robert 23
Pire 159, 168, 171
Pisa 135, 136
Pompei ix, xi, xv, 125, 136, 176
Porrentruy 100
Poseidon 33
Potsdamer Platz 58
Pouillerel 125, 126
Prag xi, 33, 163
Prater 19, 20, 23, 128
Pressburg 29
propylaion 164, 165, 166, 167, 168, 169
Protestan 121
Puccini 82
Puszta 29, 33

Raffaello 91
Raffet, Denis-August Marie 113
Ratisbonne 28

Ravenna 62, 152
Reymond (Mösyö) 95
Rictus, Jean 19
Ritter, William xiv, xvi, xxi, 20, 28, 120, 174
Rodin, Auguste 39
Rolland, Romain 40
Roma xi, xv, 28, 82, 152
Roman Katolik Kilisesi 150
Romanya ix, 26, 28, 35, 39, 44, 49, 123
Ronsard 122
Rotunda 44
Rönesans 42, 50
Rubens 24, 122
Rufailer (Üsküdarlı dervişler) 156
Rum 68, 101, 105, 119, 128, 130
Rumen 26, 44, 141, 161
Rus
- bozkırı 143
- gemisi 112
- hacılar 63
- Şapeli 36
Russikon manastırı 146, 152
Rusya 138, 143
Rüstem Paşa 82, 110
Rüstem Paşa Camii 110

Saadabad 62
Saksonya 100
Salamis Körfezi 49, 163
Salon d'Apollon 39
Saray 63, 65, 111
Saraybosna 34
Sarayburnu 61, 67, 111, 147
Sasani 151
Savaklar 69
Schönbrunn Sarayı 21
Scylla 32
Sécession (gruplardan ayrılış) çağı 23
Sehnsucht 31
Seine nehri 44
Selanik
- Körfezi 147
- piskoposu 156
Serasker Kulesi (yangın kulesi, ayrıca bkz. Beyazıt Kulesi) 75
Seraskerlik Dairesi (ayrıca bkz. Harbiye Nezareti) 75
Sereyni, Peter 17
Sırbistan ix, 11, 26, 34, 35, 49, 138, 142
Sırp 34, 150
- çömlekleri 13
Sicilya 160
Siemen 53
Siena 48, 50
- Akademisi 48
Silena 136
Simonos Petras manastırı 138, 139
Sinaia 41
Sirakuza *148*, *160*
Slovakya 20
Société des Artistes Français 23
Société Nationale des Beaux-Arts 23
Sorbonne Sokağı 9
Spree nehri 5
St. George 41
Stara-Zagora (Eski Zağra) 52
Stavronikita 138
Strauss 27
Strimon Körfezi 147
Sultan Ahmet 72, 82
Sultan Ahmet Camii, bkz. Ahmet Camii
Sultan Ahmet Çeşmesi 72
Sultan Mehmet (Fatih) Camii 81, 107, 114
Sultan Selim 54, 56, 78, 107
Sultan Selim Camii 56, 78, 79
Sultanahmet 65
Suriçi İstanbul'u 61
Süleymaniye Camii 77, 119
Süleymaniye viii, 77, 81, 107, 108, 109, 110, 113, 119

Şam 64, 102
Şamlı Apollodorus 28
Şehzade Camii 81, 93, 114, 119
Şıpka xi, 46, 50, 124
- Geçidi 35, 46
- köyü 124
Şişhane 61

Taban 31
Tarabya 93
Tarente ovası 91
Tekirdağ xi, 58, 59, 63, 88
Teorbos, 86
Tepebaşı 61
Tesalya 161
Theodora (527-548) 62
Theodosius II. 78
Theotokopulos, Domenikos 39
Theseus 171
Tırnovo 48, 49, 124
Tiergarten 5
Tirol Dağları 48
Toledo 41
Tophane 75
Topkapı 90, 113
Trablusgarp 106
Traianus 28
Traianus Sütunu 28
Tristan 31
Tuna 3, 12, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 46
Turner, Paul Venable 6, 12, 22
Tuzla 162
Türk vii, xviii, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 68, 70, 74, 77, 78, 88, 90, 93, 94, 96, 98, 100, 105, 114, 116, 120, 121, 126, 127, 128, 129, 153, 158, 169
- âdetleri 77
- çingeneleri 52
- Devriyeler 53
- evleri 96
- fonografları 126
- mezarlığı 53
- ordusu 158

Utrillo, Maurice 39
Uzakdoğu 92

Üçlü İtilaf 143
Üsküdar 61, 63, 64, 75, 86, 90, 102, 106, 110, 162

Vacz xi, 30
Valais 49
Valide Camii 107, 108
van Gogh 11, 22
van Ostade 121
Vecchio Köprüsü 121
Vedalar 13
Velasquez 24, 39
Velde, Henri van de 22
Veliko Tırnovo 46
Venedik xviii, 100, 125, 126, 148
Venüs heykeli 61
Venüs mabedi 125
Vernet, Horace 113
Versailles 21, 113, 172
Vezneciler 81
Via Victorii 43
Vignola, G. Barozzi da 170
Villeroy et Boch 100
Viyana xi, xv, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 35, 82, 100, 128
- resmi 23
- Sezession'u 23
- şenlikleri 20
Voltaire Rıhtımı 44
Vuillard 22

Wagner 157
Wald-Schenke 3
Ward-Perkins, John B. 28
Watteau, Jean-Antoine 137

Westfalya 22
Wilhelm II. 15

Xerxes, bkz. Haşayar Şah
Xiropotamu 134, 138

Yakın Şark 53
Yavuz Selim Camii (ayrıca bkz. Sultan Selim Camii) 79
Yedikule 63
Yehova 101
Yeni Cami 114
Yeni Valide Camii 114
Yeni Köprü 68, 107
Yenikapı 114
Yunanistan 6, 8, 30, 49, 142, 175
Yunanlı 128
Yüz İsviçreliler 86

Zeus 145
Zürih 67

Avrupa'da kitlesel sanayi üretiminin doruğa ulaştığı, yeni teknolojilerin alışılmış hayat tarzlarını sürekli değişmeye zorladığı, hep daha çok değişim talep ettiği bir çağda, yeni arayışlar peşinde yollara düşmüş genç bir mimar adayı...

Viyana'dan doğuya, İstanbul'a uzanan bir yolculuk... Sanayileşmemiş toplumlarla ve hayat tarzlarıyla tanışma... Osmanlı ve antik Yunan mimarlık mirasıyla karşılaşmalar...

20. yüzyıl mimarlığına ve sanatına Le Corbusier adıyla damgasını vuracak olan İsviçreli bu genç mimar, bu benzersiz tecrübesini defterler dolusu yazıya ve çizgiye döker.

Geziye Avrupa modernleşmesi üzerine hınzırca eleştirilerle başlayan Le Corbusier, modernliğin eşiğindeki Osmanlı ülkesinde merak, keşif ve hayranlık duygularına teslim olur.

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının Meşrutiyet'in coşkusuna gölge düşürmesine ramak kaldığı bir dönemde tadını çıkarır İstanbul'un ve şehrin büyük bölümünü kül eden Aksaray Yangını'na tanık olur.

Le Corbusier'nin önce kısmen bir yerel gazetede yayımladığı, yarım asır sonra da kitaplaştırdığı –mimarlık anlayışının oluşmasında önemli payı olan– bu gezisine ait notları, dilimizde ilk kez eksiksiz olarak yayımlanıyor.

Le Corbusier (1887-1965) Charles-Edouard Jeanneret-Gris adıyla İsviçre'nin La Chaux-de-Fonds kentinde bir saatçi ustasının oğlu olarak doğdu. Sanata ilgisi onu kentindeki sanat okuluna yöneltti. Öğretmeni ve hamisi Charles L'Epplatenier'nin teşvikiyle uzun seyahatlere çıktı. 1907'de Paris'te çalıştığı mimarlık bürosunda betonarmeyle tanıştı. 1910-11'de Berlin'de bir mimarlık bürosundaydı. 1911 sonlarında Balkanlar üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na geldi. Yol boyunca tuttuğu notları ve eskiz defterleri, daha sonra bu kitaba dönüştü. Bu seyahatinde İstanbul, Bursa ve Atina'da tanıştığı mimari biçimler ve çözümler, mimarlık anlayışının temel taşlarından oldular.

Büyük Savaş öncesinde başlayan meslek yaşamı, pek çok öncü düşünce ve uygulamayla örülüydü. 1920'de Le Corbusier matbaasını aldı. 1922'de Paris'te büro açtı. Bir yandan müşterilerine villalar inşa ederken, bir yandan da şehircilik konusunda öncü düşünceler üretti. Kente göç dolayısıyla ciddi bir konut sorunu yaşayan Paris için 1922'de, şehir merkezinin bir bölümünün yıkılarak gökdelenler ve prefabrike konutlarla yeniden inşasını öngören 'Ville Contemporaine' projesini hazırladı. Bu projedeki fikirler, Paris'te olmasa da, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan mimarları tarafından hayata geçirildi. Seri üretimin otomobilde olduğu gibi mimarlıkta da kullanılabileceğini ve maliyetleri düşürebileceğini savundu. Mimarlıkta metrik ölçü yerine, insan bedeninin orantılarını esas alan 'modulor' ölçeğini tasarladı ve kullandı. Evleri için mobilyalar da tasarladı. Fikirlerini ve yapılarını açıkladığı 50'ye yakın kitap yazdı. *Vers une Architecture* (1923), *La Ville Radieuse* (1935), *Quand les cathedrales etaient blanches* (1937), *Propos d'urbanisme* (1946), *Le modulor* (1950) bunlardan bazılarıdır.

9 789944 886062

KDV dahil fiyatı
18 TL